

M. TULLII CICERONIS

DE DIVINATIONE LIBRI DUO

LIBRI DE FATO QUAE MANSERUNT.

RECOGNOVIT

REINHOLDUS KLOTZ

L I P S I A E

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI

MDCCCLXIII.

M. TULLII CICERONIS
DE DIVINATIONE
LIBER PRIMUS.

A R G U M E N T U M.

M. Cicero quum tres libros *de natura deorum* perfecisset, in quibus omnis eius loci quaestio continetur, ingressus est anno post urb. cond. 710. anno ante Chr. nat. 44. scribere *de divinatione*, quos libros una cum libro *de fato*, quem his erat adiuncturus, quasi supplementa illius quaestionis *de natura deorum* esse voluit. Facit autem, quum in villa Tusculana essent, Q. fratrem secum ita colloquentem, ut postquam Q. frater omne genus divinationis e disciplina Stoicorum defendisset, ipse altero libro contra eius sententiam quae sibi dicenda viderentur exponeret. In primo igitur libro Cicero, complurium populorum et philosophorum opinionibus de divinationis veritate et decretis in prooemio cap. 1—4. §. 1—7. explicatis, ipsum colloquium exponit. Q. frater antiquissimam se sententiam sequi profitetur, omnium populorum gentiumque consensu comprobata. Esse enim duo divinandi genera, unum artificiosum, quod partim constet ex coniectura, partim ex observatione diuturna, alterum naturale, quod animus adripiat aut excipiat extrinsecus ex divinitate, unde omnes haustos animos libatosque habeamus. Nullam autem esse civitatem aut gentem quae non astrologorum, sortium, somniorum praedictione moveri solet. Atque in his omnino magis eventa rerum spectari quam causas quaeri oportere arbitratur. Multa enim in rerum natura accidere, quae nemo dubitet quin vera sint, etiam si cur ita eveniant ignoret, cap. 5—13. §. 8—23. Neque vero propterea tollendam esse divinationem, quod quaedam falsa sint, quaedam non ita, uti praedicta sint, eveniant. Multas enim praedictiones eventum habuisse, quod negare nemo possit, nisi omnem annalibus fidem detrahat, cap. 14—17. §. 24—33. Itaque se iis adsentiri, qui duo divinationis genera esse dixerunt, artis unum particeps, expers alterum. Carere autem arte eos, qui non ratione aut coniectura, observatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi aut animo a curis vacuo liberoque praesentiant. Huc igitur referendas esse praedictiones per oracula, cap. 18. 19. §. 36—41. per somnia, cap. 20—30. §. 42—65. itemque vati-

cinaciones furentium, cap. 31. §. 65—67. Extremae-huic disputationi Chrysippi argumentatio adiicitur, haec divinandi genera vera esse stantentis, cap. 32. §. 68—71.

Deinde perlustrantur divinationis artificialis genera, ad quae haruspices, augures, coniectores pertineant. Eorumdem alia esse in disciplina et monumentis posita, alia in subita coniectura, cap. 33—37. §. 72—80. Tum exponit quibus Stoici rationibus confirmaverint esse re vera divinationem, cap. 38 seq. §. 81—87. Iam, qui divinationem esse negent, quod nulla sit eius ratio et causa, eos errare: nam quaerendum esse sitne divinatio necne, non quo modo fiat. Neque vero aut in vita communi aut a philosophis dubitari quin vere sit divinatio, cap. 40. §. 87—89. Recte etiam moveri animos hominum antiquitate clarissimis testimoniis testata et consignata, cap. 41. §. 90—92. et in optima quaque re publica quum caetera divinandi genera tum auspicia semper valuisse, cap. 42—48. §. 93—108. Omnem vero divinationis vim et originem referendam esse ad deum, cap. 49—55. §. 109—126., ad fatum, cap. 56. §. 127—128., et ad naturam, cap. 57. 58. §. 129—132.

I. 1. Vetus opinio est iam usque ab heroicis ducta temporibus eaque et populi Romani et omnium gentium firmata consensu versari quamdam inter homines divinationem, quam Graeci *μαντικήν* appellant, id est, praesensionem et scientiam rerum futurarum. Magnifica quidem res et salutaris, si modo est ulla, quaque proxime ad deorum vim natura mortalis possit accedere. Itaque ut alia nos melius multa quam Graeci, sic huic praestantissimae rei nomen nostri a divis, Graeci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt. 2. Gentem quidem nullam video neque tam humanam atque doctam neque tam immanem tamque barbaram, quae non significari futura et a quibusdam intelligi praedicique posse censeat. Principio Assyrii, ut ab ultimis auctoritatem repetam, propter planitiam magnitudinemque regionum, quas incolebant, quum caelum ex omni parte patens atque apertum intuerentur, traiectiones motusque stellarum observitaverunt, quibus notatis quid quoque significaretur memoriae prodiderunt. Qua in natione Chaldaei non ex artis, sed ex gentis vocabulo nominati diuturna observatione siderum scientiam putantur effecisse, ut praedici posset quid cuique eventurum et quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam Aegyptii longinquitate temporum innumerabilibus paene saeculis consecuti putantur. Cilicum autem et

Pisidarum gens et his finitima Pamphylia, quibus nationibus praeuimus ipsi, volatibus avium cantibusque ut certissimis signis declarari res futuras putant. 3. Quam vero Graecia coloniam misit in Aeoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine Pythio aut Dodonaeo aut Hammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est? II. Nec unum genus est divinationis publice privatimque celebratum. Nam, ut omittam caeteros populos, noster quam multa genera complexus est! Principio huius urbis parens Romulus non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. Deinde auguribus et reliqui reges usi et exactis regibus nihil publice sine auspiciis nec domi nec militiae gerebatur. Quumque magna vis videretur esse et in impetriendis consulendisque rebus et in monstris interpretandis ac procurandis in haruspicum disciplina, omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum divinationis quod neglectum ab iis videretur. 4. Et, quum duobus modis animi sine ratione et scientia motu ipsi suo soluto et libero incitarentur, uno furente, altero somniante, furoris divinationem Sibyllinis maxime versibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos ex civitate esse voluerunt. Ex quo genere saepe hariolorum etiam et vatum furibundas praedictiones, ut Octaviano bello Cornelii Culleoli, audiendas putaverunt. Nec vero somnia graviora, si quae ad rem publicam pertinere visa sunt, a summo consilio neglecta sunt. Quin etiam memoria nostra emplum Iunonis Sospitae L. Iulius, qui cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Caeciliae Baliarici filiae somnio.

III. 5. Atque haec, ut ego arbitror, veteres rerum magis ventis moniti quam ratione docti probaverunt. Philosophorum vero exquisita quaedam argumenta cur esset vera divinatio collecta sunt: e quibus, ut de antiquissimis loquar, Solophonius Xenophanes, unus qui deos esse diceret, divinationem funditus sustulit. Reliqui vero omnes praeter Epirum balbutientem de natura deorum divinationem probaverunt, sed non uno modo. Nam quum Socrates omnesque democratici Zenoque et ii, qui ab eo essent profecti, manerent

in antiquorum philosophorum sententia vetere-Academia et Peripateticis consentientibus, quumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse, plurimisque locis gravis auctor Democritus praesensionem rerum futurarum comprobaret, Dicaearchus Peripateticus caetera divinationis genera sustulit, somniorum et furoris reliquit, Cratippusque familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis iudico, iisdem rebus fidem tribuit, reliqua divinationis genera reiecit. 6. Sed quum Stoici omnia fere illa defenderent, quod et Zeno in suis commentariis quasi semina quaedam sparsisset et ea Cleanthes paullo uberiora fecisset, accessit acerrimo vir ingenio Chrysippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit sententiam, uno praeterea de oraculis, uno de somniis: quem subsequens unum librum Babylonius Diogenes edidit, eius auditor, duo Antipater, quinque noster Posidonius. Sed a Stoicis vel princeps eius disciplinae, Posidonii doctor, discipulus Antipatri, degeneravit Panaetius, nec tamen ausus est negare vim esse divinandi, sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re invitissimis Stoicis Stoico facere licuit, id nos ut in reliquis rebus faciamus a Stoicis non concedetur? praesertim quum id, de quo Panaetio non liquet, reliquis eiusdem disciplinae solis luce videatur clarius. 7. Sed haec quidem laus Academiae praestantissimi philosophi iudicio et testimonio comprobata est. IV. Etenim nobismet ipsis quaerentibus quid sit de divinatione iudicandum, quod a Carneade multa acute et copiose contra Stoicos disputata sint, verentibusque ne temere vel falsae rei vel non satis cognitae adsentiamur faciendum videtur ut diligenter etiam atque etiam argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in iis tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. Nam quum omnibus in rebus temeritas in adsentiendo errorque turpis est tum in eo loco maxime, in quo iudicandum est quantum auspiciis rebusque divinis religionique tribuamus: est enim periculum ne aut neglectis iis impia fraude aut susceptis anili superstitione obligemur.

V. 8. Quibus de rebus et alias saepe et paullo accuratius

nuper, quum essem cum Q. fratre in Tusculano, disputatum est. Nam quum ambulandi causa in Lycium venissemus — id enim superiori Gymnasio nomen est —: Perlegi, inquit ille, tuum paullo ante tertium de natura deorum, in quo disputatio Cottae quamquam labefactavit sententiam meam, non funditus tamen sustulit. Optime vero, inquam. Etenim ipse Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet quam hominum deleat religionem. Tum Quintus: Dicitur quidem istuc, inquit, a Cotta et vero saepius, credo, ne communia iura migrare videatur, sed studio contra Stoicos disserendi deos mihi videtur funditus tollere. 9. Eius rationi non sane desidero quod respondeam: satis enim defensa religio est in secundo libro a Lucilio, cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propensior. Sed, quod praetermissum est in illis libris, credo, quia commodius arbitratus es separatim id quaeri neque eo disseri, id est, de divinatione, quae est earum rerum, quae fortuitae putantur, praedictio atque praesensio, sed, si placet, videamus quam habeat vim et quale sit. Ego enim sic existimo, si sint ea genera divinandi vera, de quibus accepimus quaeque colimus, esse deos, vicissimque, si di sint, esse qui divinent. VI. 10. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, Quinte, defendis, si quidem ista sic reciprocantur, ut et, si divinatio sit, di sint et, si di sint, sit divinatio. Quorum neutrum tam facile quam tu arbitraris conceditur. Nam et natura significari futura sine deo possunt et, ut sint di, potest fieri ut nulla ab iis divinatio generi humano tributa sit. Atque ille: Mihi vero, inquit, satis est argumenti et esse deos et consulere rebus humanis, quod esse clara et perspicua divinationis genera iudico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si vacas animo neque habes aliquid quod huic sermoni praevertendum putes. 11. Ego vero, inquam, philosophiae, Quinte, semper vaco. Hoc autem tempore, quum sit nihil aliud quod libenter agere possim, multo magis aveo audire de divinatione quid sentias.

Nihil, inquit, equidem novi nec quod praeter caeteros ipse sentiam. Nam quum antiquissimam sententiam tum

omnium populorum et gentium consensu comprobata se quor. Duo sunt enim divinandi genera, quorum alterum artis est, alterum naturae. 12. Quae est autem gens aut quae civitas quae non aut extispicum aut monstra aut fulgura interpretantium aut augurum aut astrologorum aut sortium — ea enim fere artis sunt — aut somniorum aut vaticinationum — haec enim duo naturalia putantur. — praedictione moveatur? Quarum quidem rerum eventa magis arbitror quam causas quaeri oportere. Est enim vis et natura quaedam, quae quum observatis longo tempore significationibus tum aliquo instinctu inflatuque divino futura praenunciat. VII. Quare omittat arguere Carneades, quod faciebat etiam Panaetius requirens Iuppiterne cornicem a laeva corvum ab dextra canere iussisset. Observata sunt haec tempore immenso et [in] significatione eventus animadversum et notata. Nihil est autem quod non longinquitas temporum excipiente memoria prodendis monumentis efficere atque adsequi possit. 13. Mirari licet quae sint animadversa a medicis herbarum genera, quae radicum ad morsu bestiarum, ad oculorum morbos, ad vulnera, quorum virtus atque naturam ratio numquam explicavit, utilitate et ars es et inventor probatus. Age ea, quae quamquam ex alio genere sunt, tamen divinationi sunt similia, videamus.

*Atque etiam ventos praemonstrat saepe futuros
Inflatum mare, quum subito penitusque tumescit,
Saxaque cana salis niveo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere voces,
Aut densus stridor quum celso e vertice montis
Ortus adaugescit scopulorum saepe repulsus.*

VIII. Atque his rerum praesensionibus prognostica tua referta sunt. Quis igitur elicere causas praesensionum potest? Etsi video Boëthum Stoicum esse conatum, qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum explicaret, quae in mari caelove fierent. 14. Illa vero cur eveniant quis probabiliter dixerit?

*Rava fulix itidem fugiens e gurgite ponti
Nunciat horribiles clamans instare procellas,*

*Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.
 Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen
 Et matutinis acredula vocibus instat,
 Vocibus instat et adsiduas iacit ore querelas,
 Quum primum gelidos rores aurora remittit.
 Fuscaque non numquam cursans per littora cornix
 Demersit caput et fluctum cervice recepit.*

X. 15. Videmus haec signa numquam fere mentientia nec
 amen cur ita fiat videmus.

*Vos quoque signa videtis, aquai dulcis alumnae,
 Quum clamore paratis inanes fundere voces
 Absurdoque sono fontes et stagna cietis.*

quis est qui ranunculos hoc videre suspicari possit? Sed
 est in bestiis et ranunculis natura quaedam significans
 liquid, per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum
 obscurior.

*Mollipedesque boves spectantes lumina caeli
 Naribus humiferum duxere ex aëre sucum.*

non quaero cur, quoniam quid eveniat intelligo.

*Iam vero semper viridis semperque gravata
 Lentiscus triplici solita grandescere fetu
 Ter fruges fundens tria tempora monstrat arandi.*

6. Ne hoc quidem quaero, cur haec arbor una ter floreat
 ut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet.
 hoc sum contentus, quod, etiam si quo modo quidque fiat
 ignorem, quid fiat intelligo. Pro omni igitur divinatione
 nem quod pro iis rebus, quas commemoravi, respondebo.
 . Quid scammoniae radix ad purgandum, quid aristolochia
 ad morsus serpentum possit, quae nomen ex inventore rep-
 erit, rem ipsam inventor ex somnio, video, quod satis est:
 cur possit nescio. Sic ventorum et imbrium signa, quae
 dixi, rationem quam habeant non satis perspicio: vim et
 ventum agnosco, scio, approbo. Similiter quid fissum in
 extis, quid fibra valeat accipio: quae causa sit nescio.
 . atque horum quidem plena vita est: extis enim omnes fere

utimur. Quid? de fulgurum vi dubitare num possumus Nonne quum multa alia mirabilia tum illud in primis: quum Summanus in fastigio Iovis optimi maximi, qui tum erat fictilis, e caelo ictus esset nec usquam eius simulacri capiti inveniretur, haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt, idque inventum est eo loco, qui est ab haruspicibus demonstratus. XI. 17. Sed quo potius utar aut auctor aut teste quam te? cuius edidici etiam versus et libenter quidem, quos in secundo consulatus Urania Musa pronunciat:

*Principio aethereo flammatus Iuppiter igni
Vertitur et totum collustrat lumine mundum
Mentemque divina caelum terrasque petissit,
Quae penitus sensus hominum vitasque retentat
Aetheris aeterni saepta atque inclusa cavernis.
Et, si stellarum motus cursusque vagantes
Nosse velis, quae sint signorum in sede locatae,
Quae verbo et falsis Graiorum vocibus errant,
Re vera certo lapsu spatioque feruntur,
Omnia iam cernes divina mente notata.*

18. *Nam primum astrorum volucres te consule motus
Concursusque graves stellarum ardore micantes
Tu quoque, quum tumulos Albano in monte nivales
Lustrasti et laeto mactasti lacte Latinas,
Vidisti et claro tremulos ardore cometas,
Multaque misceri nocturna strage putasti:
Quod ferme dirum in tempus cecidere Latinae,
Quum claram speciem concreto lumine luna
Abdidit et subito stellanti nocte perempta est.
Quid vero Phoebi fax, tristis nuncia belli,
Quae magnum ad columen flammato ardore volabat,
Praecipites caeli partes obitusque petissens,
Aut quum terribili percussus fulmine civis
Luce serenanti vitalia lumina liquit,
Aut quum se gravido tremefecit corpore tellus?
Iam vero variae nocturno tempore visae
Terribiles formae bellum motusque monebant,*

*Multaque per terras vates oracula furenti
Pectore fundebant, tristes minitantia casus,*

19. *Atque ea, quae lapsu tandem cecidere vetusto,
Haec fore perpetuis signis clarisque frequentans
Ipse deum genitor caelo terrisque canebat.* 30

- XII. *Nunc ea, Torquato quae quondam et consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenae gentis haruspex,
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.* 35

*Tum species ex aere vetus venerataque Nattae
Concidit elapsaeque vetusto numine leges,
Et divum simulacra peremit fulminis ardor.* 40

20. *Hic silvestris erat Romani nominis altrix,
Martia, quae parvos Mavortis semine natos
Uberibus gravidis vitali rore rigabat,
Quae tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit atque avulsa pedum vestigia liquit.* 45

*Tum quis non artis scripta ac monumenta volutans
Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes civilem generosa a stirpe profectam
Vitare ingentem cladem pestemque monebant,
Vel legum exitium constanti voce ferebant,
Templa deumque adeo flammis urbemque iubebant
Eripere et stragem horribilem caedemque vereri:* 50

*Atque haec fixa gravi fato ac fundata teneri,
Ni prius excelsum ad columen formata decore
Sancta Iovis species claros spectaret in ortus:
Tum fore ut occultos populus sanctusque senatus
Cernere conatus posset, si solis ad ortum
Conversa, inde patrum sedes populique videret.* 55

21. *Haec tardata diu species multumque morata
Consule te tandem celsa est in sede locata:
Atque una fixi ac signati temporis hora
Iuppiter excelsa clarabat scaeptra columna,
Et clades patriae flamma ferroque parata
Vocibus Allobrogum patribus populoque patebat.* 60 65

XIII. *Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,
Qui populos urbesque modo ac virtute regebant,
Rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque
Praestitit et longe vicit sapientia cunctos,
Praecipue coluere vigenti numine divos.*

70

*Haec adeo penitus cura videre sagaci
Otia qui studiis laeti tenuere decoris,*
22. *Inque Academia umbrifera nitidoque Lycio
Fuderunt claras fecundi pectoris artes.
E quibus ereptum primo iam a flore iuventae
Te patria in media virtutum mole locavit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
Quod patriae vocis studiis nobisque sacraſti.*

75

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quae a me disputantur de divinatione, dicere, qui et gesseris ea, quae gessisti, et ea, quae pronunciaſti, accuratissime scripseris? 23. Quid? quaeris, Carneades, cur haec ita fiant aut qua arte perspicari possint? Nescire me fateor, evenire autem te ipsum dico videre. Casu, inquis. Itane vero? Quidquam potest casu esse factum, quod omnes habet in se numeros veritatis? Quattuor tali iacti casu Venerium efficiunt. Num etiam centum Venerios, si cccc talos ieceris, casu futuros putas? Aspersa temere pigmenta in tabula oris lineamenta effingere possunt. Num etiam Veneris Coae pulcritudinem effingi posse aspersione fortuita putas? Sus rostro si humi A litteram impresserit, num propterea suspicari poteris Andromacham Ennii ab ea posse describi? Fingebat Carneades in Chiorum lapicidinis saxo diffisso caput exstitisse Panisci: credo aliquam non dissimilem figuram, sed certe non talem, ut eam factam a Scopa diceres. Sic enim se profecto res habet, ut numquam perfecte veritatem casus imitetur.

XIV. 24. At non numquam ea, quae praedicta sunt, minus eveniunt. Quae tandem id ars non habet? earum dico artium, quae coniectura continentur et sunt opinabiles. An medicina ars non putanda est? quam tamen multa fallunt. Quid? gubernatores nonne falluntur? An Achivorum exercitus et tot navium rectores non ita profecti sunt ab

Ilio, ut *profectione laeti piscium lasciviam intuerentur*, ut ait Pacuvius, *nec tuendi satietas capere posset?*

*Interea prope iam occidente sole inhorrescit mare,
Tenebrae conduplicantur noctisque et nimum occaecat
nigror.*

Num igitur tot clarissimorum ducum regumque naufragium sustulit artem gubernandi? aut num imperatorum scientia nihil est, quia summus imperator nuper fugit amisso exercitu? aut num propterea nulla est rei publicae gerendae ratio atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quaedam M. Catonem, non nulla etiam te ipsum fefellerunt? Similis est haruspicum responsio omnisque opinabilis divinatio: coniectura enim nititur, ultra quam progredi non potest. 25. Ea fallit fortasse non numquam, sed tamen ad veritatem saepissime dirigit. Est enim ab omni aeternitate repetita, in qua quum paene innumerabiliter res eodem modo evenirent iisdem signis antegressis, ars est effecta eadem saepe animadvertendo ac notando:

XV. Auspicia vero vestra quam constant! quae quidem nunc a Romanis auguribus ignorantur — bona hoc tua venia dixerim —, a Cilicibus, Pamphyliis, Pisidis, Lyciis tenentur. 26. Nam quid ego hospitem nostrum, clarissimum atque optimum virum, Deiotarum regem commemorem? qui nihil umquam nisi auspicato gerit. Qui quum ex itinere quodam proposito, etiam constituto revertisset aquilae admonitus volatu, conclave illud, ubi erat mansurus, si ire perrexisset, proxima nocte corruit. 27. Itaque, ut ex ipso audiebam, persaepe revertit ex itinere, quum iam progressus esset multorum dierum viam. Cuius quidem hoc praeclarissimum est, quod postea quam a Caesare tetrarchia, regno pecuniaque mulctatus est, negat se tamen eorum auspiciorum, quae sibi ad Pompeium proficiscenti secunda evenerint, poenitere: senatus enim auctoritatem et populi Romani libertatem atque imperii dignitatem suis armis esse defensam, sibi que eas aves, quibus auctoribus officium et fidem secutus esset, bene consuluisse: antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus suis gloriam. Ille mihi videtur igitur vere augurari. Nam nostri quidem magistratus auspiciis utuntur coactis.

Necesse enim est offa obiecta cadere frustum ex pulli ore, quum pascitur. 28. Quod autem scriptum habetis tripudium fieri, si ex ea quid in solum ceciderit, hoc quoque, quod dixi, coactum tripudium solistimum dicitis. Itaque multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, negligentia collegii amissa plane et deserta sunt.

XVI. Nihil fere quondam maioris rei nisi auspicato, ne privatim quidem, gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui re omissa nomen tantum tenent. Nam ut nunc extis — quamquam id ipsum aliquanto minus quam olim —, sic tum avibus magnae res impetrari solebant. Itaque, sinistra dum non exquirimus, in dira et irvitiiosa incurrimus. 29. Ut P. Claudius Appii Caeci filius eiusque collega L. Iunius classes maximas perdiderunt quum vitio navigassent. Quod eodem modo evenit Agamemnoni: qui quum Achivi coepissent

*... inter se strepere aperteque artem obterere extispicum
Solvere imperat secundo rumore adversaque avi.*

Sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit videmus dirarum obnunciatione neglecta. In quo Appius, collega tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum et civem egregium censor C. Ateium notavit, quod ementitum auspicia subscriberet. Esto: fuerit hoc censoris, si iudicabat ementitum. At illud minime auguris, quod ascripsi ob eam causam populum Romanum calamitatem maximam cepisse. Si enim ea causa calamitatis fuit, non in eo est culpa, qui obnunciavit, sed in eo, qui non paruit. Veram enim fuisse obnunciationem, ut ait idem augur et censor exitus approbavit: quae si falsa fuisset, nullam adferre potuisset causam calamitatis. Etenim dirae, sicut caetera auspicia, ut omina, ut signa, non causas adferunt cur quicquid eveniat, sed nunciant eventura, nisi provideris. 30. Non igitur obnunciatio Ateii causam finxit calamitatis, sed signum obiecto monuit Crassum quid eventurum esset, nisi cavisset. Ita aut illa obnunciatio nihil valuit aut si, ut Appius iudicat, valuit, id valuit, ut peccatum haereat non in eo qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperavit.

XVII. Quid? lituus iste vester, quod clarissimum est insigne auguratus, unde vobis est traditus? Nempe eo Romulus regiones direxit tum, quum urbem condidit. Qui quidem Romuli lituus, id est incurvum et leniter a summo inflexum bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen invenit, quum situs esset in curia Saliorum, quae est in Palatio, eaque deflagrasset, inventus est integer. 31. Quid? multis annis post Romulum Prisco regnante Tarquinio quis veterum scriptorum non loquitur quae sit ab Atto Navio per lituum regionum facta descriptio? Qui quum propter paupertatem sues puer pasceret, una ex iis amissa vovisse dicitur, si recuperasset, uvam se deo daturum, quae maxima esset in vinea: itaque suae inventa ad meridiem spectans in vinea media dicitur constitisse, quumque in quattuor partes vineam divisisset trisque partes aves abdixissent, quarta parte, quae erat reliqua, in regiones distributa mirabili magnitudine uvam, ut scriptum videmus, invenit. Qua re celebrata quum vicini omnes ad eum de rebus suis referrent, erat in magno nomine et gloria. 32. Ex quo factum est ut eum ad se rex Priscus arcesse- ret. Cuius quum temptaret scientiam auguratus, dixit ei cogitare se quiddam: id possetne fieri consuluit. Ille augurio acto posse respondit. Tarquinius autem dixit se cogitasse cotem novacula posse praecidi. Tum Attum iussisse experiri. Ita cotem in comitium adlatam inspectante et rege et populo novacula esse discisam. Ex eo evenit ut et Tarquinius augure Atto Navio uteretur et populus de suis rebus ad eum referret. 33. Cotem autem illam et novaculam defossam in comitio supraque impositum puteal accepimus. Negemus omnia, comburamus annales, ficta haec esse dicamus, quidvis denique potius quam deos res humanas curare fateamur. Quid? quod scriptum apud te est de Ti. Graccho, nonne et augurum et haruspicum comprobatur disciplinam? qui quum tabernaculum vitio cepisset imprudens, quod inauspicato pomoerium transgressus esset, comitia consulibus rogandis habuit. — Nota res est et a te ipso mandata monumentis. Sed et ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui comproba-

vit et haruspicum disciplinae magna accessit auctoritas, qui recentibus comitiis in senatum introducti negaverunt iustum comitorum rogatorem fuisse.

XVIII. 34. Iis igitur adsentior, qui duo genera divinationum esse dixerunt: unum quod particeps esset artis, alterum quod arte careret. Est enim ars in iis, qui novas res coniectura persequuntur, veteres observatione didicerunt. Carent autem arte ii, qui non ratione aut coniectura observatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi aut soluto liberoque motu futura praesentiunt — quod et somniantibus saepe contingit et non numquam vaticinantibus per furorem —, ut Bacis Boeotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythraea. Cuius generis oracla etiam habenda sunt, non ea, quae aequatis sortibus ducuntur, sed illa, quae instinctu divino adflatuque funduntur: etsi ipsa sors contemnenda non est, si et auctoritatem habet vetustatis, ut eae sunt sortes, quas e terra editas accepimus: quae tamen ductae ut in rem apte cadant fieri posse credo divinitus. Quorum omnium interpretes, ut grammatici poetarum, proxime ad eorum, quos interpretantur, divinationem videntur accedere. 35. Quae est igitur ista calliditas res vetustate robustas calumniando velle pervertere? Non reperio causam. Latet fortasse obscuritate involuta naturae. Non enim me deus ista scire, sed his tantum modo uti voluit. Utar igitur nec adducar aut in extis totam Etruriam delirare aut eandem gentem in fulguribus errare aut fallaciter portenta interpretari, quum terrae saepe fremitus, saepe mugitus, saepe motus multa nostrae rei publicae, multa caeteris civitatibus gravia et vera praedixerint. 36. Quid? qui irridetur, partus hic mulae nonne, quia fetus exstitit in sterilitate naturae, praedictus est ab haruspicibus incredibilis partus malorum? Quid? Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor fuit, idemque et summus augur et vir sapiens civisque praestans, nonne, ut C. Gracchus filius eius scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehensis haruspices convocavit? Qui quum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse moriendum: si feminam, ipsi, aequius esse censuit se maturam oppetere mortem quam P. Africani filiam

adoleſcentem: feminam emiſit, ipſe paucis poſt diebus eſt mortuus. XIX. Irrideamus haruſpices, vanos, futiles eſſe dicamus, quorumque diſciplinam et ſapientiffimus vir et eventus ac res comprobavit, contemnamus, contemnamus etiam Babylonem et eos, qui e Caucaſo caeli ſigna ſervantes numeris et motibus ſtellarum curſus perſequuntur. Condemnemus, inquam, hos aut ſtultitiae aut vanitatis aut impudentiae, qui cccclxx. milia annorum, ut ipſi dicunt, monumentis comprehenſa continent, et mentiri iudicemus nec ſaeculorum reliquorum iudicium, quod de ipſis futurum ſit, pertimeſcere. 37. Age, barbari vani atque fallaces: num etiam Graiorum hiſtoria mentita eſt? Quae Croeſo Pythius Apollo, ut de naturali divinatione dicam, quae Athenienſibus, quae Lacedaemoniis, quae Tegeatis, quae Argivis, quae Corinthiis reſponderit quis ignorat? Collegit innumerabilia oracula Chryſippus nec ullum ſine locuplete auctore atque teſte: quae, quia nota tibi ſunt, relinquo: defendo unum hoc. Numquam illud oraculum Delphis tam celebre et tam clarum fuiſſet neque tantis donis refertum omnium populorum atque regum, niſi omnis aetas oraculorum illorum veritatem eſſet experta. Idem iam diu non facit. 38. Ut igitur nunc minore gloria eſt, quia minus oraculorum veritas excellit, ſic tum niſi ſumma veritate in tanta gloria non fuiſſet. Poſteſt autem viſ illa terrae, quae mentem Pythiae divino adflatu concitabat, evanuiſſe vetuſtate, ut quosdam exaruiſſe amnes aut in alium curſum contortos et deflexos videmus. Sed, ut viſ, acciderit: magna enim quaestio eſt: modo maneat id, quod negari non poſteſt, niſi omnem hiſtoriam perverterimus, multis ſaeculis verax fuiſſe id oraculum.

XX. 39. Sed omittamus oracula: veniamus ad ſomnia. De quibus diſputans Chryſippus multis et minutis ſomniis colligendis facit idem quod Antipater, ea conquirens, quae Antiphontis interpretatione explicata declarant illa quidem acumen interpretis, ſed exemplis grandioribus decuit uti. Dionysii mater, eius qui Syracuſiorum tyrannus fuit, ut ſcriptum apud Philiſtum eſt, et doctum hominem et diligentem et aequalem temporum illorum, quum praegnantem hunc

ipsum Dionysium alvo contineret, somniavit se peperisse Satyriscum. Huic interpretes portentorum, qui Galeotae tum in Sicilia nominabantur, responderunt, ut ait Philistus, eum, quem illa peperisset, clarissimum Graeciae diuturna cum fortuna fore. 40. Num te ad fabulas revoco vel nostrorum vel Graecorum poëtarum? Narrat enim et apud Ennium Vestalis illa:

*Eccita quum tremulis anus attulit artubus lumen,
Talia tum memorat lacrimans, exterrita somno:
'Eurudica prognata, pater quam noster amavit,
Vires vitaeque corpus meum nunc deserit omne.*

Nam me visus homo pulcher per amoena salicta 5

Et ripas raptare locosque novos: ita sola

Postilla, germana soror, errare videbar

Tardaue vestigare et quaerere te neque posse

Corde capessere: semita nulla pedem stabilibat.

41. *Exin compellare pater me voce videtur* 10

*His verbis: "O gnata, tibi sunt ante ferendae
Aerumnae, post ex fluvio fortuna resistet."*

Haec ecfatus pater, germana, repente recessit

Nec sese dedit in conspectum corde cupitus:

Quamquam multa manus ad caeli caerula templa 15

Tendebam lacrumans et blanda voce vocabam,

Vix aegro quum corde meo me somnus reliquit."

XXI. 42. Haec, etiam si ficta sunt a poëta, non absunt tamen a consuetudine somniorum. Sit sane etiam illud commenticium, quo Priamus est conturbatus, quia

... mater gravida parere se ardentem facem

Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater

Rex ipse Priamus somnio, mentis metu

Percussus, curis sumptus suspirantibus,

Exsacrificabat hostiis balantibus. 5

Tum coniecturam postulat pacem petens,

Ut se edoceret obsecrans Apollinem,

Quo sese vertant tantae sortes somnium.

Ibi ex oraculo voce divina edidit

Apollo, puerum primus Priamo qui foret 10

Postilla natus, temperaret tollere:

Eum esse exitium Troiae, pestem Pergamo.

43. Sint haec, ut dixi, somnia fabularum, hisque adiungatur etiam Aeneae somnium, quod in Numerii Fabii Pictoris Graecis annalibus eius modi est, ut omnia, quae ab Aenea gesta sunt quaeque illi acciderunt, ea fuerint, quae ei secundum quietem visa sunt.

XXII. Sed propiora videamus. Cuiusnam modi est Superbi, Tarquinii somnium, de quo in Bruto Accii loquitur ipse?

44. *Quom iam quieti corpus nocturno impetu*

Dedi sopore placans artus languidos,

Visust in somnis pastor ad me appellere

Pecus lanigerum eximia pulcritudine:

Duos consanguineos arietes inde eligi

5

Praeclarioremque alterum immolare me:

Deinde eius germanum cornibus connitier

In me arietare, eoque ictu me ad casum dari:

Exin prostratum terra, graviter saucium,

Resupinum in caelo contueri maximum ac

10

Mirificum facinus: dextrorsum orbem flammeum

Radiatum solis liquier cursu novo.

45. Eius igitur somnii a coniectorebus quae sit interpretatio facta videamus:

Rex, quae in vita usurpant homines, cogitant, curant,
vident,

Quaeque agunt vigilantes agitantque, ea si cui in somno
accidunt,

Minus mirandum est, sed in re tanta haud temere impro-
viso offerunt.

Proin vide ne, quem tu esse hebetem deputes aequae ac
pecus,

Is sapientia munitum pectus egregium gerat

5

Teque regno expellat: nam id, quod de sole ostentum
est tibi,

Populo commutationem rerum portendit fore

*Perpropinquam. Haec bene verruncent populo. Nam
quod ad dexteram
Cepit cursum ab laeva signum praepotens, pulcherrime
Auguratum est rem Romanam publicam summam fore. 10*

XXIII. 46. Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor et discipulus Platonis, visam esse videre in somnis simulacra deorum, quae ipsa domi consecrasset: ex his Mercurium e patera, quam dextra manu teneret, sanguinem visum esse fundere, qui quum terram attigisset, refervescere videretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. Quod matris somnium immanis filii crudelitas comprobavit. Quid ego, quae magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dinonis Persicis proferam? Nam quum dormienti ei sol ad pedes visus esset, ter eum scribit frustra appetivisse manibus, quum se convolvens sol elaberetur et abiret: ei magos dixisse, quod genus sapientium et doctorum habebatur in Persis, ex triplici appetitione solis xxx. annos Cyrum regnaturum esse portendi. Quod ita contigit. Nam ad septuagesimum pervenit, quum xl. natus annos regnare coepisset. 47. Est profecto quiddam etiam in barbaris gentibus praesentiens atque divinans, si quidem ad mortem proficiscens Calanus Indus, quum inscenderet in rogam ardentem: 'O praeclarum discessum' inquit 'e vita, quum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit!' Quumque Alexander eum rogaret, si quid vellet, ut diceret: 'Optime' inquit 'propediem te videbo'. Quod ita contigit. Nam Babylone paucis post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper a somniis, ad quae mox revertar. Qua nocte templum Ephesiae Dianae deflagavit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum atque, ubi lucere coepisset, clamitasse magos pestem ac perniciem Asiae proxima nocte natam. Haec de Indis et magis. XXIV. 48. Redeamus ad somnia. Hannibalem Caelius scribit, quum columnam auream, quae esset in fano Iunonis Laciniae, auferre vellet dubitaretque utrum ea solida esset an extrinsecus inaurata, perderebravisse, quum-

que solidam invenisset statuissetque tollere, ei secundum quietem visam esse Iunonem praedicere ne id faceret minari-que, si id fecisset, se curaturam ut eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret, idque ab homine acuto non esse neglectum. Itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam et eam in summa columna collocavisse. 49. Hoc item in Sileni, quem Caelius sequitur, Graeca historia est: is autem diligentissime res Hannibalis persecutus est: Hannibalem, quum cepisset Sargentum, visum esse in somnis a Iove in deorum concilium vocari: quo quum venisset, Iovem imperasse ut Italiae bellum inferret ducemque ei unum e concilio datum, quo illum utentem cum exercitu progredi coepisse, tum ei ducem illum praecepisse ne respiceret, illum autem id diutius facere non potuisse elatumque cupiditate respexisse, tum visam beluam vastam et immanem circumplicatam serpentibus quacumque incederet omnia arbusta, virgulta, tecta pervertere, et eum admiratum quaesisse de deo quodnam illud esset tale monstrum, et deum respondisse vastitatem esse Italiae praecepisseque ut pergeret protinus, quid retro atque a tergo fieret ne laboraret. 50. Apud Agathoclem scriptum in historia est Hamilcarem Karthaginiensem, quum oppugnaret Syracusas, visum esse audire vocem, se postridie cenaturum Syracusis: quum autem is dies illuxisset, magnam seditionem in castris eius inter Poenos et Siculos milites esse factam: quod quum sensissent Syracusani, improviso eos in castra irrupisse Hamilcaremque ab iis vivum esse sublatum. Ita res somnium comprobavit. Plena exemplorum est historia, tum referta vita communis. 51. At vero P. Decius ille Q. F., qui primus e Deciis consul fuit, quum esset tribunus militum M. Valerio A. Cornelio consulis a Samnitibusque premeretur noster exercitus, quum pericula proeliorum iniret audacius monereturque ut cautior esset, dixit, quod exstat in annalibus: sibi in somnis visum esse, quum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxima gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsione liberavit. Post triennium autem, quum consul esset, evovit se et in aciem Latinorum irrupit armatus. Quo eius

facto superati sunt et deleti Latini. Cuius mors ita gloriosa fuit, ut eamdem concupisceret filius. XXV. 52. Sed veniamus nunc, si placet, ad somnia philosophorum. Est apud Platonem Socrates, quum esset in custodia publica, dicens Critoni suo familiari sibi post tertium diem esse moriendum: vidisse se in somnis pulchritudine eximia feminam, quae se nomine appellans diceret Homericum quemdam eius modi versum:

Tertia te Phthiae tempestas laeta locabit.

Quod, ut est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophor Socraticus — qui vir et quantus! — in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia, quorum eventus mirabiles exstiterunt. 53. Mentiri Xenophontem an delirare dicemus? Quid? singulari vir ingenio Aristoteles et paene divino ipsene errat an alios vult errare, quum scribit Eudemum Cyprium familiarem suum iter in Macedonia facientem Pheras venisse, quae erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu tenebatur: in eo igitur oppido ita graviter aegrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent: e visum in quiete egregia facie iuvenem dicere fore ut per brevi convaleretur paucisque diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum. Atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, et convaluisse Eudemum et aliorum fratris interfecit tyrannum: quinto autem anno exeunte, quum esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex Sicilia esse rediturum, proeliantem eum ad Syracusas occidisse: ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut quum animus Eudemi e corpore excesserit, tum domum revertisse videatur. 54. Adiungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem divinum, Sophoclem, qui quum ex aede Herculis patera aurea gravis surrepta esset in somnis vidit ipsum deum dicentem qui id fecisset. Quos semel ille iterumque neglexit. Ubi idem saepius, ascendit in Arium pagum: detulit rem. Areopagitae comprehendebant eum, qui a Sophocle erat nominatus. Is quaestione

adhibita confessus est pateramque rettulit. Quo facto fanum illud Indicis Herculis nominatum est.

XXVI. 55. Sed quid ego Græcorum? Nescio quo modo me magis nostra delectant. Omnes hoc historici, Fabii, Gellii, sed proxime Caelius. Quum bello Latino ludi votivi maximi primum fierent, civitas ad arma repente est excitata. Itaque ludis intermissis instaurativi constituti sunt. Qui ante quam fierent quumque iam populus consedisset, servus per circum, quum virgis caederetur, furcam ferens ductus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire qui diceret praesulem sibi non placuisse ludis idque ab eodem iussum esse eum senatui nunciare: illum non esse ausum. Iterum esse idem iussum et monitum ne vim suam experiri vellet: ne tum quidem esse ausum. Exin filium eius esse mortuum, eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam. Tum illum etiam debilem factum rem ad amicos detulisse, quorum de sententia lecticula in euriam esse delatum, quumque senatui somnium enarravisset, pedibus suis salvum revertisse. Itaque somnio comprobato a senatu ludos illos iterum instauratos memoriae proditum est. 56. C. vero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Caelium est, sibi in somnis quaesturam non petenti Ti. fratrem visum esse dicere, quam vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. Hoc, ante quam tribunus plebi C. Gracchus factus esset, et se audisse scribit Caelius et dixisse multis. Quo somnio quid inveniri potest certius?

XXVII. Quid? illa duo somnia, quae creberrime commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere? unum de Simonide: qui quum ignotum quemdam proiectum mortuum vidisset eumque humavisset haberetque in animo navem conscendere, moneri visus est ne id faceret ab eo, quem sepultura adfecerat: si navigasset, eum naufragio esse periturum: itaque Simonidem redisse, perisse caeteros, qui tum navigassent. 57. Alterum ita traditum, clarum admodum somnium. Quum duo quidam Arcades familiares iter una facerent et Megaram venissent, alterum ad cauponem devertisse, ad hospitem alterum. Qui ut cenati quiesce-

rent, concubia nocte visum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare ut subveniret, quod sibi a caupone interitus pararetur: eum primo perterritum somnio surrexisse: dein quum se collegisset idque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse: tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare, ut, quoniam sibi vivo non subvenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur, se interfectum in plastrum a caupone esse coniectum et supra stercus iniectum, petere ut mane ad portam adesset, prius quam plastrum ex oppido exiret. Hoc vero eum somnio commotum mane bubulco praesto ad portam fuisse, quae- sisse ex eo quid esset in plaustro: illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse, cauponem re patefacta poenas dedisse.

XXVIII. 58. Quid hoc somnio dici potest divinius? Sed quid aut plura aut vetera quaerimus? Saepe tibi meum narravi, saepe ex te audivi tuum somnium: me, quum Asiae provinciae praeessem, vidisse in quiete, quum tu equo advectus ad quamdam magni fluminis ripam, provectus subito atque delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse timore perterritum: tum te repente laetum existisse eodemque equo adversam ascendisse ripam nosque inter nos esse complexos. Facilis coniectura huius somnii, mihi que a peritis in Asia praedictum est fore eos eventus rerum, qui acciderunt. 59. Venio nunc ad tuum. Audivi equidem ex te ipso, sed mihi saepius noster Sallustius narravit, quum in illa fuga nobis gloriosa, patriae calamitosa in villa quadam campi Atinatis maneres magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem denique arte et graviter dormire coepisse. Itaque, quamquam iter instaret, te tamen silentium fieri iussisse neque esse passum te excitari: quum autem experrectus esses hora secunda fere, te sibi somnium narravisse: visum tibi esse, quum in locis solis maestus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quaerere ex te quid tristis esses, quumque tu te patria vi pulsum esse dixisses,prehendisse eum dexteram tuam et bono animo te iussisse esse lictorique proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret, et dixisse in eo tibi salutem

fore. Tum et se exclamasse Sallustius narrat reditum tibi celerem et gloriosum paratum et te ipsum visum somnio delectari. Nam illud mihi ipsi celeriter nunciatum est, ut audivisses in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud senatus consultum esse factum referente optimo et clarissimo viro consule, idque frequentissimo theatro incredibili clamore et plausu comprobatum, dixisse te nihil illo Atinati somnio fieri posse divinius.

XXIX. 60. At multa falsa. Immo obscura fortasse nobis. Sed sint falsa quaedam, contra vera quid dicimus? quae quidem multo plura evenirent, si ad quietem integri iremus. Nunc onusti cibo et vino perturbata et confusa cernimus. Vide quid Socrates in Platonis Politia loquatur. Dicit enim: 'Quum dormientibus ea pars animi, quae mentis et rationis sit particeps, sopita langueat, illa autem, in qua feritas quaedam sit atque agrestis immanitas, quum sit immoderato tumefacta potu atque pastu, exsultare eam in somno immoderateque iactari. Itaque huic omnia visa obiiiciuntur a mente ac ratione vacua, ut aut cum matre corpus miscere videatur aut cum quovis alio vel homine vel deo, saepe belua, atque etiam trucidare aliquem et impie cruentari multaque facere impure atque taetre cum temeritate et impudentia. 61. At qui salubri et moderato cultu atque victu quieti se tradiderit, ea parte animi, quae mentis et consilii est, agitata et erecta saturataque bonarum cogitationum epulis, eaque parte animi quae voluptate alitur, nec inopia enecta nec satietate adfluenti — quorum utrumque praestringere aciem mentis solet, sive deest naturae quippiam sive abundat atque adfluit —, illa etiam tertia parte animi, in qua irarum existit ardor, sedata atque restincta, tum eveniet duabus animi temerariis partibus compressis ut illa tertia pars rationis et mentis eluceat et se vegetam ad somniandum acremque praebeat, tum ei visa quietis occurrerent tranquilla atque veracia.' Haec verba ipsa Platonis expressi. XXX. 62. Epicurum igitur audiemus potius? Namque Carneades concertationis studio modo ait hoc, modo illud. At ille quid sentit? Sentit autem nihil umquam elegans, nihil decorum. Hunc ergo antepones Platoni et So-

crati? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent. Iubet igitur Plato sic ad somnum proficisci corporibus adfectis, ut nihil sit quod errorem animis perturbationemque adferat. Ex quo etiam Pythagoriis interdictum putatur ne faba vescerentur, quod habet inflationem magnam is cibus tranquillitati mentis quaerentis vera contrariam. 63. Quum ergo est somno sevocatus animus a societate et a contagione corporis, tum meminit praeteritorum, praesentia cernit, futura praevidet. Iacet enim corpus dormientis ut mortui, viget autem et vivit animus. Quod multo magis faciet post mortem, quum omnino corpore excesserit. Itaque appropinquante morte multo est divinior. Nam et id ipsum vident, qui sunt morbo gravi et mortifero adfecti, instare mortem. Itaque his occurrunt plerumque imagines mortuorum, tumque vel maxime laudi student, eosque, qui secus quam decuit vixerunt, peccatorum suorum tum maxime poenitet. 64. Divinare autem morientes illo etiam exemplo confirmat Posidonius, quo adfert Rhodium quemdam morientem sex aequales nominasse et dixisse qui primus eorum, qui secundus, qui deinde deinceps moriturus esset. Sed tribus modis censet deorum impulsu homines somnare: uno quod praevideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognatione teneatur, altero quod plenus aër sit immortalium animorum, in quibus tamquam insignitae notae veritatis appareant, tertio quod ipsi di cum dormientibus colloquantur. Idque, ut modo dixi, facilius evenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. 65. Ex quo et illud est Calani, de quo ante dixi, et Homerici Hectoris, qui moriens propinquam Achill. mortem denunciat. XXXI. Neque enim illud verbum temere consuetudo approbavisset, si ea res nulla esset omnino:

Praesagibat animus frustra me ire, quum exirem domo.

‘Sagire’ enim sentire acute est: ex quo ‘sagae’ anus, quia multa scire volunt, et ‘sagaces’ dicti canes. Is igitur, qui ante sagit quam oblata res est, dicitur praesagire, id est futura ante sentire.

66. Inest igitur in animis praesagitio extrinsecus iniecta

atque inclusa divinitus. Ea si exarsit acrius, furor appellatur, quum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur.

H. Sed quid oculis rabere visa es derepente ardentibus?

Ubi illa tua paullo ante sapiens virginalis modestia?

C. Mater, optumarum multo mulier melior mulierum,

Missa sum superstitiosis hariolationibus:

Namque Apollo fatis fandis dementem invitam ciet.

Virgines aequales vereor, patris mei meum factum pudet,

Optimi viri. Mea mater, tui me miseret, mei piget.

Optumam progeniem Priamo peperisti extra me: hoc dolet,

Men obesse, illos prodesse, me obstare, illos obsequi.

O poëma tenerum et moratum atque molle! Sed hoc minus ad rem. 67. Illud, quod volumus, expressum est, ut vaticinari furor vera soleat.

Adest, adest fax obvoluta sanguine atque incendio!

Multos annos latuit: cives, ferte opem et restinguite.

Deus inclusus corpore humano iam, non Cassandra loquitur:

Iamque mari magno classis cita

Texitur: exitium examen rapit:

Adveniet, fera velivolantibus

Navibus complebit manus littora.

XXXII. 68. Tragoedias loqui videor et fabulas. At ex te ipso non commenticiam rem, sed factam eiusdem generis audivi: C. Coponium ad te venisse Dyrrhachio, quum praetorio imperio classi Rhodiae praeesset, cum primis hominem prudentem atque doctum, eumque dixisse remigem quemdam e quinqueremi Rhodiorum vaticinatum madefactum iri minus xxx diebus Graeciam sanguine, rapinas Dyrrhachii et conscensionem in naves cum fuga fugientibusque miserabilem respectum incendiorum fore, sed Rhodiorum classis propinquum reditum ac domum itionem dari: tum neque te ipsum non esse commotum Marcumque Varronem et M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, vehementer esse perterritos: paucis sane post diebus ex Pharsalica fuga venisse Labienum: qui quum interitum exercitus nunciavisset, reliqua vaticinationis brevi esse confecta. 69. Nam et ex

horreis direptum effusumque frumentum vias omnes angustasque constraverat et naves subito perterriti metu descendistis et noctu ad oppidum respicientes flagrantibus onerariis; quas incenderant milites, quia sequi noluerant, videntibus, postremo a Rhodia classe deserti verum vatem fuisse sensitis.

70. Exposui quam brevissime potui somnii et furoris oracula, quae carere dixeram arte. Quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos et haustos. Ex quo intelligitur esse extra divinum animum humanus unde ducatur, humani autem animi eam partem, quae sensum, quae motum, quae appetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam: quae autem pars animi rationis atque intelligentiae sit particeps, eam tum maxime vigere, quum plurimum absit a corpore. 71. Itaque expositis exemplis verarum vaticinationum et somniorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo: 'Si sine oculis non potest existare officium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere, qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret, is habet sensum oculorum vera cernentium. Item igitur, si sine divinatione non potest officium et munus divinationis existare, potest autem quis, quum divinationem habeat, errare aliquando, nec vera cernere, satis est ad confirmandam divinationem semel aliquid esse ita divinatum; ut nihil fortuito cecidisse videatur. Sunt autem eius generis innumerabilia, esse igitur divinationem confitendum est.'

XXXIII. 72. Quae vero aut coniectura explicantur aut eventis animadversa et notata sunt, ea genera divinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur: in quo haruspices, augures coniectoresque numerantur. Haec improbantur a Peripateticis, a Stoicis defenduntur. Quorum alia sunt posita in monumentis et disciplina, quod Etruscorum declarant et haruspicipini et fulgurales et tonitruales libri, vestri etiam augurales, alia autem subito ex tempore coniectura explicantur, ut apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est et ut in

Sullae scriptum historia videmus, quod te inspectante factum est, ut quum Sulla in agro Nolano immolaret ante praetorium, ab infima ara subito anguis emergeret, quum quidem C. Postumius haruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret: id quum Sulla fecisset, tum ante oppidum Nolam florentissima Samnitium castra cepit. 73. Facta coniectura etiam in Dionysio est paullo ante quam regnare coepit: qui quum per agrum Leontinum iter faciens equum ipse demisisset in flumen, submersus equus voraginibus non exstitit: quem quum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, aegre ferens. Quum autem aliquantulum progressus esset, subito exaudivit hinnitum respexitque et equum alacrem laetus aspexit, cuius in iuba examen apium consederat. Quod ostentum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post diebus regnare coeperit. XXXIV. 74. Quid? Lacedaemoniis, paullo ante Leutricam calamitatem, quae significatio facta est, quum in Herculis fano arma sonuerunt Herculisque simulacrum multo sudore manavit? At eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis valvae clausae repagulis subito se ipsae aperuerunt, armaque, quae fixa in parietibus fuerant, ea sunt humi inventa. Quumque eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res divina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic adsidue canere coepisse, ut nihil intermitterent: tum augures dixisse Boeotios Thebanorum esse victoriam, propterea quod avis illa victa silere soleret: canere, si vicisset. 75. Eademque tempestate multis signis Lacedaemoniis Leutricae pugnae calamitas denunciabatur. Namque et in Lysandri, qui Lacedaemoniorum clarissimus fuerat, statua, quae Delphis stabat, in capite corona subito exstitit ex asperis herbis et agrestibus, stellaeque aureae, quae Delphis erant a Lacedaemoniis positae post navalem illam victoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt, qua in pugna quia Castor et Pollux cum Lacedaemoniorum classe visi esse dicebantur, eorum insignia deorum, stellae aureae, quas dixi, Delphis positae, paullo ante Leutricam pugnam deciderunt neque repertae sunt. 76. Maximum vero illud portentum iisdem Spartiatis fuit, quod, quum oraculum ab

Iove Dodonaeo petivissent de victoria sciscitantes legatique [*vas*] illud, in quo inerant sortes, collocavissent, simia, quam rex Molossorum in deliciis habebat, et sortes ipsas et caetera, quae erant ad sortem parata, disturbavit et aliud alio dissipavit. Tum ea, quae praeposita erat oraculo, sacerdos dixisse dicitur de salute Lacedaemoniis esse, non de victoria cogitandum. XXXV. 77. Quid? bello Punico secundo nonne C. Flaminius consul iterum neglexit signa rerum futurarum magna cum clade rei publicae? Qui exercitu lustrato quum Arretium versus castra movisset et contra Hannibalem legiones duceret, et ipse et equus eius ante signum Iovis Statoris sine causa repente concidit nec eam rem habuit religioni, obiecto signo, ut peritis videbatur, ne committeret proelium. Idem quum tripudio auspicaretur, pullarius diem proelii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quaesivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. Quum ille quiescendum respondisset, Flaminius: 'Praeclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur.' Itaque signa convelli et se sequi iussit. Quo tempore quum signifer primi hastati signum non posset movere loco nec quidquam proficeretur, plures quum accederent, Flaminius re nunciata suo more neglexit. Itaque tribus horis concisus exercitus atque ipse interfectus est. 78. Magnum illud etiam, quod addidit Caelius, eo tempore ipso, quum hoc calamitosum fieret proelium, tantos terrae motus in Liguribus, Gallia compluribusque insulis totaque in Italia factos esse, ut multo oppida corruerint, multis locis labes factae sint terraeque desederint fluminaque in contrarias partes fluxerint atque in amnes mare influxerint. XXXVI. Fiunt certe divinationum coniecturae a peritis. Midiae illi Phrygi, quum puer esset, dormienti formicae in os tritici grana congesserunt. Divitissimum fore praedictum est: quod evenit. At Platoni quum in cunis parvulo dormienti apes in labellis consedissent, responsum est singulari illum suavitate orationis fore. Ita futura eloquentia provisa in infante est. 79. Quid? amores ac deliciae tuae Roscius num aut ipse aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? Qui quum esset in cunabulis educare-

turque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini, noctu lumine apposito experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. Quo aspectu exterrita clamorem sustulit. Pater autem Roscii ad haruspices rettulit, qui responderunt nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. Atque hanc speciem Pasiteles caelavit argento et noster expressit Archias versibus. Quid igitur exspectamus? an, dum in foro nobiscum di immortales, dum in viis versentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerunt, vim autem suam longe lateque diffundunt, quam tum terrae cavernis includunt, tum hominum naturis implicant. Nam terrae vis Pythiam Delphis incitabat, naturae Sibyllam. Quid enim? non videmus quam sint varia terrarum genera, ex quibus et mortifera quaedam pars est, ut et Ampsancti in Hirpinis et in Asia Plutonia, quae vidimus, et sunt partes agrorum aliae pestilentes, aliae salubres, aliae quae acuta ingenia gignant, aliae quae retusa: quae omnia fiunt et ex caeli varietate et ex dispari aspiratione terrarum.

80. Fit etiam saepe specie quadam, saepe vocum gravitate et cantibus ut pellantur animi vehementius, saepe etiam cura et timore, qualis est illa

*Flexanima tamquam lymphata aut Bacchi sacris
Commota in tumultis Teucrum commemorans suum.*

XXXVII. Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis esse divinam. Negat enim sine furore Democritus quemquam poëtam magnum esse posse, quod idem dicit Plato. Quem, si placet, appellet furorem, dum modo is furor ita laudetur, ut in Phaedro Platonis laudatus est. Quid? vestra oratio in causis, quid? ipsa actio potest esse vehemens et gravis et copiosa, nisi est animus ipse commotior? Equidem etiam in te saepe vidi et, ut ad leviora veniamus, in Aesopo familiari tuo tantum ardorem vultuum atque motuum, ut eum vis quaedam abstraxisse a sensu mentis videretur.

81. Obiiciuntur etiam saepe formae, quae reapse nullae sunt, speciem autem offerunt: quod contigisse Brenno dicitur eiusque Gallicis copiis, quum fano Apollinis Delphici

nefarium bellum intulisset. Tum enim ferunt ex oraculo ec-
fataim esse Pythiam:

Ego providebo rem istam et albae virgines.

Ex quo factum ut viderentur virgines ferre arma contra et
nive Gallorum obrueretur exercitus. XXXVIII. Aristoteles
quidem eos etiam, qui valetudinis vitio furerent et melancho-
lici dicerentur, censebat habere aliquid in animis praesagiens
atque divinum. Ego autem haud scio an nec cardiacis hoc
tribuendum sit nec phreneticis: animi enim integri, non vi-
tiosi corporis est divinatio.

82. Quam quidem esse re vera hac Stoicorum ratione con-
cluditur: 'Si sunt di neque ante declarant hominibus quae
futura sint, aut non diligunt homines aut quid eventurum sit
ignorant aut existimant nihil interesse hominum scire quid
sit futurum aut non censent esse suae maiestatis praesigni-
ficare hominibus quae sint futura aut ea ne ipsi quidem di
significare possunt. At neque non diligunt nos — sunt
enim benefici generique hominum amici —, neque ignorant
ea, quae ab ipsis constituta et designata sunt, neque nostra
nihil interest scire ea, quae eventura sunt — erimus enim
cautiores, si sciemus, neque hoc alienum ducunt maiestate
sua, nihil est enim beneficentia praestantius —, neque
non possunt futura praenosceret. 83. Non igitur sunt di nec
significant futura. Sunt autem di, significant ergo. Et non,
si significant, nullas vias dant nobis ad significationis scienti-
am — frustra enim significarent —, nec, si dant vias, non
est divinatio: est igitur divinatio.'

XXXIX. 84. Hac ratione et Chrysippus et Diogenes et
Antipater utitur. Quid est igitur cur dubitandum sit quin
sint ea, quae disputavi, verissima, si ratio mecum facit, si
eventa, si populi, si nationes, si Graeci, si barbari, si ma-
iores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est,
si summi philosophi, si poëtae, si sapientissimi viri, qui
res publicas constituerunt, qui urbes condiderunt? An dum
bestiae loquantur exspectamus, hominum consentiente aucto-
ritate contenti non sumus? 85. Nec vero quidquam aliud
adfertur cur ea, quae dico, divinandi genera nulla sint, nisi

quod difficile dictu videtur quae cuiusque divinationis ratio, quae causa sit. Quid enim habet haruspex cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus et proferat diem? quid augur cur a dextra corvus, a sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus cur stella Iovis aut Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit, Saturni Martisque contraria? cur autem deus dormientes nos moneat, vigilantes negligat? Quid deinde causae est cur Cassandra furens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non queat? 86. Cur fiat quidque quaeris? Recte omnino. Sed non nunc id agitur. Fiat necne fiat, id quaeritur. Ut, si magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se adiciat et attrahat, rationem cur id fiat adferre nequeam, fieri omnino neget. Quod idem facis in divinatione, quam et cernimus ipsi et audimus et legimus et a patribus accepimus: neque ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitavit, et, postea quam philosophia processit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo esset auctoritas. 87. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate, excepi de antiquis praeter Xenophanem neminem, adiunxi veterem Academiam, Peripateticos, Stoicos. Unus dissentit Epicurus. Quid vero hoc turpius quam quod idem nullam censet gratuitam esse virtutem?

~~XI.~~ Quis est autem quem non moveat clarissimis monumentis testata consignataque antiquitas? Calchantem augurem scribit Homerus longe optimum eumque ducem classium fuisse ad Ilium, auspicio credo scientia, non locorum. 88. Amphiloachus et Mopsus Argivorum reges fuerunt, sed iidem augures, eique urbes in ora maritima Ciliciae Graecas condiderunt. Atque etiam ante hos Amphiarachus et Tiresias, non humiles et obscuri neque eorum similes, ut apud Ennium est,

Qui sui quaestus causa fictas suscitant sententias,

sed clari et praestantes viri, qui avibus et signis admoniti futura dicebant. Quorum de altero etiam apud inferos Homerus ait 'solum sapere, caeteros umbrarum vagari modo.' Amphiarachum autem sic honoravit fama Graeciae, deus ut haberetur atque ut ab eius solo, in quo est humatus, ora-

cula peterentur. 89. Quid? Asiae rex Priamus nonne et Helenum filium et Cassandram filiam divinantes habebat alterum auguriis, alteram mentis incitatione et permotione divina? Quo in genere Marcios quosdam fratres, nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse scriptum videmus. Quid? Polyidum Corinthium nonne Homerus et aliis multa et filio ad Troiam proficiscenti mortem praedixisse commemorat? Omnino apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant. Ut enim sapere, sic divinare regale ducebant, ut testis est nostra civitas, in qua et reges augures et postea privati eodem sacerdotio praediti rem publicam religionum auctoritate rexerunt. XLI. 90. Eaque divinationum ratione in barbaris quidem gentibus neglecta est, si quidem et in Gallia Druidae sunt, e quibus ipse Divitiacum Aedium hospitem tuum laudatoremque cognovi, qui et naturae rationem, quam *φυσιολογίαν* Graeci appellant, notam esse sibi profitebatur et partim auguriis, partim coniectura quae essent futura dicebat, et in Persis augurantur et divinant Magi, qui congregantur in fano commentandi causa atque inter se colloquendi, quod etiam idem vos quondam facere Nonis solebatis. 91. Nec quisquam rex Persarum potest esse qui non ante magorum disciplinam scientiamque perceperit. Licet autem videre et genera quaedam et nationes huic scientiae deditas. Telmessus in Caria est, qua in urbe excellit haruspicum disciplina. Itemque Elis in Peloponneso familias duas certas habet, Iamidarum unam, alteram Clutidarum, haruspicinae nobilitate praestantes. In Syria Chaldaei cognitione astrorum sollertiaque ingeniorum antecellunt. 92. Etruria autem de caelo tacta scientissime animadvertit, eademque interpretatur quid quibusque ostendatur monstris atque portentis. Quocirca bene apud maiores nostros senatus tum, quum florebat imperium, decrevit ut de principum filiis sex singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quaestum. Phryges autem et Pisidae et Cilices et Arabum natio avium significationibus plurimum obtemperant, quod idem factitatum in Umbria accepimus.

XLII. 93. Ac mihi quidem videntur e locis quoque ipsis, qui a quibusque incolebantur, divinationum opportunitates esse ductae. Etenim Aegyptii et Babylonii in camporum patentium aequoribus habitantes, quum ex terra nihil emerneret quod contemplationi caeli officere posset, omnem curam in siderum cognitione posuerunt, Etrusci autem, quod religione imbuti studiosius et crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se maxime dederunt, quodque propter aëris crassitudinem de caelo apud eos multa fiebant et quod ob eandem causam multa inusitata partim e caelo, alia ex terra oriebantur, quaedam etiam ex hominum pecudumve conceptu [et satu], portentorum exercitatissimi interpretes exstiterunt. Quorum quidem vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter a maioribus posita declarant. Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, praedicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. 94. Arabes autem et Phryges et Cilices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos et montes hieme et aestate peragrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt. Eademque et Pisidiae causa fuit et huic nostrae Umbriae. Tum Caria tota praecipueque Telmesses, quos ante dixi, quod agros uberimos maximeque fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem fingi gignique possunt, in ostentis animadvertendis diligentes fuerunt.

XLIII. 95. Quis vero non videt in optima quaque re publica plurimum auspicia et reliqua divinandi genera valuisse? Quis rex umquam fuit, quis populus qui non uteretur praedictione divina? neque solum in pace, sed in bello multo etiam magis, quo maius erat certamen [et discrimen] salutis. Omitto nostros, qui nihil in bello sine extis agunt, nihil sine auspiciis [dum habent auspicia]. Externa videamus. Namque et Athenienses omnibus semper publicis consiliis divinos quosdam sacerdotes, quos *μάντεις* vocant, adhibuerunt, et Lacedaemonii regibus suis augurem adsessorem dederunt, itemque senibus — sic enim consilium publicum appellant — augurem interesse voluerunt, iidemque de rebus maioribus semper aut Delphis oraculum aut ab Hammone aut a Dodona petebant. 96. Lycurgus quidem,

qui Lacedaemoniorum rem publicam temperavit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmavit. Quas quum vellet Lysander commutare, eadem est prohibitus religione. Atque etiam, qui praeerant Lacedaemoniis, non contenti vigilantibus curis in Pasiphaae fano, quod est in agro propter urbem, somniandi causa incubabant, quia vera quietis oracula ducebant. 97. Ad nostra iam redeo. Quotiens senatus decemviros ad libros ire iussit, quantis in rebus quamque saepe responsis haruspicum paruit! Nam et quum duo visi soles essent et quum tres lunae et quum faces et quum sol nocte visus esset et quum e caelo fremitus auditus et quum caelum discessisse visum est atque in eo animadversi globi. Delata etiam ad senatum labes agri Privernatis, quum ad infinitam altitudinem terra desedisset Apuliaque maximis terrae motibus conquassata esset, quibus portentis magna populo Romano bella perniciosaeque seditiones denunciabantur. Inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllae versibus congruebant. 98. Quid? quum Cumis Apollo sudavit, Capuae Victoria? quid? ortus androgyni nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid? quum fluvius Atratus sanguine fluxit? quid? quum saepe lapidum, sanguinis non numquam, terrae interdum, quondam etiam lactis imber defluxit? quid? quum in Capitolio ictus Centaurus e caelo est, in Aventino portae et homines, Tusculi aedes Castoris et Pollucis Romaeque Pietatis? Nonne et haruspices ea responderunt, quae evenerunt, et in Sibyllae libris eadem repertae praedictiones sunt? XLIV. 99. Caeciliae Q. filiae somnio modo Marsico bello templum est a senatu Iunoni Sospitae restitutum. Quod quidem somnium Sisenna quum disputavisset mirifice ad verbum cum re convenisse, tum insolenter, credo ab Epicurio aliquo inductus, disputat somniis credi non oportere. Idem contra ostenta nihil disputat exponitque initio belli Marsici et deorum simulacra sudavisse et sanguinem fluxisse et discessisse caelum et ex occulto auditas esse voces, quae pericula belli nunciarent, et Lanuvii clipeos, quod haruspicibus tristissimum visum esset, a muribus esse derosos. 100. Quid? quod in annalibus habemus Veienti bello, quum lacus Albanus praeter

modum crevisset, Veientem quemdam ad nos hominem nobilem profugisse eumque dixisse ex fatis, quae Veientes scripta haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret, et, si lacus emissus lapsu et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo Romano: sin autem ita esset eductus, ut ad mare pervenire non posset, tum salutare nostris fore. Ex quo illa admirabilis a maioribus Albanæ aquae facta deductio est. Quum autem Veientes bello fessi legatos ad senatum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere: in iisdem enim fatis scriptum Veientes habere fore ut brevi a Gallis Roma caperetur, quod quidem sexennio post Veios captos esse factum videmus. XLV. 101. Saepe etiam et in proeliis Fauni auditi et in rebus turbidis veridicae voces ex occulto missae esse dicuntur. Cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. Nam non nullo ante urbem captam exaudita vox est a luco Vestae, qui a Palatii radice in novam viam devexus est, 'ut muri et portae reficerentur: futurum esse, nisi provisum esset, ut Roma caperetur.' Quod neglectum, quum caveri poterat, post acceptam illam maximam cladem expiatum est. Aram Aio Loquenti, quam saeptam videmus, exadversus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, quum terrae motus factus esset, 'ut sue plena procuratio fieret', vocem ab aede Iunonis ex arce exstitisse: uocirca Iunonem illam appellatam Monetam. Haec igitur et a dis significata et a nostris maioribus iudicata confirmamus?

102. Neque solum deorum voces Pythagorei observaverunt, sed etiam hominum quae vocant omina. Quae maiores nostri quia valere censebant, idcirco omnibus rebus gerendis: 'Quod bonum, faustum, felix fortunatumque esset', praefabantur, rebusque divinis, quae publice fierent, ut 'averent linguis' imperabatur, inque feriis imperandis ut iuribus et iurgiis se abstinerent'. Itemque in lustranda colonia ab eo, qui eam deduceret, et quum imperator exivitum, censor populum lustraret, bonis nominibus qui ostias ducerent eligebantur. Quod idem in dilectu consuetudine. IV. 2.

les observant, ut primus miles fiat bono nomine. 103. Quae quidem a te scis et consule et imperatore summa religione esse servata. Praerogativam etiam maiores omen iustorum comitiorum esse voluerunt. XLVI. Atque ego exempla ominum nota proferam. L. Paullus consul iterum, quum ei bellum ut cum rege Perse gereret obtigisset, ut ea ipsa die domum ad vesperum rediit, filiolarum suarum Tertiam, quae cum erat admodum parva, osculans animum advertit tristiculam. 'Quid est' inquit, 'mea Tertia? quid tristis es?' — 'Mi pater' inquit, 'Persa periit.' — Tum ille artius puellam complexus: 'Accipio omen' inquit 'mea filia.' Erat autem mortuus catellus eo nomine. 104. L. Flaccum, flaminem Martialem, ego audivi, quum diceret Caeciliam Metelli, quum vellet sororis suae filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa, quod fieri more veterum solebat. Quum virgo staret et Caecilia in sella sederet neque diu ulla vox exstitisset, puellam defetigatam petisse a matertera, ut sibi concederet paullisper ut in eius sella requiesceret, illam autem dixisse: 'Vero, mea puella, tibi concedo meas sedes.' Quod omen res consecuta est. Ipsa enim brevi mortua est, virgo autem nupsit cui Caecilia nupta fuerat. Haec posse contemni vel etiam rideri praecclare intelligo, sed id ipsum est deos non putare, quae ab iis significantur contemnere.

XLVII. 105. Quid de auguribus loquar? Tuae partes sunt: tuum, inquam, auspicio- rum patrocini- um debet esse. Tibi App. Claudius augur consuli nunciavit addubitato Salutis augurio bellum domesticum triste ac turbulentum fore: quod paucis post mensibus exortum paucioribus a te est diebus oppressum. Cui quidem auguri vehementer adsentior. Solus enim multorum annorum memoria non decantandi augurii, sed divinandi tenuit disciplinam. Quem irridebant collegae tui eumque tum Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant. Quibus nulla videbatur in auguriis aut auspiciis praesensio aut scientia veritatis futurae, sapienter aiebant ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. Quod longe secus est: neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus praefuit, nec in ipso Romulo haec calliditas esse potuit, ut

ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent. Sed difficultas laborque discendi disertam negligentiam reddidit. Malunt enim disserere nihil esse in auspiciis quam quid sit ediscere. 106. Quid est illo auspicio divinius, quod apud te in Mario est? ut utar potissimum te auctore:

*Hic Iovis altisoni subito pinnata satelles
Arboris e trunco serpentis saucia morsu
Subrigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
Semianimum et varia graviter cervice micantem.
Quem se intorquentem lanians rostroque cruentans, 5
Iam satiata animos, iam duros ulta dolores,
Abiicit efflantem et laceratum adfligit in unda,
Seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.
Hanc ubi praepetibus pinnis lapsuque volantem
Conspexit Marius, divini numinis augur, 10
Fausta que signa suae laudis reditusque notavit,
Partibus intonuit caeli pater ipse sinistris.
Sic aquilae clarum firmavit Iuppiter omen.*

XLVIII. 107. Atque ille Romuli auguratus pastoralis, non urbanus fuit, nec fictus ad opiniones imperitorum, sed a certis acceptus et posteris traditus. Itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure,

*Curantes magna cum cura tum cupientes
Regni dant operam simul auspicio augurioque.
Hinc Remus auspicio se devovet atque secundam
Solus avem servat. At Romulus pulcer in alto
Quaerit Aventino, servat genus altivolantum. 5
Certabant urbem Romam Remoramne vocarent.
Omnibus cura viris uter esset induperator.
Exspectant veluti, consul quum mittere signum
Vult, omnes avidi spectant ad carceris oras,*

108. *Quam mox emittat pictis e faucibus currus: 10
Sic exspectabat populus atque ora tenebat
Rebus, utri magni victoria sit data regni.
Interea sol albus recessit in infera noctis.
Exin candida se radiis dedit icta foras lux.
Et simul ex alto longe pulcerrima praepes 15*

*Laeva volavit avis: simul aureus exoritur sol.
Cedunt de caelo ter quattor corpora sancta
Avium, praepetibus sese pulcrisque locis dant.
Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
Auspicio regni stabilita scamna solumque.*

20

XLIX. 109. Sed unde huc digressa est, eodem redeat oratio. Si nihil queam disputare quam ob rem quidque fiat et tantum modo fieri ea, quae commemoravi, doceam, parumne Epicuro Carneadeve respondeam? Quid? si etiam ratio exstat artificiosae praesensionis facilis, divinae autem paullo obscurior? Quae enim extis, quae fulguribus, quae portentis, quae astris praesentiuntur, haec notata sunt observatione diuturna. Adfert autem vetustas omnibus in rebus longinqua observatione incredibilem scientiam: quae potest esse etiam sine motu atque impulsu deorum, quum quid ex quoque eveniat et quid quamque rem significet crebra animadversione perspectum est. 110. Altera divinatio est naturalis, ut ante dixi: quae physica disputandi subtilitate referenda est ad naturam deorum, a qua, ut doctissimis sapientissimisque placuit, haustos animos et libatos habemus, quumque omnia completa et referta sint aeterno sensu et mente divina, necesse est cognatione divinorum animorum animos humanos commoveri. Sed vigilantes animi vitae necessitatibus serviunt disiunguntque se a societate divina vinclis corporis impediti. 111. Rarum est quoddam genus eorum, qui se a corpore avocent et ad divinarum rerum cognitionem cura omni studioque rapiantur. Horum sunt auguria non divini impetus, sed rationis humanae: nam et natura futura praesentiunt, ut aquarum eluviones et deflagrationem futuram aliquando caeli atque terrarum. Alii autem in re publica exercitati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos prudentes possumus dicere, id est, providentes, divinos nullo modo possumus, non plus quam Milesium Thalem, qui, ut obiurgatores suos convinceret ostenderetque etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, ante quam florere coepisset, in agro Milesio coemisse dicitur. 112. Ani-

madvererat fortasse quadam scientia olearum ubertatem fore. Et quidem idem primus defectionem solis, quae Astyage regnante facta est, praedixisse fertur. L. Multa medici, multa gubernatores, agricolae etiam multa praesentiunt, sed nullam eorum divinationem voco, ne illam quidem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedaemonii sunt, ut urbem et tecta linq̄erent armatique in agro excubarent, quod terrae motus instaret, tum, quum et urbs tota corruiet et ex monte Taygeto extrema montis quasi puppis avulsa est. Ne Phercydes quidem ille Pythagorae magister potius divinus habebitur quam physicus, quod, quum vidisset haustam aquam de iugi puteo, terrae motus dixit instare. 113. Nec vero umquam animus hominis naturaliter divinat, nisi quum ita solutus est et vacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore. Quod aut vatibus contingit aut dormientibus. Itaque ea duo genera a Dicaearcho probantur et, ut dixi, a Cratippo nostro: si propterea, quod ea proficiscuntur a natura, sint summa sane, modo ne sola: sin autem nihil esse in observatione putant, multa tollunt, quibus vitae ratio continetur. Sed quoniam dant aliquid idque non parvum vaticinationes cum somniis, nihil est quod cum his magno opere pugnemus, praesertim quum sint qui omnino nullam divinationem probent. 114. Ergo et ii, quorum animi spretis corporibus evolant atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati atque incitati cernunt illa profecto, quae vaticinantes praenunciant, multisque rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhaerent, ut ii, qui sono quodam vocum et Phrygiis cantibus incitantur. Multos nemora silvaeque, multos amnes aut maria commovent, quorum furibunda mens videt ante multo quae sunt futura. Quo de genere illa sunt:

Eheu videte!

Iudicabit inclutum iudicium inter deas tris aliquis:

Quo iudicio Lacedaemonia mulier, Furiarum una, adveniet.

Eodem enim modo multa a vaticinantibus saepe praedicta sunt, neque solum verbis, sed etiam

Versibus, quos olim Fauni vatesque canebant.

115. Similiter Marcius et Publicius vates cecinisse dicuntur. Quo de genere Apollinis operata prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum quibus inflatae mentes oracula funderent.

LI. Atque haec quidem vatum ratio est, nec dissimilis sane somniorum. Nam quae vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis dormientibus. Viget enim animus in somnis, liberque est sensibus et omni impeditioe curarum iacente et mortuo paene corpore. Qui quia vixit ab omni aeternitate versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia, quae in natura rerum sunt, videt, si modo temperatis escis modicisque potionibus ita est adfectus, ut sopito corpore ipse vigilet. Haec somniantis est divinatio. 116. Hic magna quaedam exoritur neque ea naturalis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio, eodemque modo et oraculorum et vaticinationum sunt explanatores, ut grammatici poetarum. Nam ut aurum et argentum, aes, ferrum frustra natura divina genuisset, nisi eadem docuisset quem ad modum ad eorum venas perveniretur, nec fruges terrae bacaeve arborum cum utilitate ulla generi humano dedisset, nisi earum cultus et conditiones tradidisset: materia deinde quid iuaret, nisi consectionis eius fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam di hominibus dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. Item igitur somniis, vaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitae sunt interpretum.

117. Quo modo autem aut vates aut somniantes ea videant, quae nusquam etiam tunc sint, magna quaestio est. Sed explorata si sint ea, quae ante quaeri debeant, sint haec, quae quaerimus, faciliora. Continet enim totam hanc quaestionem ea ratio, quae est de natura deorum, quae a te secundo libro est explicata dilucide. Quam si obtinemus, stabit illud, quod hunc locum continet, de quo agimus: 'esse deos et eorum providentia mundum administrari eosdemque consulere rebus humanis nec solum universis, verum etiam singulis.' Haec si tenemus, quae mihi quidem non videntur posse convelli, profecto hominibus a dis futura signifi-

cari necesse est. LII. 118. Sed distinguendum videtur quonam modo. Nam non placet Stoicis singulis iecorum fissis aut avium cantibus interesse deum: neque enim decorum est nec disdignum nec fieri ullo pacto potest, sed ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa praecurrerent, alia in extis, alia in avibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium visis, alia in furentium vocibus. Ea quibus bene percepta sunt, ii non saepe falluntur. Male coniecta maleque interpretata falsa sunt, non rerum vitio, sed interpretum inscientia. Hoc autem posito atque concesso, esse quamdam vim divinam hominum vitam continentem, non difficile est, quae fieri certe videmus, ea qua ratione fiant suspicari. Nam et ad hostiam deligendam potest dux esse vis quaedam sentiens, quae est toto confusa mundo, et tum ipsum, quum immolare velis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid aut supersit: parvis enim momentis multa natura aut adfingit aut mutat aut detrahit. 119. Quod ne dubitare possimus, maximo est argumento quod paullo ante interitum Caesaris contigit: qui quum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit et cum purpurea veste processit, in extis bovis opimi cor non fuit. Num igitur censes ullum animal quod sanguinem habeat sine corde esse posse? Qua ille rei novitate [*non est*] percussus, quum Spurinna diceret timendum esse ne et consilium et vita deficeret: earum enim rerum utrumque a corde proficisci. Postero die caput in iecore non fuit. Quae quidem illi portendebantur a dis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret. Quum igitur eae partes in extis non reperiuntur, sine quibus victima illa vivere nequisset, intelligendum est in ipso immolationis tempore eas partes, quae absint, interisse. LIII. 120. Eademque efficit in avibus divina mens, ut tum huc, tum illuc volent alites, tum in hac, tum in illa parte se occultent, tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines. Nam si omne animal, ut vult, ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino, membraque quocumque vult flectit, contorquet, porrigit, contrahit, eaque ante efficit paene quam cogitat, quanto id deo est facilius, cuius numini parent

omnia? 121. Idemque mittit et signa nobis eius generis, qualia permulta historia tradidit, quale scriptum illud videmus: si luna paullo ante solis ortum defecisset in signo Leonis, fore ut armis Darius et Persae ab Alexandro et Macedonibus proelio vincerentur Dariusque moreretur, et, si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam et adulterium domi, et, si mulier leonem peperisse visa esset, fore ut ab exteris gentibus vinceretur ea res publica, in qua id contigisset. Eiusdem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus, Croesi filium, quum esset in fans, locutum, quo ostento regnum patris et domum fundidit concidisse. Caput arsisse Servio Tullio dormienti quae historia non prodidit? Ut igitur, qui se tradet ita quieti, praeparato animo quum bonis cogitationibus tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa et vera cernit in somnis, sic castus animus purusque vigilantis et ad astrorum et ad avium reliquorumque signorum et ad extorum veritatem est paratior. LIV. 122. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus quodque ab ipso in libris Socraticorum saepe dicitur, esse divinum quiddam, quod *δαιμόνιον* appellat, cui semper ipse paruerit, numquam impellenti, saepe revocanti. Et Socrates quidem — quo quem auctorem meliorem quaerimus? — Xenophonti consulenti sequereturne Cyrum, postea quam exposuit quae ipsi videbantur: ‘Et nostrum quidem’ inquit ‘humanum est consilium, sed de rebus et obscuris et incertis ad Apollinem censeo referendum’, ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper rettulerunt. 123. Scriptum est item, quum Critonis sui familiaris oculum adligatum vidisset, quaesivisse quid esset: quum autem ille respondisset in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum suum recidisse, tum Socrates: ‘Non enim paruisti mihi revocanti, quum uterer qua soleo praesagitione divina.’ Idem etiam Socrates, quum apud Delium male pugnatum esset Lachete praetore fugeretque cum ipso Lachete, ut ventum est in trivium, eadem qua caeteri fugere noluit. Quibus quaerentibus cur non eadem via pergeret, deterreri se a deo dixit. Tum quidem ii, qui alia via fugerant, in hostium equitatum

inciderunt. Permulta collecta sunt ab Antipatro, quae mirabiliter a Socrate divinata sunt. Quae praetermittam: tibi enim nota sunt, mihi ad commemorandum non necessaria.

124. Illud tamen eius philosophi magnificentum ac paene divinum, quod, quum impiis sententiis damnatus esset, aequissimo animo se dixit mori: neque enim domo egredienti neque illud suggestum, in quo causam dixerat, ascendenti signum sibi ullum quod consuisset a deo quasi mali alicuius impendentis datum.

LV. Equidem sic arbitror, etiam si multa fallant eos, qui aut arte aut coniectura divinare videantur, esse tamen divinationem: homines autem ut in caeteris artibus, sic in hac posse falli. Potest accidere ut aliquod signum dubie datum pro certo sit acceptum, potest aliquod latuisse aut ipsum aut quod esset illi contrarium. Mihi autem ad hoc, de quo disputo, probandum satis est non modo plura, sed etiam pauciora divine praesensa et praedicta reperiri. 125. Quin etiam hoc non dubitans dixerim, si unum aliquid ita sit praedictum praesensumque, ut, quum evenerit, ita cadat, ut praedictum sit, neque in eo quidquam casu et fortuito factum esse appareat, esse certe divinationem idque esse omnibus confitendum.

Quocirca primum mihi videtur, ut Posidonius facit, a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura vis omnis divinandi ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Graeci *εἰμασμένην*, id est, ordinem seriemque causarum, quum causae causa nexa rem ex se gignat. Ea est ex omni aeternitate fluens veritas sempiterna. Quod quum ita sit, nihil est factum quod non futurum fuerit, eodemque modo nihil est futurum, cuius non causas id ipsum efficientes natura contineat. 126. Ex quo intelligitur, ut fatum sit non id, quod superstitione, sed id, quod physice dicitur, causa aeterna rerum, cur et ea, quae praeterierunt, facta sint et quae instant fiant et quae sequuntur futura sint. Ita fit ut et observatione notari possit quae res quamque causam plerumque consequatur, etiam si non semper: nam id quidem adfirmare difficile est: easdemque causas veri simile est rerum

futarum cerni ab iis, qui aut per furorem eas aut in quiete videant. LVI. 127. Praeterea quum fato omnia fiant — in quod alio loco ostendetur —, si quis mortalis possit esse qui colligationem causarum omnium perspiciat animo, nihil eum profecto fallat. Qui enim teneat causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quae futura sint. Quo quum nemo facere nisi deus possit, relinquendum est hominibus ut signis quibusdam consequentia declarantibus futura praesentiat. Non enim illa, quae futura sunt, subito existunt, sed est quasi rudentis explicatio sic traductio temporis nihil novi efficientis et primum quidque replicantis. Quod et vident, quibus naturalis divinatio data est, et ii, quibus cuiusvis rerum observando notatus est. Qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamen causarum et notas cernunt: a quibus adhibita memoria et diligentia ex monumentis superiorum efficitur ea divinatio, quae artificiosa dicitur, extorum fulgurum, ostentorum signorumque caelestium. 128. Non est igitur ut mirandum sit ea praesentiri a divinantibus, quae nusquam sint. Sunt enim omnia, sed tempore absunt. Atque ut in seminibus vis inest earum rerum, quae ex iis progignuntur, sic in causis conditae sunt res futurae, quas esse futuras aut concitata mens aut soluta somno cernit aut rati aut coniectura praesentit. Atque ut ii, qui solis et lunae reliquorumque siderum ortus, obitus motusque cognorunt, quae quidque tempore eorum futurum sit multo ante praedicunt, sic qui cursum rerum eventorumque consequentiam diuturnitate pertractata notaverunt, aut semper aut, si id difficile est, plerumque, quod si ne id quidem conceditur, non nunquam certe quid futurum sit intelligunt. Atque haec quidem et quaedam huius modi argumenta cur sit divinatio ducuntur a fato.

LVII. 129. A natura autem alia quaedam ratio est, quae docet quanta sit animi vis seiuncta a corporis sensibus, quod maxime contingit aut dormientibus aut mente permotis. Ut enim deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se quid quisque sentiat, ex quo fit ut homines, etiam quum taciti optent quid aut voveant, non dubitent quin di illud exaudiant, sic animi hominum, quum au-

somno soluti vacant corpore aut mente permoti per se ipsi liberi incitati moventur, cernunt ea, quae permixti cum corpore animi videre non possunt. 130. Atque hanc quidem rationem naturae difficile est fortasse traducere ad id genus divinationis, quod ex arte profectum dicimus, sed tamen id quoque rimatur quantum potest Posidonius. Esse censet in natura signa quaedam rerum futurarum. Etenim Ceos accepimus ortum Caniculae diligenter quotannis solere servare coniecturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne an pestilens annus futurus sit. Nam si obscurior quasi caliginosa stella exstiterit, pingue et concretum esse caelum, ut eius aspiratio gravis et pestilens futura sit: sin illustris et perlucida stella apparuerit, significari caelum esse tenuē purumque et propterea salubre. 131. Democritus autem censet sapienter instituisse veteres ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta, quorum ex habitu atque ex colore tum salubritatis, tum pestilentiae signa percipi, non numquam etiam, quae sit vel sterilitas agrorum vel fertilitas futura. Quae si a natura profecta observatio atque usus agnovit, multa adferre potuit dies, quae animadvertendo notarentur, ut ille Pacuvianus qui in Chryse physicus inducitur minime naturam rerum cognosse videatur:

Nam istis, qui linguam avium intelligunt,

Plusque ex alieno iecore sapiunt quam ex suo,

Magis audiendum quam auscultandum censeo.

Cur? quaesò, quum ipse paucis interpositis versibus dicas satis luculente:

Quidquid est hoc, omnia animat, formât, alit, auget,
creat,

Sepelit recipitque in sese omnia, omniumque idem est
pater:

Indidemque eademque oriuntur de integro atque eodem
occidunt.

Quid est igitur cur, quum domus sit omnium una eaque communis quumque animi hominum semper fuerint futuri-que sint, cur ii quid ex quoque eveniat et quid quamque

rem significet perspicere non possint? Haec habui, inquit, de divinatione quae dicerem.

LVIII. 132. Nunc illa testabor, non me sortilegos neque eos, qui quaestus causa hariolentur, ne psychomantia quidem, quibus Appius amicus tuus uti solebat, agnoscere. Non habeo denique nauci Marsum augurem, non haruspices vicanos, non de circo astrologos, non Isiacos coniectores, non interpretes somniorum. Non enim sunt ii aut scientia aut arte divini,

*Sed supersticiosi vates impudentesque harioli,
Aut inertes aut insani aut quibus egestas imperat:
Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam:
Quibus divitias pollicentur, ab iis drachumam ipsi petunt.
De his divitiis sibi deducant drachumam, reddant caetera.*

Atque haec quidem Ennius, qui paucis ante versibus 'esse deos' censet, 'sed eos non curare opinatur quid agat humanum genus.' Ego autem, qui et curare arbitror et monere etiam ac multa praedicere, levitate, vanitate, malitia exclusa divinationem probo. Quae quum dixisset Quintus: Praeclare tu quidem, inquám, paratus **.

[*Desunt pauca quaedam.*]

M. TULLII CICERONIS DE DIVINATIONE

LIBER SECUNDUS.

A R G U M E N T U M.

Hoc altero de divinatione libro Cicero postquam de libris suis ante hos de divinatione libros scriptis et de studiis suis omnino exposuit, cap. 1. 2. §. 1—7., contra rationem Stoicam a Q. fratre libro superiore explanatam et defensam disputare instituit. Initium

facit a Carneadis argumento nullam esse divinationem consentis, quod nulla sit divinationis tamquam materies. Nullam enim esse divinationem neque earum rerum, quae sensibus percipiuntur, neque earum, quae arte tractentur, neque earum, quae in re publica versentur, cap. 3. 4. §. 8—12. Praeterea non concedendum videri divinationem esse praedictionem et praesensionem rerum fortuitarum: primum enim ventos, eventus morborum, multa alia esse fortuita, non tamen e Stoicorum mente divinationi subiecta: deinde si fortuita dicantur, quae neque ratione neque arte provideri possint, quod in fortuna posita sint, nullam posse earum rerum esse praesensionem. Sin autem Stoici negent esse fortunam et omnia, quae sint quaeque futura sint, ex omni aeternitate fataliter definita esse iudicent, nihil prodesse divinationem, cap. 5—8. §. 12—21., et vero inutilem hominibus esse futurarum rerum scientiam, cap. 9. §. 22—24., et quod dicant mala omnia ad ferendum leviora fore rebus divinis procuratis, nihil id esse, quod, si nihil fiat extra fatum, nihil levari re divina possit, cap. 10. §. 25. 26. Deinceps singula divinationis genera, quae cap. 11. §. 26. 27. denuo partitur, refutare adgreditur. Ac de haruspicina quidem disputat, id est, de extis cap. 12—16. §. 28—37.; de fulguribus cap. 17—21. §. 38—49., de ostentis cap. 22—32. §. 49—69. Deinde monstrat quam vana sint auspicia, cap. 33—40. §. 70—84. Tum de sortibus agit, cap. 41. §. 85—87., et de Chaldaeorum praedictionibus astrologicis earumque vanitate, cap. 42—47. §. 87—99. Quae reliqua sunt duo naturalis divinationis genera, cap. 48. §. 100., alterum praedictionis furore quodam natae, quo etiam librorum Sibyllinorum aliorumque oraculorum sortes et vaticinia refert, cap. 49—57. §. 101—118., somniorum alterum cap. 58—71. §. 119—142. attingit. In disputationis conclusione religionem tuendam, sed confutandam superstitionem esse graviter admonet, cap. 72. §. 148—150.

I. 1. Quaerenti mihi multumque et diu cogitanti quam re possem prodesse quam plurimis, ne quando intermitterem consulere rei publicae, nulla maior occurrebat quam si optimarum artium vias traderem meis civibus: quod compluribus iam libris me arbitror consecutum. Nam et cohortati sumus ut maxime potuimus ad philosophiae studium eo libro, qui est inscriptus 'Hortensius', et quod genus philosophandi minime adrogans maximeque et constans et elegans arbitraremur quattuor 'Academicis' libris ostendimus. 2. Quumque fundamentum esset philosophiae positum in finibus bonorum et malorum, perpurgatus est is locus a nobis quinque libris, ut quid a quoque et quid contra quemque philosophum diceretur intelligi posset. Totidem subse-

cuti libri 'Tusculanarum disputationum' res ad beate vivendum maxime necessarias aperuerunt. Primus enim est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolore, de aegritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi perturbationibus, quintus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maxime illustrat: docet enim ad beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam. 3. Quibus rebus editis tres libri perfecti sunt 'de natura deorum', in quibus omnis eius loci quaestio continetur. Quae ut plene esset cumulateque perfecta, 'de divinatione' ingressi sumus his libris scribere. Quibus, ut est in animo, 'de fato' si adiunxerimus, erit abunde satis factum toti huic quaestioni. Atque his libris adnumerandi sunt sex 'de re publica', quos tunc scripsimus, quum gubernacula rei publicae tenebamus. Magnus locus philosophiaeque proprius a Platone, Aristotele, Theophrasto totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. Nam quid ego de 'consolatione' dicam? quae mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur, caeteris item multum illam profuturam puto. Interiectus est etiam nuper liber is, quem ad nostrum Atticum 'de senectute' misimus. In primisque, quoniam philosophia vir bonus efficitur et fortis, 'Cato' noster in horum librorum numero ponendus est. 4. Quumque Aristoteles itemque Theophrastus, excellentes viri quum subtilitate tum copia, cum philosophia dicendi etiam praecepta coniunxerint, nostri quoque oratorii libri in eundem librorum numerum referendi videntur. Ita tres erunt 'de oratore', quartus 'Brutus', quintus 'orator'. II. Adhuc haec erant. Ad reliqua alacri tendebamus animo sic parati, ut, nisi quae causa gravior obstitisset, nullum philosophiae locum esse pateremur qui non Latinis litteris illustratus pateret. Quod enim munus rei publicae adferre maius meliusve possumus quam si docemus atque erudimus iuventutem? his praesertim moribus atque temporibus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda atque coërcenda sit. 5. Nec vero id effici posse confido, quod ne postulandum quidem est, ut omnes adolescentes se ad haec studia convertant. Pauci utinam! quorum tamen in re publica late patere poterit industria. Equidem ex his etiam

fructum capio laboris mei, qui iam aetate proveci in nostris libris acquiescunt: quorum studio legendi meum scribendi studium vehementius in dies incitatur: quos quidem plures quam rebar esse cognovi. Magnificum illud etiam Romanisque hominibus gloriosum, ut Graecis de philosophia literis non egeant. 6. Quod adsequar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem explicandae philosophiae causam attulit casus gravis civitatis, quum in armis civilibus nec tueri meo more rem publicam nec nihil agere poteram nec quid potius quod quidem me dignum esset agerem reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei cives vel gratiam potius habebunt, quod, quum esset in unius potestate res publica, neque ego me abdidi neque deserui neque adflixi neque ita gessi quasi homini aut temporibus iratus neque porro ita aut adulatus aut admiratus fortunam sum alterius, ut me meae poeniteret. Id enim ipsum a Platone philosophiae didiceram, naturales esse quasdam conversiones rerum publicarum, ut eae tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis. 7. Quod quum accidisset nostrae rei publicae, tum pristinis orbatu muneribus haec studia renovare coepimus, ut et animus molestiis hac potissimum re levaretur et prodessemus civibus nostris qua re cumque possemus. In libris enim sententiam dicebamus, contionabamur, philosophiam nobis pro rei publicae procuratione substitutam putabamus. Nunc, quoniam de re publica consuli coepti sumus, tribuenda est opera rei publicae vel omnis potius in ea cogitatio et cura ponenda, tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit a publico officio et munere. Sed haec alias pluribus: nunc ad institutam disputationem revertamur.

III. 8. Nam quum de divinatione Quintus frater ea disseruisset, quae superiore libro scripta sunt, satisque ambulationem videretur, tum in bibliotheca, quae in Lycio est, adsedimus. Atque ego: Accurate tu quidem, inquam, Quinte, et Stoice Stoicorum sententiam defendisti, quodque me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es et iis quidem claris et illustribus. Dicendum est mihi igitur ad ea, quae sunt a te dicta, sed ita, nihil ut adfirmem, quaeram

omnia, dubitans plerumque et mihi ipse diffidens. Si enim aliquid certi haberem quod dicerem, ego ipse divinarem, qui esse divinationem nego. 9. Etenim me movet illud, quod in primis Carneades quaerere solebat, quarumnam rerum divinatio esset, earumne, quae sensibus perciperentur? At eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. Num quid ergo in iis rebus est quod provisione aut permotione mentis magis quam natura ipsa sentiamus? aut num nescio qui ille divinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit quae alba sint, quae nigra dicere, aut, si surdus sit, varietates vocum aut modos noscere? Ad nullam igitur earum rerum, quae sensu accipiuntur, divinatio adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quae arte tractantur, divinatione opus est. Etenim ad aegros non vates aut hariolos, sed medicos solemus adducere, nec vero, qui fidibus aut tibiis uti volunt, ab haruspicibus accipiunt earum tractationem, sed a musicis. 10. Eadem in litteris ratio est reliquisque rebus, quarum est disciplina. Num censes eos, qui divinare dicuntur, posse respondere sol maiorne quam terra sit an tantus quantus videatur? lunaque suo lumine an solis utatur? sol, luna quem motum habeant, quem quinque stellae, quae errare dicuntur? Nec haec qui divini habentur profitentur se esse dicturos, nec eorum, quae in geometria describuntur, quae vera, quae falsa sint: sunt enim ea mathematicorum, non hariolorum. IV. De illis vero rebus, quae in philosophia versantur, num quid est quod quisquam divinorum aut respondere soleat aut consuli quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? Sunt enim haec propria philosophorum. 11. Quid? de officio num quis haruspicem consulit, quem ad modum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quem ad modum utendum pecunia, quem ad modum honore, quem ad modum imperio? Ad sapientes haec, non ad divinos referri solent. Quid? quae a dialecticis aut physicis tractantur, num quis eorum divinare potest unusne mundus sit an plures, quae sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? Physicorum est ista prudentia. Quo modo autem mentientem, quem *ψευδόμενον* vocant, dissolvas aut quem

ad modum soriti resistas, — quem, si necesse sit, Latino verbo liceat ‘acervalem’ appellare, sed nihil opus est: ut enim ipsa philosophia et multa verba Graecorum, sic sorites satis Latino sermone tritus est — : ergo haec quoque dialectici dicent, non divini. Quid? quum quaeritur qui sit optimus rei publicae status, quae leges, qui mores aut utiles aut inutiles, haruspicesne ex Etruria arcessentur an principes stant et delecti viri periti rerum civilium? 12. Quod si nec earum rerum, quae subiectae sensibus sunt, ulla divinatio est, nec earum, quae artibus continentur, nec earum, quae in philosophia disseruntur, nec earum, quae in re publica versantur, quarum rerum sit nihil prorsus intelligo. Nam aut omnium debet esse aut aliqua ei materia danda est in qua versari possit. Sed nec omnium divinatio est, ut ratio docuit, nec locus nec materia invenitur cui divinationem praeficere possimus. Vide igitur ne nulla sit divinatio. V. Est quidem Graecus vulgaris in hanc sententiam versus:

Bene qui coniciet, vatem hunc perhibebo optimum.

Num igitur aut quae tempestas impendat vates melius coniciet quam gubernator aut morbi naturam acutius quam medicus aut belli administrationem prudentius quam imperator coniectura adsequetur?

13. Sed animadverti, Quinte, te caute et ab iis coniecturis, quae haberent artem atque prudentiam, et ab iis rebus, quae sensibus aut artificiis perciperentur, abducere divinationem, eamque ita definire, divinationem esse earum rerum praedictionem et praesensionem, quae essent fortuitae. Primum eodem revolveris. Nam et medici et gubernatoris et imperatoris praesensio est rerum fortuitarum. Num igitur aut haruspex aut augur aut vates quis aut somnians melius coniecerit aut e morbo evasurum aegrotum aut e periculo navem aut ex insidiis exercitum quam medicus, quam gubernator, quam imperator? 14. Atqui ne illa quidem divinantis esse dicebas, ventos aut imbres impendentes quibusdam praesentire signis — in quo nostra quaedam Aratea memoriter a te pronunciata sunt —, etsi haec ipsa fortuita sunt: plerumque enim, non semper eveniunt. Quae est

igitur aut ubi versatur fortuitarum rerum praesensio, quam divinationem vocas? Quae enim praesentiri aut arte aut ratione aut usu aut coniectura possunt, ea non divinis tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquitur ut ea fortuita divinari possint, quae nulla nec arte nec sapientia provideri possunt, ut, si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturum, divinasset profecto. Nulla enim arte alia id nec sapientia scire potuisset. Talium ergo rerum, quae in fortuna positae sunt, praesensio divinatio est. VI. 15. Potestne igitur earum rerum, quae nihil habent rationis qua re futurae sint, esse ulla praesensio? Quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid eventus nisi quum sic aliquid cecidit, sic evenit, ut vel non cadere atque evenire vel aliter cadere atque evenire potuerit? Quo modo ergo id, quod temere fit caeco casu et volubilitate fortunae, praesentiri et praedici potest? 16. Medicus morbum ingravescentem ratione providet, insidias imperator, tempestates gubernator, et tamen hi ipsi saepe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur, ut agricola, quum florem oleae videt, bacam quoque se visurum putat, non sine ratione ille quidem, sed non numquam tamen fallitur. Quod si falluntur ii, qui nihil sine aliqua probabili coniectura ac ratione dicunt, quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis aut avibus aut ostentis aut oraclis aut somniis futura praesentiunt? Nondum dico quam haec signa nulla sint, fissum iecoris, corvi cantus, volatus aquilae, stellae traiectio, voces furentium, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo loco, nunc de universis. 17. Qui potest provideri quidquam futurum esse quod neque causam habet ullam neque notam cur futurum sit? Solis defectiones, itemque lunae praedicuntur in multos annos ab iis, qui siderum [cursus et] motus numeris persequuntur. Ea praedicunt enim, quae naturae necessitas perfectura est. Vident ex constantissimo motu lunae, quando illa e regione solis facta incurrat in umbram terrae, quae est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit, quandoque eadem luna subiecta atque opposita soli nostris oculis eius lumen obscuret, quo in signo quae-

que errantium stellarum quoque tempore futura sit, qui exortus quoque die signi alicuius aut qui occasus futurus sit. Haec qui ante dicunt quam rationem sequantur vides. VII. 18. Qui thesaurum inventum iri aut hereditatem venturam dicunt quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest id futurum? Quod si haec eaque, quae sunt eiusdem generis, habent aliquam talem necessitatem, quid est tandem quod casu fieri aut forte fortuna putemus? Nihil enim est tam contrarium rationi et constantiae quam fortuna, ut mihi ne in deum quidem cadere videatur ut sciat quid casu et fortuito futurum sit. Si enim scit, certe illud eveniet: sin certe eveniet, nulla fortuna est: est autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla praesensio est. 19. Aut si negas esse fortunam et omnia, quae fiunt quaeque futura sunt, ex omni aeternitate definita dicis esse fataliter, muta definitionem divinationis, quam dicebas praesensionem esse rerum fortuitarum. Si enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil evenire, nisi quod ab omni aeternitate certum fuerit esse futurum ratio tempore, quae potest esse fortuna? qua sublata qui locus est divinationi? quae a te fortuitarum rerum est dicta praesensio. Quamquam dicebas omnia, quae fierent futurave essent, fato contineri. Anile sane et plenum superstitionis fati nomen ipsum: sed tamen apud Stoicos de isto fato multa dicuntur: de quo alias, nunc quod necesse est. VIII. 20. Si omnia fato, quid mihi divinatio prodest? Quod enim is, qui divinat, praedicit, id vero futurum est, ut ne illud quidem sciam quale sit, quod Deiotarum familiarem nostrum et necessarium ex itinere aquila revocavit. Qui nisi revertisset, in eo conclavi ei cubandum fuisset, quod proxima nocte corruit. Ruina igitur oppressus esset. At id neque, si fatum fuerat, effugisset, nec, si non fuerat, in eum casum incidisset. Quid ergo adiuvat divinatio? aut quid est quod me moneant aut sortes aut exta aut ulla praedictio? Si enim fatum fuit, classes populi Romani bello Punico primo alteram naufragio, alteram a Poenis depressam interire, etiam si tripudium solistimum pulli fecissent L. Iunio et P. Clodio consulibus, classes tamen interissent. Sin, quum auspiciis obtemperatum esset, in-

teriturae classes non fuerunt, non interierunt fato: vultis autem omnia fato: nulla igitur est divinatio. 21. Quod si fatum fuit bello Punico secundo exercitum populi Romani ad lacum Trasumenum interire, num id vitari potuit, si Flaminus consul iis signis iisque auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? Certe non potuit. Aut igitur non fato interiit exercitus — mutari enim fata non possunt — aut, si fato — quod certe vobis ita dicendum est —, etiam si obtemperasset auspiciis, idem eventurum fuisset. Ubi est igitur divinatio ista Stoicorum? quae, si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, ut cautiores simus: quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud, quod futurum est: sin autem in potest flecti, nullum est fatum: ita ne divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. Nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratione accidere ne fiat.

IX. 22. Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. Quae enim vita fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset quos eventus senectutis esset habiturus? Abeamus a fabulis, propiora videamus. Clarissimorum hominum nostrae civitatis gravissimos exitus in 'consolatione' collegimus. Quid igitur? ut omittamus superiores, Marcone Crasso putas utile fuisse tum, quum maximis opibus fortunisque florebat, scire sibi interfecto Publio filio exercituque deleto trans Euphratem cum ignominia et dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria laetaturum fuisse, si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri amisso exercitu, post mortem vero ea consecutura, quae sine lacrimis non possumus dicere? 23. Quid vero Caesarem putamus, si divinasset fore ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeia, ante ipsius Pompeii simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis civibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne servorum quidem quisquam accederet, quo cruciatu animi vitam acturum fuisse! Certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est

quam scientia. 24. Nam illud quidem dici, praesertim a Stoicis, nullo modo potest: 'Non isset ad arma Pompeius: non transisset Crassus Euphratem: non suscepisset bellum civile Caesar.' Non igitur fatales exitus habuerunt. Vultis autem evenire omnia fato: nihil ergo illis profuisset divinare. Atque etiam omnem fructum vitae superioris perdidissent. Quid enim posset iis esse laetum exitus suos cogitantibus? Ita, quoquo se verterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum sollertia. Si enim id, quod eventurum est, vel hoc vel illo modo potest evenire, fortuna valet plurimum. Quae autem fortuita sunt, certa esse non possunt. Sin autem certum est quid quaque de re quoque tempore futurum sit, quid est quod me adiuvent haruspices, quum res tristissimas portendi dixerunt?

X. 25. Addunt ad extremum omnia levius casura rebus divinis procuratis. Si [enim] nihil fit extra fatum, nihil levare re divina potest. Hoc sentit Homerus, quum querentem Iovem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. Hoc idem significat Graecus ille in eam sententiam versus:

Quod sorte paratum est, id summum exsuperat Iovem.

Totum omnino fatum etiam Atellanio versu iure mihi esse irrisum videtur, sed in rebus tam severis non est iocandi locus. Concludatur igitur ratio. Si enim provideri nihil potest futurum esse eorum, quae casu fiunt, quia esse certa non possunt, divinatio nulla est. Sin autem idcirco possunt provideri, quia certa sunt et fatalia, rursus divinatio nulla est. Eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. 26. Sed haec fuerit nobis tamquam levis armaturae prima orationis excursio: nunc comminus agamus experiamurque, si possimus cornua commovere disputationis tuae.

XI. Duo enim genera divinandi esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale: artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex observatione diuturna: naturale, quod animus adriperet aut exciperet extrinsecus ex divinitate, unde omnes animos haustos aut acceptos aut libatos haberemus. Artificiosae divinationis illa fere genera ponebas,

extispicum eorumque, qui ex fulguribus ostentisque praedicerent; tum augurum eorumque, qui signis aut ominibus uterentur, omneque genus coniecturale in hoc fere genere ponebas. 27. Illud autem naturale aut concitatione mentis edi et quasi fundi videbatur aut animo per somnum sensibus et curis vacuo provideri. Duxisti autem divinationem omnem à tribus rebus, a deo, a fato, a natura. Sed tamen quum explicare nihil posses, pugnasti commenticiorum exemplorum mirifica copia. De quo primum hoc libet dicere. Hoc ego philosophi non esse arbitror, testibus uti, qui aut casu veri aut malitia falsi fictique esse possunt: argumentis et rationibus oportet qua re quidque ita sit docere, non eventis, iis praesertim, quibus mihi liceat non credere.

XII. 28. Ut ordiar ab haruspicina, quam ego rei publicae causa communisque religionis colendam censeo. Sed soli sumus: licet verum exquirere sine invidia, mihi praesertim de plerisque dubitanti. Inspiciamus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest ea, quae significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspicibus observatione diuturna? Quam diuturna ista fuit? aut quam longinquo tempore observari potuit? aut quo modo est collata inter ipsos, quae pars inimica, quae pars familiaris esset, quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? An haec inter se haruspices Etrusci, Elii, Aegyptii, Poeni contulerunt? At id, praeterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest. Alios enim alio more videmus exta interpretari nec esse unam omnium disciplinam. 29. Et certe, si est in extis aliqua vis quae declaret futura, necesse est eam aut cum rerum natura esse coniunctam aut conformari quodam modo numine deorum vique divina. Cum rerum natura tanta tamque praeclara in omnes partes motusque diffusa quid habere potest commune, non dicam gallinaceum fel — sunt enim qui vel argutissima haec exta esse dicant —, sed tauri opimi iecur aut cor aut pulmo? quid habet natura tale quod declarare possit quid futurum sit? XIII. 30. Democritus tamen non inscite nugatur, ut phisicus, quo genere nihil adrogantius:

Quod est ante pedes nemo spectat, caeli scrutantur plagas.

Verum is tamen habitu extorum et colore declarari censet haec dumtaxat, pabuli genus et earum rerum, quas terra procreet, vel ubertatem vel tenuitatem: salubritatem etiam aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum, cui certo scio iudicium numquam defuisse! Huncine hominem tantis delectatum esse nugis, ut non videret tum futurum id veri simile esse, omnium quum pecudum exta eodem tempore in eundem habitum se coloremque converterent? Sed si eadem hora aliae pecudis iecur nitidum atque plenum est, aliae horridum et exile, quid est quod declarari possit habitu extorum et colore? 31. an hoc eiusdem modi est, quale Pherecydeum illud, quod est a te dictum? qui quum aquam vidisset ex puteo haustam, terrae motum dixit futurum. Parum, credo, impudenter, quod, quum factus est motus, dicere audent quae vis id effecerit: etiamne futurum esse aquae iugis colore praesentiunt? Multa istius modi dicuntur in scholis, sed credere omnia vide ne non sit necesse. 32. Verum sint sane ista Democritea vera: quando ea nos extis exquirimus? aut quando aliquid eius modi ab haruspice inspectis extis audivimus? Ab aqua aut ab igni pericula monent: tum hereditates, tum damna denunciant: fissum familiare et vitale tractant: caput iecoris ex omni parte diligentissime considerant: si vero id non est inventum, nihil putant accidere potuisse tristius. XIV. 33. Haec observari certe non potuerunt, ut supra docui. Sunt igitur artis inventa, non vetustatis, si est ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quam cognationem habent? quae ut uno consensu iuncta sit et continens, quod video placuisse physicis eisque maxime, qui omne, quod esset, unum esse dixerunt, quid habere mundus potest cum thesauri inventionem coniunctum? Si enim ex extis pecuniae mihi amplificatio ostenditur idque fit natura, primum exta sunt coniuncta mundo, deinde meum lucrum natura rerum continetur. Nonne pudet physicos haec dicere? Ut enim iam sit aliqua in natura rerum contagio, quam esse concedo: multa enim Stoici colligunt: nam et musculorum iecuscula bruma dicuntur augeri et puleium aridum florescere brumali ipso die et inflatas rumpi vesiculas et semina malorum, quae

in iis mediis inclusa sint, in contrarias partes se vertere, iam nervos in fidibus aliis pulsis resonare alios, ostreisque et conchyliis omnibus contingere ut cum luna pariter crescant pariterque decrescant, arboresque ut hiemali tempore cum luna simul senescentes, qui tum exsiccatae sint, tempestive caedi pütentur.

34. Quid de fretis aut de marinis aestibus plura dicam? quorum accessus et recessus lunae motu gubernantur. Sescenta licet eiusdem modi proferri, ut distantium rerum cognatio naturalis appareat. Demus hoc: nihil enim huic disputationi adversatur: num etiam, si fissum cuiusdam modi fuerit in iecore, lucrum ostenditur? Quia ex contagione naturae et quasi concentu atque consensu, quam *συμπάθειαν* Graeci appellant, convenire potest aut fissum iecoris cum lucello meo aut meus quaesticulus cum caelo, terra rerumque natura? XV. Concedam hoc ipsum, si vis, etsi magnam iacturam causae fecero, si ullam esse convenientiam naturae cum extis concessero. 35. Sed tamen eo concessio qui evenit ut is, qui impetrire velit, convenientem hostiam rebus suis immolet? Hoc erat, quod ego non rebar posse dissolvi. At quam festive dissolvitur! Pudet me non tui quidem, cuius etiam memoriam admiror, sed Chryssippi, Antipatri, Posidonii, qui idem istuc quidem dicunt, quod est dictum a te, ad hostiam diligendam ducem esse vim quamdam sentientem atque divinam, quae toto confusa mundo sit. Illud vero multo etiam melius, quod et a te usurpatum est et dicitur ab illis: quum immolare quispiam velit, tum fieri extorum mutationem, ut aut absit aliquid aut supersit: deorum enim numini parere omnia. 36. Haec iam, mihi crede, ne aniculae quidem existimant. An censes eundem vitulum si alius delegerit, sine capite iecur inventum iri: si alius, cum capite? Haec decessio capitis aut accessio subitane fieri potest, ut se exta ad immolatoris fortunam accommodent? Non perspicitis ateam quamdam esse in hostiis deligendis, praesertim quum res ipsa doceat? Quum enim tristissima exta sine capite fuerunt, quibus nihil videtur esse dirius, proxima hostia litatur saepe pulcher-

rime. Ubi igitur illae minae superiorum extorum? aut quae tam subito facta est deorum tanta placatio?

XVI. Sed adfers in tauri opimi extis immolante Caesare cor non fuisse: id quia non potuerit accidere, ut sine corde victima illa viveret, iudicandum esse tum interisse cor, quum immolaretur. 37. Qui fit ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bovem vivere, alterum non videas, cor subito non potuisse nescio quo avolare? Ego enim possum vel nescire quae vis sit cordis ad vivendum vel suspicari contactum aliquo morbo bovis exile et exiguum et vietum cor et dissimile cordis fuisse. Tu vero quid habes qua re putes, si paullo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? An, quod aspexit vestitu purpureo excordem Caesarem, ipse corde privatus est? Urbem philosophiae, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. Nam, dum haruspicinam veram esse vultis, physiologiam totam pervertitis. Caput est in iecore, cor in extis: iam abscedet, simul ac molam et vinum inspersionis: deus id eripiet, vis aliqua conficiet aut exedet. Non ergo omnium interitus atque obitus natura conficiet et erit aliquid quod aut ex nihilo oriatur aut in nihilum subito occidat. Quis hoc physicus dixit umquam? Haruspices dicunt. His igitur quam physicis potius credendum existimas? XVII. 38. Quid? quum pluribus dis immolatur, qui tandem evenit ut litetur aliis, aliis non litetur? Quae autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, saepe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona sint, Dianae non bona? Quid est tam perspicuum quam, quum fortuito hostiae adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid divini, quae cuique hostia obtingat, tamquam in sortibus, quae cui ducatur. Mox de sortibus. Quamquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. 39. An, quum in Aequimelium misimus qui adferat agnum quem immolemus, is mihi agnus adfertur, qui habet exta rebus accommodata, et ad eum agnum non casu, sed duce deo servus deducitur? Nam si casum in eo quoque

dicis esse quasi sortem quamdam cum deorum voluntate coniunctam, doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse. Non enim ignoras quam ista derideant. 40. Et quidem illi facilius facere possunt. Deos enim ipsos iocandi causa induxit Epicurus perlucidos et perflabiles et habitantes tamquam inter duos lucos sic inter duos mundos propter metum ruinarum, eosque habere putat eadem membra quae nos nec usum ullum habere membrorum. Ergo hic circuitione quadam deos tollens recte non dubitat divinationem tollere. Sed non, ut hic sibi constat, item Stoici. Illius enim deus 'nihil habens nec sui nec alieni negotii' non potest hominibus divinationem impertire. Vester autem deus potest non impertire, ut nihilo minus mundum regat et hominibus consulat. 41. Cur igitur vos induitis in eas captiones, quas numquam explicetis? Ita enim, quum magis properant, concludere solent: 'Si di sunt, est divinatio: sunt autem di: est ergo divinatio.' Multo est probabilius: 'Non est autem divinatio: non sunt ergo di.' Vide quam temere committant ut, si nulla sit divinatio, nulli sint di. Divinatio enim perspicue tollitur, deos esse retinendum est.

XVIII. 42. Atque hac extispicum divinatione sublata omnis haruspicina sublata est. Ostenta enim sequuntur et fulgura. Valet autem in fulguribus observatio diuturna, in ostentis ratio plerumque coniecturaque adhibetur. Quid est igitur quod observatum sit in fulgure? Caelum in XVI partes diviserunt Etrusci. Facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare: post idem iterum facere, ut ex eo dicerent fulmen qua ex parte venisset. Primum id quid interest? deinde quid significat? Nonne perspicuum est ex prima admiratione hominum, quod tonitrua iactusque fulminum extimuisent, credidisse ea efficere rerum omnium praepotentem Iovem? Itaque in nostris commentariis scriptum habemus: 'Iove tonante fulgurante comitia populi habere nefas.' 43. Hoc fortasse rei publicae causa constitutum est. Comitiorum enim non habendorum causas esse voluerunt. Itaque comitiorum solum vitium est fulmen, quod idem omnibus rebus optimum auspiciam habemus, si

sinistrum fuit. Sed de auspiciis alio loco, nunc de fulguribus. XIX. Quid igitur minus a physicis dici debet quam quidquam certi significari rebus incertis? Non enim te puto esse eum, qui Iovi fulmen fabricatos esse Cyclopas in Aetna putes. 44. Nam esset mirabile, quo modo id Iuppiter totiens iaceret, quum unum haberet: nec vero fulminibus homines quid aut faciendum esset aut cavendum moneret. Placet enim Stoicis eos anhelitus terrae, qui frigidi sint, quum fluere coeperint, ventos esse: quum autem se in nubem induerint eiusque tenuissimam quamque partem coeperint dividere atque disrumpere idque crebrius facere et vehementius, tum et fulgures et tonitrua existere: si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen. Quod igitur vi naturae, nulla constantia, nullo rato tempore videmus effici, ex eo significationem rerum consequentium quaerimus? Scilicet, si ista Iuppiter significaret, tam multa frustra fulmina emitteret! 45. Quid enim proficit, quum in medium mare fulmen iecit? quid, quum in altissimos montes, quod plerumque fit? quid, quum in desertas solitudines? quid quum in earum gentium oras, in quibus haec ne observantur quidem? XX. At inventum est caput in Tiberi. Quasi ego artem aliquam istorum esse negem! Divinationem nego. Caeli enim distributio, quam ante dixi, et certarum rerum notatio docet unde fulmen venerit, quo concesserit: quid significet autem nulla ratio docet. Sed urges me meis versibus:

*Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.*

Tum statua Nattae, tum simulacra deorum Romulusque et Remus cum altrice belua vi fulminis icti conciderunt; deque his rebus haruspicum exstiterunt responsa verissima. 46. Mirabile autem illud, quod eo ipso tempore, quo fieret indicium coniurationis in senatu, signum Iovis biennio postquam erat locatum in Capitolio collocabatur. 'Tu igitur animum induces, — sic enim mecum agebas — causam istam et contra facta tua et contra scripta defendere?' Frater es: eo vereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? resne, quae

talis est, an ego, qui verum explicari volo? Itaque nihil contradico, a te rationem tótius haruspicinae peto. Sed te mirificam in latebram coniecisti. Quod enim intelligeres fore ut premerere, quum ex te causas unius cuiusque divinationi exquirerem, multa verba fecisti te, quum res videres, rationem causamque non quaerere, quid fieret, non cur fieret ad rem pertinere. Quasi ego aut fieri concederem aut esse philosophi causam cur quidque fieret non quaerere. 47. Eo quidem loco et prognostica nostra pronunciabas et genera herbarum, scammoneam aristolochiamque radicem, quarum causam ignorares, vim et effectum videres. XXI. Dissimile totum. Nam et prognosticorum causas persecuti sunt et Boëthus Stoicus, qui est a te nominatus, et noster etiam Posidonius, et si causae non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsae observari animadvertique possunt. Nattae verstatua aut aera legum de caelo tacta quid habent observatum ac vetustum? Pinarii Nattae nobiles: a nobilitate igitur periculum. Hoc tam callide Iuppiter cogitavit! Romulus lactens fulmine ictus: urbi igitur periculum ostenditur, e quam ille condidit. Quam scite per notas nos certiores facit Iuppiter! At eodem tempore signum Iovis collocabatur, quae coniuratio indicabatur. Et tu scilicet mavis numine deorum id factum quam casu arbitrari et redemptor, qui columnam illam de Cotta et de Torquato conduxerat faciendam, non inertia aut inopia tardior fuit, sed a dis immortalibus ad istam horam reservatus est. 48. Non equidem plane despero ista esse vera, sed nescio et discere a te volo. Nam quum mihi quaedam casu viderentur sic evenire, ut praedicta essent a divinantibus, dixisti multa de casu, ut Venerium iaci posse casu quattuor talis iactis, quadringentis centum Venerios non posse casu consistere. Primum nescio cur non possint, sed non pugno: abundas enim similibus. Habes et respercionem pigmentorum et rostrum suis et alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci. Quasi non poterit id evenire casu et non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelii capita! Illa enim ipsa efficiuntur detractioe, nec quidquam illuc adfertur a Praxitele, sed quum multa sunt detracta et ad lineamenta oris perventum est,

um intelligas illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse. 9. Potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinibus chiorum exstitisse. Sed sit hoc fictum. Quid? in nubibus nunquam animadvertisti leonis formam aut hippocentauri? Potest igitur, quod modo negabas, veritatem casus imitari.

XXII. Sed quoniam de extis et de fulguribus satis est disputatum, ostenta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. Mulae partus prolatus est a te: res mirabilis, propterea quia non saepe fit, sed si fieri non potuisset, facta non esset. Atque hoc contra omnia ostenta valeat, numquam quod fieri non potuerit esse factum: sin potuerit, non esse mirandum. Causarum enim ignoratio in re nova mirationem facit. Eadem ignoratio si in rebus usitatis est, non miramur. Nam qui mulam peperisse miratur, is quo modo equa pariat aut omnino quae natura partum animantis faciat ignorat. Sed quod crebro videt non miratur, etiam si cur fiat nescit. Quod ante non vidit, id si evenit, ostentum esse censet. Utrum igitur, quum concepit mula an quum peperit, ostentum est? 50. Conceptio contra naturam fortasse, sed partus prope necessarius. XXIII. Sed quid plura? ortum videamus haruspicinae: sic facillime quid habeat auctoritatis iudicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, quum terra araretur et sulcus altius esset impressus, exstitisse repente et eum adfatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia. Eius aspectu quum obstipuisset bubulcus clamoremque maiorem cum admiratione edidisset, concursum esse factum totamque brevi tempore in eum locum Etruriam convenisse, tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia eius verba exceperint litterisque mandaverint: omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicinae disciplina contineretur: eam postea crevisse rebus novis cognoscendis et ad eadem illa principia referendis. Haec accepimus ab ipsius, haec scripta conservant, hunc fontem habent disciplinae. 51. Num ergo opus est ad haec referenda Carneade? num Epicuro? Estne quisquam ita desiciens qui credat exaratum esse deum dicam an hominem? Si deum, cur se contra naturam in terram abdidit, ut pate-

factus aratro lucem aspiceret? Quid? idem nonne potera deus hominibus disciplinam superiore e loco tradere? Sicut autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus vivere? unde porro illa potuit, quae docebat alios ipse didicisse? Sed ego insipientior quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem. XXIV. Vetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se aiebat quod non rideret haruspex, haruspicem quum videret. 52. Quota enim quaeque res evenit praedicta ab istis? aut si evenit quippiam, quid adferri potest cur non casu id evenerit? Rex Prusias, quum Hannibali apud eum exsulanti depugnari placeret, negabat se audere, quod exta prohiberent. 'An tu' inquit 'carunculae vitulinae mavis quam imperatori veteri credere?' Quid ipse Caesar, quum a summo haruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nonne transmisit? Quod ni fecisset, unum in locum omnes adversariorum copiae convenissent. Quid ego haruspicum responsa commemorem — possum equidem innumerabilia —, quae aut nullos habuerunt exitus aut contrarios? 53. Hoc civili bello, di immortales! quam multum luserunt! quae nobis in Graeciam Roma responsa haruspicum missa sunt, quae dicta Pompeio! Etenim ille admodum extis et ostentis movebatur. Non lubet commemorare neque vero necesse est, tibi praesertim, qui interfuisti. Vides tamen omnia fere contra ac dicta sint evenisse. Sed haec hactenus. Nunc ad ostenta veniamus. XXV. 54. Multa me consulere a me ipso scripta recitasti, multa ante Marsicum bellum a Sisenna collecta attulisti, multa ante Lacedaemoniorum malam pugnam in Leuctris a Callisthene commemorata dixisti. De quibus dicam equidem singulis quoad videtur, sed dicendum etiam est de universis. Quae est enim ista a dis profecta significatio et quasi denunciatio calamitatum? Quid autem volunt ea di immortales primum significantes, quae sine interpretibus non possumus intelligere deinde ea, quae cavere nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates praedicant, quas illi effugere nullo modo possint, ut medici quamquam intelligunt saepe, tamen numquam aegris dicunt

illo morbo eos esse morituros. Omnis enim praedictio malum probatur, quum ad praedictionem cautio adiungitur. 55. Quid igitur aut ostenta aut eorum interpretes vel Lacedaemonios olim vel nuper nostros adiuverunt? Quae si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? Si enim, ut intelligeremus quid esset eventurum, aperte declarari oportebat, aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant. XXVI. Iam vero coniectura omnis, in qua nititur divinatio, ingeniis hominum in multas ac diversas aut etiam contrarias partes saepe diducitur. Ut enim in causis iudicialibus alia coniectura est accusatoris, alia defensoris, et tamen utriusque credibilis, sic in omnibus iis rebus, quae coniectura investigari videntur, anceps reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum casus adfert — non numquam etiam errorem creat similitudo —, magna stultitia est earum rerum deos facere effectores, causas rerum non quaerere. 56. Tu vates Boeotios credis Lebadae vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu victoriam esse Thebanorum, quia galli victi silere solent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Iuppiter tantae civitati signum dabat? An illae aves, nisi quum vicerunt, canere non solent? At tum canebant nec vicerant. Id enim est, inquires, ostentum. Magnum vero, quasi pisces, non galli cecinerint. Quod autem est tempus quo illi non caudent vel nocturnum vel diurnum? Quod si victores alacritate et quasi laetitia ad canendum excitantur, potuit accidisse alia quoque laetitia qua ad cantum moverentur. 57. Democritus quidem optimis verbis causam explicat cur ante lucem galli canant. Depulso enim de pectore et in omne corpus diviso et modificato cibo cantus edere quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius,

*favent faucibus rursis
Cantu plausuque premunt alas.*

Quum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem venit Callistheni dicere deos gallis signum dedisse cantandi, quum id vel natura vel casus efficere potuisset? XXVII. 58. Sanguinem pluisse senatui nunciatum est, Atratum etiam fluvium fluxisse sanguine, deorum sudasse simu-

lacia. Num censes his nunciis Thalem aut Anaxagoram aut quemquam physicum crediturum fuisse? Nec enim sanguis nec sudor nisi e corpore est. Sed et decoloratio quaedam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse et humor adlapsus extrinsecus, ut in tectoriis videmus austro, sudorem videtur imitari. Atque haec in bello plura et maiora videntur timentibus, eadem non tam animadvertuntur in pace. Accedit illud etiam, quod in metu et periculo quum creduntur facilius tum finguntur impunius. 59. Nos autem ita leves atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus? Ante vero Marsicum bellum, quod clipeos Lanuvii, ut a te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum haruspices esse dixerunt. Quasi vero quidquam intersit mures diem noctem aliquid rodentes scuta an cribra corroserint. Nam si ista sequimur, quod Platonis 'politiam' nuper apud me mures corroserunt, de re publica debui pertimescere, aut, si Epicuri 'de voluptate' liber corrosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore.

XXVIII. 60. An verò illa nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecude aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. Quidquid enim oritur, qualecumque est, causam habeat a natura necesse est, ut etiam si praeter consuetudinem exstiterit, praeter naturam tamen non possit existere. Causam igitur investigato in re nova atque admirabili, si poteris. Si nullam reperies, illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuisse sine causa, eumque terrorem, quem tibi rei novitas attulerit, naturae ratione depellito. Ita te nec terrae fremitus nec caeli discessus nec lapideus aut sanguineus imber nec traiectio stellae nec faces visae terrebunt. 61. Quorum omnium causas si a Chrysippo quaeram, ipse ille divinationis auctor numquam illa dicet facta fortuito naturalemque rationem omnium reddet. Nihil enim fieri sine causa potest nec quidquam fit, quod fieri non potest. Nec, si id factum est, quod potuit fieri, portentum debet videri. Nulla igitur portenta sunt. Nam si, quod raro fit, id portentum putandum est, sapientem esse portentum est. Saepius enim mulam pepe-

risse arbitror quam sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur nec id, quod non potuerit fieri, factum umquam esse, nec, quod potuerit, id portentum esse: ita omnino nullum esse portentum. 62. Quod etiam coniector quidam et interpret portentorum non inscite respondisse dicitur ei, qui [quiddam] ad eum rettulisset quasi ostentum, quod anguis domi vectem circumiectus fuisset: 'Tum esset' inquit 'ostentum, si anguem vectis circumplicavisset.' Hoc ille responso satis aperte declaravit nihil habendum esse portentum, quod fieri posset.

XXIX. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit duobus anguibus domi comprehensis haruspices a patre convocatos. Qui magis anguibus quam lacertis, quam muribus? Quia sunt haec cotidiana, angues non item. Quasi vero referat, quod fieri potest, quam id saepe fiat. Ego tamen miror, si emissio feminae anguis mortem adferebat Ti Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliae, cur alteram utram emisit. Nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors insecuta Gracchum est. Causa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissionem serpentis: neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem umquam fiat quod futurum illi esse dixerint. XXX. 63. Nam illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Calchantem dixisti ex passerum numero belli Troiani annos auguratum: de cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos otiosi convertimus, loquitur Agameinnon:

*Ferte, viri, et duros animo tolerate labores,
 Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
 Scire, ratosne habeant an vanos pectoris orsus.
 Namque omnes memori portentum mente retentant,
 Qui non funestis liquerunt lumina fati.* 5
*Argolicis primum ut vestita est classibus Aulis,
 Quae Priamo cladem et Troiae pestemque ferebant,
 Nos circum laticès gelidos fumantibus aris,
 Aurigeris divum placantes numina tauris,
 Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai,* 10
Vidimus immani specie tortuque draconem

*Terribilem, Iovis ut pulsu penetraret ab ara:
 Qui platani in ramo foliorum tegmine saeptos
 Corripuit pullos: quos quum consumeret octo,
 Nona super tremulo genitrix clangore volabat:* 15
Cui ferus immani laniavit viscera morsu.

64. *Hunc, ubi tam teneros volucres matremque peremit,
 Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
 Abdidit et duro firmavit tegmina saxo.*

Nos autem timidi stantes mirabile monstrum 20
Vidimus in mediis divum versarier aris.

*Tum Calchas haec est fidenti voce locutus:
 Quidnam torpentes subito obstipuistis, Achivi?
 Nobis haec portenta deum dedit ipse creator,
 Tarda et sera nimis, sed fama ac laude peremni.* 25

*Nam quot aves taetro mactatas dente videtis,
 Tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos:
 Quae decimo cadet et poena satiabit Achivos.
 Edidit haec Calchas: quae iam matura videtis.*

65. Quae tandem ista auguratio est ex passeribus annorum potius quam aut mensium aut dierum? Cur autem de passeribus coniecturam facit, in quibus nullum erat monstrum, de dracone silet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? Postremo quid simile habet passer annis? Nam de angue illo, qui Sullae apparuit immolanti, utrumque memini, et Sullam, quum in expeditionem educturus esset, immolavisse et anguem ab ara exstitisse eoque die rem praeclare esse gestam non haruspicias consilio, sed imperatoris.

XXXI. 66. Atque haec ostentorum genera mirabile nihil habent. Quae quum facta sunt, tum ad coniecturam aliqua interpretatione revocantur, ut illa tritici grana in os pueri Midiae congesta aut apes, quas dixisti in labris Platonis cecidisse pueri, non tam mirabilia sint quam coniecta belle: quae tamen vel ipsa falsa esse vel ea, quae praedicta sunt, fortuito cecidisse potuerunt. De ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit angui, sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in Solonio praesertim, ubi ad focum angues nundinari solent. Nam quod haruspices respon-

derunt nihil illo clarius, nihil nobilium fore, miror deos immortales histrioni futuro claritatem ostendisse, nullam ostendisse Africano. 67. Atque etiam a te Flaminiana ostenta collecta sunt. Quod ipse et equus eius repente conciderit: non sane mirabile hoc quidem! Quod evelli primi hastati signum non potuerit: timide fortasse, signifer evellebat quod fidenter infixerat. Nam Dionysii equus quid attulit admirationis, quod emersit e flumine quodque habuit apes in iuba? Sed quia brevi tempore regnare coepit, quod acciderat casu, vim habuit ostenti. At Lacedaemoniis in Herculis fano arma sonuerunt eiusdemque dei Thebis valvae clausae subito se aperuerunt, eaque scuta, quae fuerant sublime fixa, sunt humi inventa. Horum quum fieri nihil potuerit sine aliquo motu, quid est cur divinitus ea potius quam casu facta esse dicamus? XXXII. 68. At in Lysandri statuae capite Delphis exstitit corona ex asperis herbis et quidem subita. Itane? censes ante coronam herbae exstitisse quam conceptum esse semen? herbam autem asperam, credo, avium congestu, non humano satu. Iam quidquid in capite est, id coronae simile videri potest. Nam quod eodem tempore stellas aureas Castoris et Pollucis Delphis positas decidisse neque eas usquam repertas esse dixisti, furum id magis factum quam deorum videtur. 69. Simiae vero Dodonaeae improbitatem historiis Graecis mandatam esse demiror. Quid minus mirum quam illam monstruosissimam bestiam urnam evertisse, sortes dissipavisse? Et negant historici Lacedaemoniis ullum ostentum hoc tristius accidisse. Nam illa praedicta Veientium, si lacus Albanus redundasset isque in mare fluxisset, Romam perituram, si repressus esset, Veios... ita aqua Albana deducta, ad utilitatem agri suburbani, non ad arcem urbemque retinendam. At paullo post audita vox est monentis ut providerent ne a Gallis Roma caperetur: ex eo Aio Loquenti aram in nova via consecratam. Quid ergo? Aius iste Loquens, quum eum nemo norat, et aiebat et loquebatur et ex eo nomen invenit: postea quam et sedem et aram et nomen invenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta potest: a qua praeterquam de sue plena quid umquam moniti sumus?

XXXIII. 70. Satis multa de ostentis. Auspicia restant et sortes eae, quae ducuntur, non illae, quae vaticinatione funduntur, quae oracula verius dicimus, de quibus tum dicemus, quum ad naturalem divinationem venerimus. Restat etiam de Chaldaeis. Sed primum auspicia videamus. Difficilis auguri locus ad contra dicendum. Marso fortasse, sed Romano facillimus. Non enim sumus ii nos augures, qui avium reliquorumve signorum observatione futura dicamus. Et tamen credo Romulum, qui urbem auspiciato condidit, habuisse opinionem esse in providendis rebus augurandi scientiam — errabat enim multis in rebus antiquitas —, quam vel usu iam vel doctrina vel vetustate immutatam videmus. Retinetur autem et ad opinionem vulgi et ad magnas utilitates rei publicae mos, religio, disciplina, ius augurum, collegii auctoritas. 71. Nec vero non omni supplicio digni P. Claudius L. Iunius consules, qui contra auspicia navigarunt. Parendum enim fuit religioni nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. Iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter mortem sibi ipse conscivit. Flaminius non paruit auspiciis. Itaque periit cum exercitu. At anno post Paullus paruit. Num minus cecidit in Cannensi pugna cum exercitu? Etenim, ut sint auspicia, quae nulla sunt, haec certe, quibus utimur, sive tripudio sive de caelo, simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo. XXXIV. 'Q. FABI, TE MIHI IN AUSPICIO ESSÉ VOLO': respondet 'AUDIVI.' Hic apud maiores nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet. Peritum autem esse necesse est eum, qui silentium quid sit intelligat: id enim silentium dicimus in auspiciis, quod omni vitio caret. 72. Hoc intelligere perfecti auguris est. Illi autem, qui in auspiciis adhibetur, quum ita imperavit is, qui auspiciatur: 'DICITO, SI SILENTIUM ESSE VIDEBITUR', nec suspicit nec circumspicit: statim respondet 'SILENTIUM ESSE VIDERI.' Tum ille: 'DICITO, SI PASCUNTUR'... 'PASCUNTUR'... Quae aves? aut ubi? Attulit, inquit, in cavea pullos is, qui ex eo ipso nominatur pullarius. Hae sunt igitur aves internuntiae Iovis, quae pascantur neene quid refert? Nihil ad auspicia: sed quia, quum pascuntur, necesse est aliquid ex ore cadere et terram pavire, terripavium primo, post terripudium dictum est:

hoc quidem iam tripudium dicitur. Quum igitur offa cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tripudium solistimum nunciatur. XXXV. 73. Ergo hoc auspicium divini quidquam habere potest quod tam sit coactum et expressum? Quo antiquissimos augures non esse usos argumento est, quod decretum collegii vetus habemus omnem avem tripudium facere posse. Tum igitur esset auspicium, si modo esset ei liberum se ostendisse, tum avis illa videri posset interpretes et satellites Iovis. Nunc vero inclusa in cavea et fame enecta si in offam pultis invadit et si aliquid ex ore cecidit, hoc tu auspicium aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas? 74. Iam de caelo servare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? Nunc imperant pullario: ille renunciat. Fulmen sinistrum auspicium optimum habemus ad omnes res praeterquam ad comitia: quod quidem institutum rei publicae causa est, ut comitorum vel in iudiciis populi vel in iure legum vel in creandis magistratibus principes civitatis essent interpretes. At Ti. Gracchi litteris Scipio et Figulus consules, quum augures iudicassent eos vitio creatos esse, magistratu se abdicaverunt. Quis negat augurum disciplinam esse? Divinationem nego. At haruspices divini: quos quum Ti. Gracchus propter mortem repentinam eius, qui in praerogativa referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non iustum rogatorem fuisse dixerunt. 75. Primum vide ne in eum dixerint, qui rogator centuriae fuisset. Is enim erat mortuus. Id autem sine divinatione coniectura poterant dicere. Deinde fortasse casu, qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. Quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto aut de pomoerii iure potuerunt? Equidem adsentior C. Marcello potius quam App. Claudio, qui ambo mei collegae fuerunt, existimoque ius augurum, etsi divinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea rei publicae causa conservatum ac retentum.

XXXVI. 76. Sed de hoc loco plura in aliis, nunc hactenus. Externa enim auguria, quae sunt non tam artificiosa quam superstitiosa, videamus. Omnibus fere avibus utuntur, nos admodum paucis. Alia illis sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me Deiotarus percunctari nostri augurii

disciplinam, ego ex illo sui. Di immortales, quantum differat! ut quaedam essent etiam contraria. Atque ille iis semper utebatur, nos, nisi dum a populo auspicia accepta habemus, quam multum iis utimur? Bellicam rem administrari maiores nostri nisi auspiciato noluerunt. Quam multi anni sunt, quum bella a proconsulibus et a propraetoribus administrantur, qui auspicia non habent! 77. Itaque nec annes transeunt auspiciato nec tripudio auspiciantur. Nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est, iam M. Marcellus ille quinquies consul totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. Ubi ergo avium divinatio? quae, quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab urbanis retenta videtur, a bellicis esse sublata. Et quidem ille dicebat, si quando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, lectica operta facere iter se solere. Huic simile est, quod nos augures praecipimus, ne iuge auspicium obveniat, ut iumenta iubeant diiungere. 78. Quid est aliud nolle moneri a Iove nisi efficere ut aut ne fieri possit auspicium aut, si fiat, videri?

XXXVII. Nam illud admodum ridiculum, quod negas Deiotarum auspiciorum, quae sibi ad Pompeium proficiscenti facta sint, poenitere, quod fidem secutus amicitiamque populi Romani functus sit officio: antiquiorem enim sibi fuisse laudem et gloriam quam regnum et possessiones suas. Credo id quidem, sed nihil ad auspicia. Nec enim ei cornix canere potuit recte eum facere, quod populi Romani libertatem defendere pararet. Ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. 79. Aves eventus significant aut adversos aut secundos: virtutis auspiciis video esse usum Deiotarum, quae vetat spectare fortunam, dum praestetur fides. Aves vero, si prosperos eventus ostenderunt, certe fefellerunt. Fugit e proelio cum Pompeio. Grave tempus. Discessit ab eo. Luctuosa res. Caesarem eodem tempore hostem et hospitem vidit. Quid hoc tristius? Is quum ei Trogum tetrarchiam eripuisset et adseculae suo Pergameno nescio cui dedisset eidemque detraxisset Armeniam a senatu datam quumque ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset, spoliatum reliquit et hospitem et regem. Sed labor longius: ad propositum re-

vertar. Si eventa quaerimus, quae exquiruntur avibus, nullo modo prospera Deiotaro: sin officia, a virtute ipsius, non ab auspiciis petita sunt. XXXVIII. 80. Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Atti Navii. Nihil debet esse in philosophia commenticiis fabellis loci. Illud erat philosophi, totius augurii primum naturam ipsam videre, deinde inventionem, deinde constantiam. Quae est igitur natura quae volucres huc et illuc passim vagantes efficiat ut significant aliquid et tum vetent agere, tum iubeant aut cantu aut volatu? Cur autem aliis a laeva, aliis a dextra datum est avibus ut ratum auspicium facere possint? Quo modo autem haec aut quando aut a quibus inventa dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinae suae. Nos quem? Attumne Navium? At aliquot annis antiquior Romulus et Remus, ambo augures, ut accepimus. An Pisidarum aut Cilicum aut Phrygum ista inventa dicemus? Placet igitur humanitatis expertes habere divinitatis auctores? XXXIX. 81. At omnes reges, populi, nationes utuntur auspiciis. Quasi vero quidquam sit tam valde quam nihil sapere vulgare aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat multitudo! Quotus quisque est qui voluptatem neget esse bonum? Plerique etiam summum bonum dicunt. Num igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? Quid mirum igitur, si in auspiciis et in omni divinatione imbecilli animi superstitiosa ista concipiant, verum dispicere non possint? 82. Quae autem est inter augures conveniens et coniuncta constantia? Ad nostri augurii consuetudinem dixit Ennius:

Quum tonuit laevum bene tempestate serena.

At Homericus Ajax apud Achillem querens de ferocitate Troianorum nescio quid hoc modo nunciat:

Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit.

Ita nobis sinistra videntur, Graiis et barbaris dextra meliora. Quamquam haud ignoro quae bona sint sinistra nos dicere, etiam si dextra sint. Sed certe nostri sinistrum nomina-

verunt externique dextrum, quia plerumque melius id videbatur. 83. Haec quanta dissensio est! Quid? quod aliis avibus utuntur, aliis signis, aliter observant, alia respondent? Non necesse est fateri partim horum errore susceptum esse, partim superstitione, multa fallendo? XL. Atque his superstitionibus non dubitasti etiam omina adiungere. Aemilia Paulo Persam perisse, quod pater omen accepit: Caecilia sororis filiae sedes suas tradere. Iam illa 'Favete linguis' et 'praerogativam omen comitiorum', hoc est, ipsum esse contra se copiosum et disertum. Quando enim illa observans quieto et libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? Itane? Si quis aliquid ex sua re atque ex suo sermone dixerit et eius verbum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages aut cogitabis, ea res tibi aut timorem adferet aut alacritatem? 84. Quum M. Crassus exercitum Brundisii imponeret, quidam in portu caricas Cauno advectas vendens 'Cauneas!' clamitabat. Dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, caveret ne iret: non fuisse periturum, si omni paruisset. Quae si suscipiamus, pedis offensio nobis et abruptio corrigiae et sternutamenta erunt observanda.

XLI. Sortes restant et Chaldaei, ut ad vates veniamus et ad somnia. 85. Dicendum igitur putas de sortibus. Quid enim sors est? Idem propemodum quod micare, quod talos iacere, quod tesseras, quibus in rebus temeritas et casus, non ratio nec consilium valet. Tota res est inventa fallaciis aut ad quaestum aut ad superstitionem aut ad errorem. Atque ut in haruspicina fecimus, sic videamus clarissimarum sortium quae tradatur inventio. Numerium Suffucium Praenestinum monumenta declarant, honestum hominem et nobilem, somniis crebris, ad extremum etiam minacibus, quum iuberetur certo in loco silicem caedere, perterritum visis irradientibus suis civibus id agere coepisse: itaque perfracto saxo sortes erupisse in robore insculptas prisca- rum litterarum notis. Is est hodie locus saeptus religiose propter Iovis pueri, qui lactens cum Iunone Fortunae in gremio sedens, mammam appetens, castissime colitur a matribus. 86. Eodemque tempore in eo loco, ubi Fortunae nunc

est aedes, mel ex olea fluxisse dicunt haruspicesque dixisse summa nobilitate illas sortes futuras eorumque iussu ex illa olea arcam esse factam eoque conditas sortes, quae hodie Fortunae monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quae Fortunae monitu pueri manu miscentur atque ducuntur? Quo modo autem istae positae in illo loco? quis robur illud cecidit, dolavit, inscripsit? Nihil est, inquiunt, quod deus efficere non possit. Utinam sapientes Stoicos effecisset, ne omnia cum superstitiosa sollicitudine et miseria crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vitam communis explosit. Fani pulcritudo et vetustas Praenestinarum etiam nunc retinet sortium nomen atque id in vulgus. 87. Quis enim magistratus aut quis vir illustrior utitur sortibus? Caeteris vero in locis sortes plane refrixerunt. Quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem quam Praeneste vidisse Fortunam. Ergo hoc divinationis genus omittamus.

XLII. Ad Chaldaeorum monstra veniamus: de quibus Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: 'Chaldaeis in praedictione et in notatione cuiusque vitae ex natali die minime esse credendum'. 88. Nominat etiam Panaetius, qui unus e Stoicis astrologorum praedicta reiecit, Archelaum et Cassandrum, summos astrologos illius aetatis, qua erat ipse, quum in caeteris astrologiae partibus excelleret, hoc praedictionis genere non usos. Scylax Halicarnasseus, familiaris Panaetii, excellens in astrologia idemque in regenda sua civitate princeps, totum hoc Chaldaicum praedicendi genus repudiavit. 89. Sed, ut ratione utamur, omissis testibus, sic isti disputant, qui haec Chaldaeorum natalicia praedicta defendunt. Vim quamdam esse aiunt signifero in orbe, qui Graece ζῳδιακὸς dicitur, talem, ut eius orbis una quaeque pars alia alio modo moveat immutetque caelum, perinde ut quaeque stellae in iis finitimisque partibus sint quoque tempore, eamque vim varie moveri ab iis sideribus, quae vocantur errantia. Quum autem in eam ipsam partem orbis venerint, in qua sit ortus eius, qui nascatur, aut in eam, quae con-

iunctum aliquid habeat aut consentiens, ea triangula illi et quadrata nominant. Etenim quum tempore anni tempestatum atque caeli conversiones commutationesque tantae fiant accessu stellarum et recessu, quumque ea vi solis efficiantur, quae videmus, non veri simile solum, sed etiam verum esse censeant, perinde, utcumque temperatus sit aër, ita pueros orientes animari atque formari ex eoque ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitae, casus cuiusque eventusque fingi. XLIII. 90. O delirationem incredibilem! Non enim omnis error stultitia est dicenda. Quibus etiam Diogenes Stoicus concedit aliquid, ut praedicere possint dumtaxat quali quisque natura et ad quam quisque maxime rem aptus futurus sit. Caetera, quae profiteantur, negat ullo modo posse sciri: etenim geminorum formas esse similes, vitam atque fortunam plerumque disparem. Procles et Eurysthenes, Lacedaemoniorum reges, gemini fratres fuerunt. 91. At hi nec totidem annos vixerunt: anno enim Procli vita brevior fuit, multumque is fratri rerum gestarum gloria praestitit. At ego id ipsum, quod vir optimus, Diogenes, Chaldaeis quasi quadam praevaricatione concedit, nego posse intelligi. Etenim quum, ut ipsi dicunt, ortus nascentium luna moderetur, eaque animadvertant et notent sidera natalicia Chaldaei, quaecumque lunae iuncta videantur, oculorum fallacissimo sensu iudicant ea, quae ratione atque animo videre debebant. Docet enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse oportebat, quanta humilitate luna feratur, terram paene contingens, quantum absit a proxima Mercurii stella, multo autem longius a Veneris, deinde alio intervallo distet a sole, cuius lumine collustrari putatur. Reliqua vero tria intervalla infinita et immensa, a sole ad Martis, inde ad Iovis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad caelum ipsum, quod extremum atque ultimum mundi est. 92. Quae potest igitur contagio ex infinito paene intervallo pertinere ad lunam vel potius ad terram?

XLIV. Quid? quum dicunt id, quod iis dicere necesse est, omnes omnium ortus, quicumque gignantur in omni terra quae incolatur, eosdem esse eademque omnibus, qui eodem statu caeli et stellarum nati sint, accidere necesse

esse, nonne eius modi sunt, ut ne caeli quidem naturam interpretes istos caeli nosse appareat? Quum enim illi orbes, qui caelum quasi medium dividunt et aspectum nostrum definiunt, qui a Graecis *ὀρίζοντες* nominantur, a nobis 'finientes' rectissime nominari possunt, varietatem maximam habeant alique in aliis locis sint, necesse est ortus occasusque siderum non fieri eodem tempore apud omnes.

93. Quod si eorum vi caelum modo hoc, modo illo modo temperatur, qui potest eadem vis esse nascentium, quum caeli tanta sit dissimilitudo? In his locis, quae nos incolimus, post solstitium Canicula exoritur et quidem aliquot diebus, apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitium, ut, si iam concedamus aliquid vim caelestem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum sit illis eos, qui nascuntur eodem tempore, posse in dissimiles incidere naturas propter caeli dissimilitudinem. Quod minime illis placeat. Volunt enim illi omnes eodem tempore ortos, qui ubique sint nati, eadem condicione nasci. XLV. 94. Sed quae tanta dementia est, ut in maximis motibus mutationibusque caeli nihil intersit, qui ventus, qui imber, quae tempestas ubique sit? — quarum rerum in proximis locis tantae dissimilitudines saepe sunt, ut alia Tusculi, alia Romae eveniat saepe tempestas: quod qui navigant maxime animadvertunt, quum in flectendis promontoriis ventorum mutationes maximas saepe sentiant —: haec igitur quum sit tum serenitas, tum perturbatio caeli, estne sanorum hominum hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere — quod certe non pertinet —: illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem vix potest, quae a luna caeterisque sideribus caeli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? Quid? quod non intelligunt seminum vim, quae ad gignendum procreandumque plurimum valeat, funditus tolli mediocris erroris est? Quis enim non videt et formas et mores et plerosque status ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, si haec non vis et natura gignentium efficeret, sed temperatio lunae caelique moderatio. 95. Quid? quod uno et eodem temporis puncto nati dissimiles et naturas et vitas et casus habent, parumne

declarat nihil ad agendam vitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus neminem eodem tempore ipso et conceptum et natum quo Africanum. Num quis igitur talis fuit?

XLVI. 96. Quid? illudne dubium est quin multi, quum ita nati essent, ut quaedam contra naturam depravatâ haberent, restituerentur et corrigerentur ab natura, quum se ipsa revocasset, aut arte atque medicina, ut, quorum linguae sic inhaerent, ut loqui non possent, eae scalpello resectae liberarentur? Multi etiam naturae vitium meditatione atque exercitatione sustulerunt, ut Demosthenem scribit Phalereus, quum nro dicere nequirit, exercitatione fecisse ut planissime diceret. Quod si haec astro ingenerata et tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum nonne dissimiles hominum procreations habet? quas quidem percurrere oratione facile est, quid inter Indos et Persas, Aethiopas et Syros differat corporibus animis, ut incredibilis varietas dissimilitudoque sit. 97. Ex quo intelligitur plus terrarum situs quam lunae tactus ad nascendum valere. Nam, quod aiunt, quadringenta septuaginta milia annorum in periclitandis experiendisque pueris, quicumque essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. Si enim esset factitatum, non esset desitum: neminem autem habemus auctorem qui id aut fieri dicat aut factum sciat. XLVII. Videsne me non ea dicere, quae Carneades, sed ea, quae princeps Stoicorum Panaetius dixerit? Ego autem etiam haec requiro: Omnesne, qui Cannensi pugna ceciderunt, uno astro fuerint? Exitus quidem omnium unus et idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque uno? Quod enim tempus quo non innumerabiles nascantur? At certe similis nemo Homeri. 98. Et, si ad rem pertinet quo modo caelo adfecto compositisque sideribus quodque animal oriatur, valeat id necesse est etiam in rebus inanimis. Quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarulius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostrae natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus, Romanque, in iugo quum esset luna, natam esse dicebat nec eius fata canere dubitabat. 99. O vim maximam erroris! Etiamne urbis na-

talis dies ad vim stellarum et lunae pertinebat? Fac in puero referre qua adfectione caeli primum spiritum duxerit: num hoc in latere aut in caemento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere? Sed quid plura? cotidie refelluntur. Quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta memini, neminem eorum nisi in senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum! ut mihi permirum videatur quemquam exstare qui etiam nunc credat iis, quorum praedicta cotidie videat re et eventis refelli.

XLVIII. 100. Restant duo divinandi genera, quae habere dicimur a natura, non ab arte, vaticinandi et somniandi. De quibus, Quinte, inquam, si placet, disseramus. Mihi vero, inquit, placet: his enim, quae adhuc disputasti, prorsus adsentior, et, vere ut loquar, quamquam tua me oratio confirmavit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de divinatione Stoicorum sententiam iudicabam: haec me Peripateticorum ratio magis movebat et veteris Dicaearchi et eius, qui nunc floret, Cratippi, qui censent esse in mentibus hominum tamquam oraculum aliquod, ex quo futura praesentiant, si aut furore divino incitatus animus aut somno relaxatus solute moveatur ac libere. His de generibus quid sentias et quibus ea rationibus infirmes audire sane velim.

XLIX. 101. Quae quum ille dixisset, tum ego rursus quasi ab alio principio sum exorsus dicere. Non ignoro, inquam, Quinte, te semper ita sensisse, ut de caeteris divinandi generibus dubitares, ista duo, furoris et somnii, quae a libera mente fluere viderentur, probarès. Dicam igitur de istis ipsis duobus generibus mihi quid videatur, si prius et Stoicorum conclusio rationis et Cratippi nostri quid valeat videro. Dixisti enim et Chrysippum et Diogenem et Antipatrum concludere hoc modo: 'Si sunt di neque ante declarant hominibus quae futura sint, aut non diligunt homines aut quid eventurum sit ignorant aut existimant nihil interesse hominum scire quid sit futurum aut non censent esse suae maiestatis praesignificare hominibus quae sint futura aut ea ne ipsi quidem di significare possunt. 102. At

neque non diligunt nos: sunt enim benefici generique hominum amici: neque ignorant ea, quae ab ipsis constituta et designata sunt: neque nostra nihil interest scire ea, quae futura sint: erimus enim cautiores, si sciemus: neque hoc alienum ducunt maiestate sua, nihil est enim beneficentia praestantius: neque non possunt futura praenoscerere. Non igitur di sunt nec significant nobis futura: sunt autem di: significant ergo. Et non, si significant futura, nullas dant nobis vias ad significationum scientiam: frustra enim significarent, neque, si dant vias, non est divinatio: est igitur divinatio.' 103. O acutos homines! quam paucis verbis negotium confectum putant! Ea sumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur. L. Videsne Epicurum, quem hebetem et rudem dicere solent Stoici, quem ad modum, quod in natura rerum omne esse dicimus, id infinitum esse concluderit? 'Quod finitum est' inquit 'habet extremum'. Quis hoc non dederit? 'Quod autem habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus.' Hoc quoque est concedendum. 'At, quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus.' Ne hoc quidem negari potest. 'Nihil igitur quum habeat extremum, infinitum sit necesse est.' 104. Videsne ut ad rem dubiam concessis rebus pervenerit? Hoc vos dialectici non facitis, nec solum ea non sumitis ad concludendum, quae ab omnibus concedantur, sed ea sumitis, quibus concessis nihilo magis efficiatur quod velitis. Primum enim hoc sumitis: 'Si sunt di, benefici in homines sunt.' Quis hoc vobis dabit? Epicurusne, qui negat quidquam deos nec alieni curare nec sui? an noster Ennius? qui magno plausu loquitur adsentiente populo:

*Ego deum genus esse semper dixi et dicam caelitem,
Sed eos non curare opinor quid agat humanum genus.*

Et quidem cur sic opinetur rationem subiicit. Sed nihil est necesse dicere quae sequuntur, tantum sat est intelligi id sumere istos pro certo, quod dubium controversumque sit. LI. 105. Sequitur porro: 'Nihil deos ignorare, quod omnia

sint ab iis constituta.' Hic vero quanta pugna est doctissimorum hominum negantium esse hæc a dis immortalibus constituta! At 'nostra interest scire ea, quae eventura sint.' Magnus Dicaearchi liber est nescire ea melius esse quam scire. Negant 'id esse alienum maiestate deorum'. Scilicet casas omnium introspicere, ut videant quid cuique conducatur. 106. 'Neque non possunt futura praenoscerere.' Negant posse ii, quibus non placet esse certum quid futurum sit. Videsne igitur, quae dubia sint, ea sumi pro certis atque concessis? Deinde contorquent et ita concludunt: 'Non igitur et sunt di nec significant futura': id enim iam perfectum arbitrantur. Deinde adsumunt: 'Sunt autem di', quod ipsum non ab omnibus conceditur: 'significant ergo.' Ne id quidem sequitur: possunt enim non significare et tamen esse di. 'Nec, si significant, non dant vias aliquas ad scientiam significationis.' At id quoque potest ut non dent homini, ipsi habeant. Cur enim Tuscis potius quam Romanis darent? 'Nec, si dant vias, nulla est divinatio.' Fac dare deos, quod absurdum est: quid refert, si accipere non possumus? Extremum est: 'Est igitur divinatio.' Sit extremum: effectum tamen non est. Ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, verum effici non potest. Iacet igitur tota conclusio.

LII. 107: Veniamus nunc ad optimum virum, familiarem nostrum, Cratippum. 'Si sine oculis' inquit 'non potest exstare officium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere, qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret, is habet sensum oculorum vera cernentium. Item igitur, si sine divinatione non potest officium et munus divinationis exstare, potest autem, quum quis divinationem habeat, errare aliquando nec vera cernere, satis est ad confirmandam divinationem semel aliquid ita esse divinatum, nihil ut fortuito cecidisse videatur. Sunt autem eius generis innumerabilia. Esse igitur divinationem confitendum est.' Festive et breviter. Sed quum bis sumpsit quod voluit, etiam si faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen, quod adsumit, concedi nullo modo potest. 108. 'Si' inquit 'aliquando oculi peccent, tamen, quia recte

aliquando viderint, inest in iis vis videndi.' Item: 'Si quis semel aliquid in divinatione viderit, is, etiam quum peccet, tamen existimandus est habere vim divinandi.' LIV. Vide, quaeso, Cratippe noster, quam sint ista similia. Nam mihi non videntur. Oculi enim vera cernentes utuntur natura atque sensu: animi, si quando vel vaticinando vel somniando vera viderunt, usi sunt fortuna atque casu. Nisi forte concessuros tibi existimas eos, qui somnia pro somniis habent, si quando aliquod somnium verum evaserit, non id fortuito accidisse. Sed demus tibi istas duas sumptiones, ea, quae *λήματα* appellant dialectici, sed nos Latine loqui malumus: adsumptio tamen, quam *πρόσληψιν* iidem vocant, non dabitur. 109. Adsumit autem Cratippus hoc modo: 'Sunt autem innumerabiles praesensiones non fortuitae.' At ego dico nullam. Vide quanta sit controversia. Iam adsumptione non concessa nulla conclusio est. At impudentes sumus, qui, quum tam perspicuum sit, non concedamus. Quid est perspicuum? Multa vera, inquit, evadere. Quid, quod multo plura falsa? Nonne ipsa varietas, quae est propria fortunae, fortunam esse causam, non naturam docet? Deinde, si tua ista conclusio, Cratippe, vera est — tecum enim mihi res est —, nonne intelligis eadem uti posse et haruspices et fulguratores et interpretes ostentorum et augures et sortilegos et Chaldaeos? quorum generum nullum est, ex quo non aliquid, sicut praedictum sit, evaserit. Ergo aut ea quoque genera divinandi sunt, quae tu rectissime improbas, aut, si ea non sunt, non intelligo cur haec duo sint, quae relinquis. Qua ergo ratione haec inducis, eadem illa possunt esse, quae tollis.

LIV. 110. Quid vero habet auctoritatis furor iste, quem divinum vocatis, ut, quae sapiens non videat, ea videat insanus et is, qui humanos sensus amiserit, divinos adsecutus sit? Sibyllae versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur. Quorum interpretis nuper falsa quadam hominum fama dicturus in senatu putabatur eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus. Hoc si est in libris, in quem hominem et in quod tempus est? Callide enim, qui illa compo-

suit, perfecit ut quodcumque accidisset praedictum videretur hominum et temporum definitione sublata. 111. Adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem versus alias in aliam rem posse accommodari viderentur. Non esse autem illud carmen furentis quum ipsum poëma declarat — est enim magis artis et diligentiae quam incitationis et motus —, tum vero ea, quae ἀχροστιχίς dicitur, quum deinceps ex primis versuum litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennianis: Q. ENNIUS FECIT. Id certe magis est attentī animi quam furentis. 112. Atque in Sibyllinis ex primo versu cuiusque sententiae primis litteris illius sententiae carmen omne praetexitur. Hoc scriptoris est non furentis, adhibentis diligentiam, non insani. Quam ob rem Sibyllam quidem sepositam et conditam habeamus, ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri valeantque ad deponendas potius quam ad suscipiendas religiones: cum antistitibus agamus, ut quidvis potius ex illis libris quam regem proferant, quem Romae posthaec nec di nec homines esse patientur. LV. At multi saepe vera vaticinati, ut Cassandra,

Iamque mari magno

eademque paullo post:

Eheu videte

113. Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quae delectationis habeant quantum voles, verbis sententiis, numeris cantibus adiuventur: auctoritatem quidem nullam debemus nec fidem commenticiis rebus adiungere. Eodemque modo nec ego Publicio nescio cui nec Marciis vatibus nec Apollinīs operis credendum existimo: quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti probata sunt. 114. Quid? inquires: remex ille de classe Coponī nonne ea praedixit, quae facta sunt? Ille vero, et ea quidem, quae omnes eo tempore ne acciderent timebamus. Castrā enim in Thessalia castris collata audiebamus, videbaturque nobis exercitus Caesaris et audaciae plus habere, quippe qui patriae bellum intulisset, et roboris propter vêtustatem. Casum

autem proelii nemo nostrum erat quin timeret, sed ita, ut constantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Graecus, quid mirum, si magnitudine timoris, ut plerumque fit, a constantia atque a mente atque a se ipse discessit? qua perturbatione animi, quae, sanus quum esset, timebat ne evenirent, ea demens eventura esse dicebat. Utrum tandem, per deos atque homines! magis veri simile est vesanum remigem an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, me, Catonem, Varronem, Coponium ipsum, consilia deorum immortalium perspicere potuisse?

LVI. 115. Sed iam ad te venio,

*Sancte Apollo, qui umbilicum certum terrarum obsides,
Unde superstitiosa primum saeva evasit vox fera.*

Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen implevit, partim falsis, ut ego opinor, partim casu veris, ut fit in omni oratione saepissime, partim flexiloquis et obscuris, ut interpretes egeat interprete et sors ipsa ad sortes referenda sit, partim ambiguus et quae ad dialécticum deferenda sint. Nam quum illa sors edita est opulentissimo regi Asiae:

Croesus Halym penetrans magnam pervertet opum vim,
hostium vim sese perversurum putavit, pervertit autem suam. 116. Utrum igitur eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam umquam editum Croeso? aut Herodotum eur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Croeso quam de Pyrrho fingere Ennius? Quis enim est qui credat Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum:

Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse.

Primum Latine Apollo numquam locutus est. Deinde ista sors inaudita Graecis est. Praeterea Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desierat. Postremo, quaniquam semper fuit, ut apud Ennium est,

*..... stolidum genus Aeacidarum,
Bellipotes sunt magis quam sapientipotes,*

tamen hanc amphiboliam versus intelligere potuisset, 'vincere te Romanos' nihilo magis in se quam in Romanos va-

lere. Nam illa amphibolia, quae Croesum decepit, vel Chrysippum potuisset fallere, haec vero ne Epicurum quidem. LVII. 117. Sed, quod caput est, cur isto modo iam oracula Delphis non eduntur, non modo nostra aetate, sed iam diu, iam ut nihil possit esse contemptius? Hoc loco quum urgentur, evanuisse aiunt vetustate vim loci eius, unde anhelitus ille terrae fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet. De vino aut salsamento putes loqui, quae evanescunt vetustate. De vi loci agitur neque solum naturali, sed etiam divina, quae quo tandem modo evanuit? Vetustate, inquires. Quae vetustas est quae vim divinam conficere possit? quid tam divinum autem quam adflatus ex terra mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam numero versuque pronunciet? Quando autem ista vis evanuit? An postquam homines minus creduli esse coeperunt? 118. Demosthenes quidem, qui abhinc annos prope ccc fuit, iam tum *φιλιππίξειν* Pythiam dicebat, id est, quasi cum Philippo facere. Hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret. Quo licet existimare in aliis quoque oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. Sed nescio quo modo isti philosophi supersticiosi et paene fanatici quidvis malle videntur quam se non ineptos. Evanuisse mavultis et extinctum esse id, quod, si unquam fuisset, certe aeternum esset, quam ea, quae non sunt credenda, non credere.

LVIII. 119. Similis est error in somniis: quorum quidem defensio repetita quam longe est! Divinos animos censent esse nostros eosque esse tractos extrinsecus animorumque consentientium multitudine completum esse mundum: hac igitur mentis et ipsius divinitate et coniunctione cum externis mentibus cerni quae sint futura. Contrahi autem animum Zeno et quasi labi putat atque concidere et ipsum esse dormire. Iam Pythagoras et Plato, locupletissimi auctores, quo in somnis certiora videamus, praeparatos quodam cultu atque victu proficisci ad dormiendum iubent: faba quidem Pythagorei utique abstinere, quasi vero eo cibo mens, non venter inflatur. Sed nescio quo modo nihil tam absurde dici potest quod non dicatur ab

aliquo philosophorum. 120. Utrum igitur censemur dormientium animos per se ipsos in somniando moveri an, ut Democritus censet, externa et adventicia visione pulsari? Sive enim sic est sive illo modo, videri possunt permulta somniantibus falsa pro veris. Nam et navigantibus moveri videntur ea, quae stant, et quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernae lumina. Quid dicam insanis, quid ebriis quam multa falsa videantur? Quod si eius modi visis credendum non est, cur somniis credatur nescio. Nam tam licet de his erroribus, si velis, quam de somniis disputare, ut ea, quae stant, si moveri videantur, terrae motum significare dicas aut repentinam aliquam fugam, gemino autem lucernae lumine declarari dissensionem ac seditionem moveri. LIX. 121. Jam ex insanorum aut ebriorum visis innumerabilia coniectura trahi possunt quae futura videantur. Quis est enim qui totum diem iaculans non aliquando colliniet? Totas noctes somniamus, neque ulla est fere qua non dormiamus, et miramur aliquando id, quod somniarimus, evadere? Quid est tam incertum quam talorum iactus? tamen nemo est quin saepe iactans Venerium iaciat aliquando, non numquam etiam iterum ac tertium. Num igitur, ut inepti, Veneris id impulsu fieri malumus quam casu dicere? Quod si caeteris temporibus falsis visis credendum non est, non video quid praecipui somnus habeat, in quo valeant falsa pro veris. 122. Quod si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quae somniarent, adligandi omnes essent qui cubitum irent. Maiores enim quam ulli insani efficerent motus somniantes. Quod si insanorum visis fides non est habenda, quia falsa sunt, cur credatur somniantium visis, quae multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. An quod insani sua visa coniectori non narrant, narrant qui somniaverunt? Quaero etiam, si velim scribere quid aut legere aut canere vel voce vel fidibus aut geometricum quiddam aut physicum aut dialecticum explicare, somniumne exspectandum sit an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri nec expediri potest? Atqui, ne si navigare quidem velim, ita gubernarem, ut somniaverim. Praesens enim poena sit. 123. Qui igitur convenit aegros a coniectore

somniorum potius quam a medico petere medicinam? An Aesculapius an Serapis potest nobis praescribere per somnium curationem valetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? et sine medico medicinam dabit Minerva, Musae scribendi, legendi, caeterarum artium scientiam somniantibus non dabunt? At si curatio daretur valetudinis, haec quoque, quae dixi, darentur. Quae quoniam non dantur, medicina non datur. Qua sublata tollitur omnis auctoritas somniorum.

LX. 124. Sed haec quoque in promptu fuerint: nunc interiora videamus. Aut enim divina vis quaedam consulens nobis somniorum significationes facit aut coniectores ex quadam convenientia et coniunctione naturae, quam vocant *συμπάθειαν*, quid cuique rei conveniat ex somniis et quid quamque rem sequatur intelligunt aut eorum neutrum est, sed quaedam observatio constans atque diuturna est, quum quid visum secundum quietem sit, quid evenire et quid sequi soleat. Primum igitur intelligendum est nullam vim esse divinam effectricem somniorum. Atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci a numine deorum: nostra enim causa di id facerent, ut providere futura possemus. 125. Quotus igitur est quisque qui somniis pareat, qui intelligat, qui meminerit? quam multi vero qui contemnant eamque superstitionem imbecilli animi atque anilis putent! Quid est igitur cur his hominibus consulens deus somniis moneat eos, qui illa non modo cura, sed ne memoria quidem digna ducant? Nec enim ignorare deus potest qua mente quisque sit, nec frustra ac sine causa quid facere dignum deo est, quod abhorret etiam ab hominis constantia. Ita si pleraque somnia aut ignorantur aut negliguntur, aut nescit hoc deus aut frustra somniorum significatione utitur. Sed horum neutrum in deum cadit. Nihil igitur a deo somniis significari fatendum est. LXI. 126. Illud etiam requiro, cur, si deus ista visa nobis providendi causa dat, non vigilantibus potius det quam dormientibus. Sive enim externus et adventicius pulsus animos dormientium commovet sive per se ipsi animi moventur sive quae causa alia est cur secundum quietem aliquid videre, audire, agere

videamur, eadem causa vigilantibus esse poterat: idque si nostra causa di secundum quietem facerent, vigilantibus idem facerent, praesertim quum Chrysippus Academicos refellens permulto clariora et certiora dicat quae vigilantibus videantur quam quae somniantibus. Fuit igitur divina beneficentia dignius, quum consulerent nobis, clariora visa dare vigilantibus quam obscuriora per somnium. Quod quoniam non fit, somnia divina putanda non sunt. 127. Iam vero quid opus est circuitione et amfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum potius quam directo? Deus, si quidem nobis consulebat 'Hoc facito, Hoc ne feceris' diceret, idque visum vigilantibus potius quam dormienti daret? LXII. Iam vero quis dicere audeat vera omnia esse somnia? *Aliquot somnia vera*, inquit Ennius, *sed omnia non est necesse*. Quae est tandem ista distinctio? quae vera, quae falsa habet? Et si vera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur? Nam si ea quoque divina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est quam mentes mortalium falsis et mendacibus visis concitare? Sin vera visa divina sunt, falsa autem et inania humana, quae est ista designandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius quam aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura? quod quoniam illud negatis, hoc necessario confitendum est. 128. Naturam autem eam dico, qua numquam animus insistens agitatione et motu esse vacuus potest. Is quum languore corporis nec membris uti nec sensibus potest, incidit in visa varia et incerta ex reliquiis, ut ait Aristoteles, inhaerentibus earum rerum, quas vigilans gesserit aut cogitaverit. Quarum perturbatione mirabiles interdum existunt species somniorum. Quae si alia falsa, alia vera, qua nota internoscantur scire sane velim. Si nulla est, quid istos interpretes audiamus? Sin quaecumque est, aveo audire quae sit. Sed haerebunt. LXIII. 129. Venit enim iam in contentionem utrum sit probabilius, deosne immortales rerum omnium praestantia excellentes concursare omnium mortalium, qui ubique sunt, non modo lectos, verum etiam grabatos, et, quum stertentes aliquos viderint, obicere his visa quaedam tortuosa et obscura, quae illi exterriti somnio ad coniectorem mane de-

ferant, an natura fieri, ut mobiler animus agitatus quod vigilans viderit dormiens videre videatur. Utrum philosophia dignus sagarum superstitione ista interpretari an explicatione naturae? ut, si iam fieri possit vera coniectura somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non possint: ex levissimo enim et indoctissimo genere constant. Stoici autem tui negant quemquam nisi sapientem divinum esse posse. 130. Chrysippus quidem divinationem definit his verbis, 'vim cognoscentem et videntem et explicantem signa quae a dis hominibus portendantur', officium autem esse eius praenoscere di-erga homines mente qua sint quidque significant quem ad modumque ea procurentur atque expientur. Idemque somniorum coniectionem definit hoc modo, 'esse vim cernentem et explanantem, quae a dis hominibus significantur in somnis'. Quid ergo? ad haec mediocri opus est prudentia an et ingenio praestanti et eruditione perfecta? Talem autem cognovimus neminem. LXIV. 131. Vide igitur ne, etiam si divinationem tibi esse concessero, quod numquam faciam, neminem tamen divinum reperire possimus. Qualis autem ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in somnis, quae ipsi per nos intelligamus, neque ea, quorum interpretes habere possimus? Similes enim sunt di, si ea nobis obiciunt, quorum neque scientiam neque explanatorem habeamus, tamquam si Poeni aut Hispani in senatu nostro loquerentur sine interprete. 132. Iam vero quo pertinent obscuritates et aenigmata somniorum? Intelligi enim a nobis di velle debebant ea, quae nostra causa nos monerent. Quid? poeta nemo, nemo physicus obscurus? Ille vero nimis etiam obscurus Euphorion. 133. At non Homerus. Uter igitur melior? Valde Heraclitus obscurus, minime Democritus. Num igitur conferendi? Mea causa me mones quod non intelligam? Quid me igitur mones? Ut si quis medicus acgroto imperet, ut sumat

Terrigenam, herbigradam, domoportam, sanguine cassam
 potius quam hominum more 'cochleam' dicere. Nam Pacuvianus Amphio:

*Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,
Capite brevi, cervice anguina, aspectu truci,
Eviscerata, inanima, cum animali sono,*

quum dixisset obscurius, tum Astici respondent:

Non intelligimus, nisi si aperte dixeris.

At ille uno verbo:

Testudo.

Non potueras hoc igitur a principio, citharista, dicere? LXV. 134. Defert ad coniectorem quidam somniasse se ovum pendere ex fascia lecti sui cubicularis. Est hoc in Chrysippi libro somnium. Respondit coniector thesaurum defossum esse sub lecto. Fodit: invenit auri aliquantum, idque circumdatum argento. Misit coniectori quantum visum est de argento. Tum ille: Nihilne, inquit, de vitello? Id enim ei ex ovo videbatur aurum declarasse, reliquum argentum. Nemone igitur unquam alius ovum somniavit? cur ergo hic nescio qui thesaurum solus invenit? Quam multi inopes digni praesidio deorum nullo somnio ad thesaurum repertiendum admonentur! Quam autem ob causam tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur thesauri similitudo potius quam aperte thesaurum quaerere iuberetur, sicut aperte Simonides vetitus est navigare? 135. Ergo obscura somnia minime consentanea maiestati deorum. LXVI. Ad aperta et clara veniamus, quale est de illo interfecto a caupone Megaris, quale de Simonide, qui ab eo, quem humarat, vetitus est navigare, quale etiam de Alexandro, quod a te praeteritum esse miror: qui, quum Ptolemaeus familiaris eius in proelio telo venenato ictus esset eoque vulnere summo cum dolore moreretur, Alexander adsidens somno est consopitus. Tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre et simul dicere quo illa loci nasceretur — neque is longe aberat ab eo loco —, eius autem esse vim tantam, ut Ptolemaeum facile sanaret. Quum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emisisse qui illam radiculam quaerent: qua inventa et Ptolemaeus sanatus dicitur et multi milites, qui erant eodem genere teli vulnerati. 136. Multa etiam

sunt à te ex historiis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysii, Poeni Hamilcaris, Hannibalis, P. Decii: pervulgatum iam illud de praesule, Gracchi etiam et recens Caeciliae Balarici filiae somnium. Sed haec externa ob eamque causam ignota nobis sunt, non nulla etiam ficta fortasse. Quis enim auctor istorum? De nostris somniis quid habemus dicere? tu de merso me et equo ad ripam, ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumentum. LXVII. Omnium somniorum, Quinte, una ratio est: quae, per deos immortales! videamus ne nostra superstitione et depravatione superetur. 137. Quem enim tu Marium visum a me putas? Speciem, credo, eius et imaginem, ut Democrito videtur. Unde profectam imaginem? A corporibus enim solidis et a certis figuris vult fluere imagines. Quod igitur Marii corpus erat? Ex eo, inquit, quod fuerat. Plena sunt imaginum omnia. Ista igitur me imago Marii in campum Atinatem persequabatur. Nulla enim species cogitari potest nisi pulsu imaginum. 138. Quid ergo? istae imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut simul atque velimus accurrant? Etiamne earum rerum, quae nullae sunt? Quae est enim forma tam inusitata, tam nulla quam non sibi ipse fingere animus possit? ut, quae numquam vidimus, ea tamen informata habeamus, oppidorum situs, hominum figuras: 139. Num igitur, quum aut muros Babylo-nis aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quae volumus, nota nobis esse possunt: nihil est enim de quo cogitare nequeamus. Nullae ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus nec omnino fluunt ullae, nec cognovi quemquam qui maiore auctoritate nihil diceret. Animorum est ea vis eaque natura, ut vigeant vigilantes nullo adventicio pulsu, sed suo motu incredibili quadam celeritate. Hi quum sustentur membris et corpore et sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. Quum autem haec subtracta sunt desertusque animus languore corporis, tum agitur ipse per sese. Itaque in eo et formae versantur et actiones, et multa audiri, multa dici videntur. 140. Haec scilicet in imbecillo remissoque animo multa omnibus modis confusa et variata versantur, maximeque

reliquiae earum rerum moventur in animis et agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus aut egimus, ut mihi temporibus illis multum in animo Marius versabatur recordanti quam ille gravem suum casum magno animo, quam constanti tulisset. Hanc credo causam de illo somniandi fuisse. LXVIII. Tibi autem de me cum sollicitudine cogitanti subito sum visus emersus e flumine. Inerant enim in utriusque nostrum animis vigilantium cogitationum vestigia. At quaedam adiuncta sunt, ut mihi de monumento Marii, tibi quod equus, in quo ego vehebar, mecum una demersus rursus apparuit. 141. An tu censes ullam anum tam deliram futuram fuisse, ut somniis crederet, nisi ista casu non nunquam, forte, temere concurrerent? Alexandro draco loqui visus est. Potest omnino hoc esse falsum, potest verum, sed, utrum est, non est mirabile. Non enim audivit ille draconem loquentem, sed est visus audire, et quidem, quo maius sit, quum radicem ore teneret, locutus est. Sed nihil est magnum somnianti. Quaero autem cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa caeteris. Mihi quidem praeter hoc Marianum nihil sane quod meminerim. Frustra igitur consumptae tot noctes tam longa in aetate. 142. Nunc quidem propter internissionem forensis operae et lucubrationes detraxi et meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam, nec tam multum dormiens ullo somnio sum admonitus, tantis praesertim de rebus, nec mihi magis unquam videor quam, quum aut in foro magistratus aut in curia senatum video, somniare.

LXIX. Etenim — ex divisione hoc secundum est — quae est continuatio coniunctioque naturae, quam, ut dixi, vocant *συμπάθειαν*, eius modi, ut thesaurus ex ovo intelligi debeat? Nam medici ex quibusdam rebus et advenientes et crescentes morbos intelligunt, non nullas etiam valetudinis significationes, ut hoc ipsum, 'pleni enectine simus,' ex quodam genere somniorum intelligi posse dicunt. Thesaurus vero et hereditas et honos et victoria et multa generis eiusdem qua cum somniis naturali cognatione iunguntur? 143. Dicitur quidam, quum in somnis complexu Venerio iungeretur, calculos eiecisse. Video sympathiam: visum est

enim tale obiectum dormienti, ut id, quod evenit, naturae vis, non opinio erroris effecerit. Quae igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua vetaretur navigare? aut quid naturae copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium? qui paullo ante interitum visus est in somnis amicae esse amictus amiculo. Is quum esset proiectus inhumatus ab omnibusque desertus iaceret, amica corpus eius texit suo pallio. Ergo hoc inerat in rebus futuris et causas naturales habebat? an et ut videretur et ut eveniret casus effecit?

LXX. 144. Quid? ipsorum interpretum coniecturae nonne magis ingenia declarant eorum quam vim consensumque naturae? Cursor ad Olympia proficisci cogitans visus est in somnis curru quadrigarum vehi. Mane ad coniectorem. At ille: Vinces, inquit. Id enim celeritas significat et vis equorum. Post idem ad Antiphontem. Is autem: Vincere, inquit, necesse est. An non intelligis quattuor ante te cucurrisse? Ecce alius cursor — atque horum somniorum et talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri —: sed ad cursorem redeo: ad interpretem detulit aquilam se in somnis visum esse factum. At ille: Vicisti. Ista enim avi volat nulla vehementius. Huic quidem Antiphon: Baro, inquit, victum te esse non vides? Ista enim avis insectans alias aves et agitans semper ipsa postrema est. 145. Parere quaedam matrona cupiens dubitans essetne praegnans visa est in quiete obsignatam habere naturam. Rettulit. Negavit eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter praegnantem esse dixit. Nam inane obsignari nihil solere. Quae est ista ars coniectoris eludentis ingenio? An ea, quae dixi, et innumerabilia, quae collecta habent Stoici, quidquam significant nisi acumen hominum ex similitudine aliqua coniecturam modo huc, modo illuc ducentium? Medici signa quaedam habent ex venis et ex spiritu aegroti, multisque ex aliis futura praesentiunt. Gubernatores quum exsultantes loligines viderunt aut delphinos se in portum conicientes, tempestatem significari putant. Haec ratione explicari et ad naturam facile revocari possunt, ea vero, quae paullo ante dixi, nullo modo.

LXXI. 146. At enim observatio diuturna — haec enim pars una restat — notandis rebus fecit artem. An tandem somnia observari possunt? Quonam modo? Sunt enim in numerabiles varietates. Nihil tam praepostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest quod non possimus somnare. Quo modo igitur haec infinita et semper nova aut memoria complecti aut observando notare possumus. Astrologi motus errantium stellarum nolaverunt. Inventu est enim ordo in iis stellis, qui non putabatur. Cedo tandem qui sit ordo aut quae concursatio somniorum? Quo modo autem distingui possunt vera somnia a falsis, quum eadem et aliis aliter evadant et iisdem non semper eodem modo ut mihi mirum videatur, quum mendaci homini ne verum quidem dicenti credere soleamus, quo modo isti, si somnium verum evasit aliquod, non ex multis potius uni fidem dero gent quam ex uno innumerabilia confirmant.

147. Si igitur neque deus est effector somniorum neque naturae societas ulla cum somniis neque observatione inveniri potuit scientia, effectum est ut nihil prorsus somniis tribuendum sit, praesertim quum illi ipsi, qui ea vident, nihil divinent, ii, qui interpretantur, coniecturam adhibeant, non naturam, casus autem innumerabilibus paene saeculis in omnibus plura mirabilia quam in somniorum visis effecerit. neque coniectura, quae in varias partes duci possit, non numquam etiam in contrarias quidquam sit incertius. LXXII. 148. Explodatur haec quoque somniorum divinatio pariter cum caeteris. Nam, ut vere loquamur, superstitio fusa per gentes oppressit omnium fere animos atque hominum imbecillitatem occupavit. Quod et in iis libris dictum est, qui sunt de natura deorum, et hac disputatione id maxime egimus. Multum enim et nobismet ipsis et nostris profuturi videbamus, si eam funditus sustulisset. Nec vero — id enim diligenter intelligi volo — superstitione tollenda religio tollitur. Nam et maiorum instituta tueri sacris caerimoniisque retinendis sapientis est et esse praestantem aliquam aeternamque naturam et eam suspiciendam admirandamque hominum generi pulcritudo mundi ordoque rerum caelestium cogit confiteri. 149. Quam ob rem, ut religio propaganda

etiam est, quae est iuncta cum cognitione naturae, sic superstitionis stirpes omnes eiiciendae. Instat enim et urguet et quo te cumque verteris persequitur, sive tu vatem sive tu omen audieris, sive immolaris sive avem aspexeris, si Chaldaeum, si haruspicem videris, si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de caelo, si ostenti simile natum factumve quippiam: quorum necesse est plerumque aliquid eveniat ut numquam liceat quietam mente consistere. 150. Per fugium videtur omnium laborum et sollicitudinum esse somnus. At ex eo ipso plurimae curae metusque nascuntur. Qui quidem ipsi per se minus valerent et magis contemnerentur, nisi somniorum patrocini philosophi suscepissent nec ii quidem contemptissimi, sed in primis acuti et consequentia et repugnantia videntes, qui prope iam absoluti et perfecti putantur. Quorum licentiae nisi Carneades restitisset, haud scio an soli iam philosophi iudicarentur. Cum quibus omnis fere nobis disceptatio contentioque est, non quod eos maxime contemnamus, sed quod videntur acutissime sententias suas prudentissimeque defendere. Quum autem proprium sit Academicæ iudicium suum nullum interponere, ea probare, quae simillima veri videantur, conferre causas et quid in quamque sententiam dici possit expromere, nulla adhibita sua auctoritate iudicium audientium relinquere integrum ac liberum, tenebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam, eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, placebit, quam saepissime utemur. Mihi vero, inquit ille, nihil potest esse iucundius. Quae quum essent dicta, surreximus.

M. TULLII CICERONIS
D E F A T O
LIBRI QUAE MANSERUNT.

A R G U M E N T U M.

Hoc libro M. Tullius exponit sermonem a se habitum cum A. Hirrio consule designato a. u. c. 710. a. ante Chr. nat. 44. post C. Caesaris interitum in Puteolano de fato, ut is liber quasi supplementum esset trium librorum de natura deorum et duorum librorum de divinatione, conf. lib. *de divin.* II. cap. 1. §. 3. et hac disputatione contra Posidonium suscepta, cuius ipsum principium amissum est, docere conatur, si fati nullum esset nomen, nulla natura et vis, si forte, temere, casu aut pleraque fierent aut omnia, non aliter ac nunc omnia eventura. nihil igitur attinere inculcare fatum, quo sublato ratio rerum omnium ad naturam fortunamve referretur, cap. 1—3. §. 1—6. Deinde sequitur disputatio cum Chrysippo de contagione rerum et de naturae coniunctione, quam *συμπάθειαν* vocant: qua Cicero docet effici ut alii ad alia propensiores sint ob causas naturales et rerum antecessiones, non vero ut voluntatum nostrarum atque appetitionum tales sint causae. cap. 4—8 §. 7—16. Iam ad Diodori *περὶ δυνατῶν* sententiam se vertit nihil posse fieri consentis nisi quod verum aut sit aut futurum sit, cap. 9. §. 17—20. Tum ad Chrysippum perguit ita ratiocinantem: si sit motus sine causa, non omnem enunciationem aut veram aut falsam fore: nam. quod non habeat causas efficientes, id nec verum nec falsum fore: motum igitur sine causa nullum esse, quo posito rerum antecessionibus fieri omnia: id si ita sit, fato fieri omnia. Ad haec Cicero concedit quidem motum nullum sine causa esse neque vero quaecumque fiant fieri omnia causis antecedentibus. Voluntatis enim nostrae non esse causas externas et antecedentes, cap. 10—12. §. 21—29. Hic disserit etiam de ignava ratione, id est de ἀργῶ λόγῳ, qua admissa omnem e vita tolli

actionem liberam docet Chrysippi et Carneadi rationes sequens, cap. 13—16. §. 30—38. Denique quum duae fuissent veterum philosophorum sententiae, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis adferret, altera eorum, qui sine ullo fato esse animorum motus voluntarios putarent, Chrysippum ait medium ferire voluisse, sed tamen magis ad eorum accedere sententiam, qui necessitate motus animos liberos esse arbitrentur, cap. 17—19. §. 39—45. Utcumque se res habeat, hoc certe modo ad hanc causam disceptandam non ab atomis errantibus et de via declinantibus Epicurio more praesidium petendum videri, cap. 20. §. 46—48. [Vix operae precium est me hic commemorare illam spem atque opinionem, quam nuper Itali quidam excitaverunt, esse et initium huius libri et alia fragmenta in codice palimpsesto inventa, vanam omnino ac falsam fuisse. Quis enim, qui quidem harum rerum peritus est, hoc exordium ferat, quod L. C. Ferrucci se dixit in codice palimpsesto repperisse? 'DE FATO DISPUTATIO. FATUM ESSE NUTUM IOVIS O. M. PLACITUMQUE DEORUM IMMORTALIUM, FIDES EST PHILOSOPHORUM ET VULGI COMMUNIS. SED QUIA PHILOSOPHUS NEMO VEL HABERI, VEL DICI SOLET, NISI PARUMPER A VULGO DESCISCAT; ICCIRCO VISUM EST NONNULLIS, FATI NECESSITATEM AUT ANTECESSIONE CAUSARUM AUT RATIONE VOLUNTATUM ATQUE APPETITIONUM VARIA, QUASI FULMEN, E CAELO DEDUCERE. Quia pertinet ad mores, quos ἥθος illi vocant, nos eam partem philosophiae de moribus appellare solemus etc.' Sed recte iam Fr. Ritschellius, intelligentissimus harum rerum arbiter, de hoc invento prorsus incredibili iudicavit in Museo Rhenano Nov. Ser. vol. IX. p. 473 sqq.]

Deest principium.

I. 1. . . . quia pertinet ad mores, quod ἥθος illi vocant, nos eam partem philosophiae 'de moribus' appellare solemus, sed decet augmentem linguam Latinam nominare moralem, explicandaque vis est ratioque enunciationum, quae Graeci ἀξιώματα vocant: quae de re futura quum aliquid dicunt deque eo, quod possit fieri aut non possit, quam vim habeant obscura quaestio est, quam περὶ δυνατῶν philosophi appellant, totaque est λογική, quam rationem disse- rendi voco. Quod autem in illis libris feci, qui sunt 'de natura deorum', itemque in iis, quos 'de divinatione' edidi, ut in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id a quoque probaretur, quod cuique maxime probabile videretur, id in hac disputatione 'de fato' casus quidam ne

facerem impedivit. 2. Nam quum essem in Puteolano Hirtiusque noster consul designatus iisdem in locis, vir nobis amicissimus et iis studiis, in quibus nos a pueritia viximus, deditus, multum una eramus, maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quae ad pacem et ad concordiam civium pertinerent. Quum enim omnes post interitum Caesaris novarum perturbationum causae quaeri viderentur iisque esse occurrendum putaremus, omnis nostra fere in iis deliberationibus consumebatur oratio, idque et saepe alias et quodam liberiore quam solebat et magis vacuo ab interventoribus die, quum ille ad me venisset, primo illa, quae erant cotidiana et quasi legitima nobis, de pace et de otio.

II. 3. Quibus actis: Quid ergo? inquit ille, quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti, possumne aliquid audire? Tu vero, inquam, vel audire vel dicere. Nec enim — id quod recte existimas — oratoria illa studia deserui, quibus etiam te incendi, quamquam flagrantissimum acceperam, nec ea, quae nunc tracto, minuunt, sed augent potius illam facultatem. Nam cum hoc genere philosophiae, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem. Subtilitatem enim ab Academia mutuatur et ei vicissim reddit ubertatem orationis et ornamenta dicendi. Quam ob rem, inquam, quoniam utriusque studii nostra possessio est, hodie utro frui malis optio sit tua. Tum Hirtius: Gratissimum, inquit, et tuorum omnium simile: nihil enim umquam abnuit meo studio voluntas tua. 4. Sed quoniam rhetorica mihi vestra sunt nota teque in iis et audivimus saepe et audiemus atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse ‘Tusculanae disputationes,’ ponere aliquid ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo. An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum est? Sed ita audies, ut Romanum hominem, ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo intervallo haec studia repetentem. Ita, inquit, audiam te disputantem, ut ea lego, quae scripsisti. Proinde ordire.

Multa hic desunt.

III. 5. Consideramus hic *** quorum in aliis, ut in Antipatro poeta, ut in brumali die natis, ut in simul aegrotantibus fratribus, ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis eius modi, naturae contagio valet, quam ego non tollo: vis est nulla fatalis: in aliis autem fortuita quaedam esse possunt, ut in illo naufrago, ut in Icadio, ut in Daphita. Quaedam etiam Posidonius — pace magistri dixerim — comminisci videtur. Sunt quidem absurda. Quid enim? Si Daphitae fatum fuit ex equo cadere atque ita perire, ex hocine equo, qui, quum equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philippus hasce in capulo quadrigulas vitare monebatur? Quasi vero capulo sit occisus. Quid autem magnum, et naufragum illum sine nomine in rivo esse lapsum? — quamquam huic quidem hic scribit praedictum in aqua esse pereundum —: ne hercule Icadii quidem praedonis video fatum ullum: nihil enim scribit ei praedictum. 6. Quid mirum igitur ex spelunca saxum in crura eius incidisse? Puto enim, etiam si Icadius tum in spelunca non fuisset, saxum tamen illud casurum fuisse. Nam aut nihil est omnino fortuitum aut hoc ipsum potuit evenire fortuna. Quaero igitur — atque hoc late patebit, — si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla vis esset et forte, temere, casu aut pleraque fierent aut omnia, num aliter ac nunc eveniunt evenirent? Quid ergo attinet inculcare fatum, quum sine fato ratio omnium rerum ad naturam fortunamve referatur?

IV. 7. Sed Posidonium, sicut aequum est, cum bona gratia dimittamus, ad Chryssippi laqueos revertamur. Cui quidem primum de ipsa rerum contagione respondeamus, reliqua postea persequemur. Inter locorum naturas quantum intersit videmus: alios esse salubres, alios pestilentes: in aliis esse pituitosos et quasi-redundantes, in aliis exsiccatos atque aridos: multaque sunt alia, quae inter locum et locum plurimum differunt. Athenis tenue caelum; ex quo etiam acutiores putantur Attici, crassum Thebis, itaque pingues Thebani et valentes. Tamen neque illud tenue caelum efficiet, ut aut Zenonem quis aut Arcesilam aut Theophrastum

audiat, neque crassum, ut Nemea potius quam Isthmo victoriam petat. 8. Disiunge longius. Quid enim loci natura adferre potest, ut in porticu Pompeii potius quam in campo ambulemus? tecum quam cum alio? Idibus potius quam Kalendis? Ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet aliquid, ad quasdam autem nihil, sic astrorum adfectio valeat, si vis, ad quasdam res, ad omnes certe non valebit. At enim, quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara delectent, alii libidinosi, alii iracundi aut crudeles aut superbi sint, alii talibus vitiis abhorreant: quoniam igitur, inquit, tantum natura a natura distat, quid mirum est has dissimilitudines ex differentibus causis esse factas?

V. 9. Haec disserens qua de re agatur et in quo causa consistat non videt. Non enim, si alii ad alia propensiores sunt propter causas naturales et antecedentes, idcirco etiam nostrarum voluntatum atque appetitionum sunt causae naturales et antecedentes. Nam nihil esset in nostra potestate, si ita res se haberet. Nunc vero fatemur, acuti hebetesne, valentes imbecilline simus, non esse id in nobis. Qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedeamus quidem aut ambulemus voluntatis esse, is non videt quae quamque rem res consequatur. Ut enim et ingeniosi et tardi ita nascantur antecedentibus causis itemque valentes et imbecilli, non sequitur tamen ut etiam sedere eos et ambulare et rem agere aliquam principalibus causis definitum et constitutum sit. 10. Stilponem, Megaricum philosophum, acutum sane hominem et probatum temporibus illis accepimus. Hunc scribunt ipsius familiares et ebriosum et mulerosum fuisse, neque hoc scribunt vituperantes, sed potius ad laudem: vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam et compressam esse doctrina, ut nemo umquam vinolentum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. Quid? Socratem nonne legimus quem ad modum notarit Zopyrus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socratem dixit et bardum, quod iugula concava non haberet, obstructas eas partes et

obturatas esse dicebat: addidit etiam, mulierosum: in quo Alcibiades cachinum dicitur sustulisse. 11. Sed haec ex naturalibus causis vitia nasci possunt, extirpari autem et funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a tantis vitiis avocetur, non est id positum in naturalibus causis, sed in voluntate, studio, disciplina. Quae tolluntur omnia, si vis et natura fati ex divinationis ratione firmabitur.

VI. Etenim si est divinatio, qualibusnam a perceptis artis proficiscitur? percepta appello, quae dicuntur Graece *θεωρηματα*. Non enim credo nullo percepto aut caeteros artifices versari in suo munere aut eos, qui divinatione utantur, futura praedicere. 12. Sunt igitur astrologorum percepta huius modi 'Si quis, verbi causa, oriente Canicula natus est, is in mari non morietur.' Vigila, Chrysippe, ne tuam causam, in qua tibi cum Diodoro valente dialectico magna lactatio est, deseras. Si enim est verum, quod ita connectitur 'Si quis oriente Canicula natus est, in mari non morietur', illud quoque verum est 'Si Fabius oriente Canicula natus est, Fabius in mari non morietur.' Pugnant igitur haec inter se, Fabium oriente Canicula natum esse et Fabium in mari moriturum, et quoniam certum in Fabio ponitur, natum esse eum Canicula oriente, haec quoque pugnant, et esse Fabium et in mari esse moriturum. Ergo haec quoque coniunctio est ex repugnantibus 'Et est Fabius et in mari Fabius morietur, quod, ut propositum est, ne fieri quidem potest. Ergo illud 'Morietur in mari Fabius' ex eo genere est, quod fieri non potest. Omne igitur, quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. VII. 13. At hoc, Chrysippe, minime vis, maximeque tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est. Ille enim id solum fieri posse dicit, quod aut sit verum aut futurum sit verum, et, quidquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse et, quidquid non sit futurum, id negat fieri posse. Tu et quae non sunt futura posse fieri dicis, ut frangi hanc gemmam, etiam si id numquam futurum sit, neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quamquam id milesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. At si ista comprobabis divina praedicta et, quae falsa in futuris dicentur, in his habebis, ut ea

fieri non possint, ut, si dicatur, Africanum Karthagine potiturum, et si vere dicatur de futuro, idque ita futurum sit, dicas esse necessarium. Quae est tota Diodori vobis inimica sententia. 14. Etenim si illud vere connectitur 'Si oriente Canicula natus es, in mari non moriere', primumque, quod est in connexo 'Natus es oriente Canicula, necessarium est — omnia enim vera in praeteritis necessaria sunt, ut Chrysippo placet, dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia nec in falsum e vero praeterita possunt convertere — si igitur, quod primum in connexo est, necessarium est, fit etiam quod sequitur necessarium. Quamquam hoc Chrysippo non videtur valere in omnibus. Sed tamen, si naturalis est causa, cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest. VIII. 15. Hoc loco Chrysippus aestuans falli sperat Chaldaeos caeterosque divinos neque eos usuros esse coniunctionibus, ut ita sua percepta pronuncient 'Si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur', sed potius ita dicant 'Non et natus est quis oriente Canicula, et is in mari morietur.' O licentiam iocularum! Ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldaeos quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quaero enim, si Chaldaei ita loquantur, ut negationes infinitarum coniunctionum potius quam infinita connexa ponant, cur idem medici, cur geometrae, cur reliqui facere non possint? Medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet 'Si cui venae sic moventur, is habet febrem,' sed potius illo modo 'Non ei venae sic moventur et is febrem non habet.' Itemque geometres non ita dicet 'In sphaera maximi orbes medii inter se dividuntur', sed potius illo modo 'Non et sunt in sphaera maximi orbes et ii non medii inter se dividuntur.' — 16. Quid est quod non possit isto modo ex connexo transferri ad coniunctionum negationem? Et quidem aliis modis easdem res efferre possumus. Modo dixi 'In sphaera maximi orbes medii inter se dividuntur': possum dicere 'Si in sphaera maximi orbes erunt', possum dicere 'Quia in sphaera maximi orbes erunt.' Multa genera sunt enunciandi nec ullum distortius quam hoc, quo Chrysippus sperat Chaldaeos contentos Stoicorum causa fore.

IX. 17. Illorum tamen nemo ita loquitur: maius est enim has contortiones orationis quam signorum ortus obitusque perdiscere. Sed ad illam Diodori contentionem, quam *περὶ δυνατῶν* appellant, revertamur, in qua quid valeat id, quod fieri possit, anquiritur. Placet igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut verum sit aut verum futurum sit. Qui locus attingit hanc quaestionem, nihil fieri quod non necesse fuerit, et, quidquid fieri possit, id aut esse iam aut futurum esse, nec magis commutari ex veris in falsa ea posse, quae futura sunt, quam ea, quae facta sunt, sed in factis immutabilitatem apparere, in futuris quibusdam, quia non appareat, ne inesse quidem videri, ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, verum sit 'Hic morietur hoc morbo', at hoc idem si vere dicatur in eo, in quo vis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit. Ita fit ut commutatio ex vero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. Nam 'Morietur Scipio' talem vim habet, ut, quamquam de futuro dicitur, tamen ut id non possit convertere in falsum. De homine enim dicitur, cui necesse est mori. 18. Sic si diceretur 'Morietur noctu in cubiculo suo vi oppressus Scipio', vere diceretur. Id enim fore diceretur, quod esset futurum: futurum autem fuisse ex eo, quia factum est, intelligi debet. Nec magis erat verum 'Morietur Scipio' quam 'Morietur illo modo', nec magis necesse mori Scipionem quam illo modo mori, nec magis immutabile ex vero in falsum 'Necatus est Scipio' quam 'Necabitur Scipio', nec, quum haec ita sint, est causa cur Epicurus fatum extimescat et ab atomis petat praesidium easque de via deducat et uno tempore suscipiat res duas inenodabiles, unam, ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi nec cuiquam physico placet, alteram, ut, quum duo individua per inanitatem ferantur, alterum e regione moveatur, alterum declinet. 19. Licet enim Epicuro concedenti omne enunciatum aut verum aut falsum esse non vereri ne omnia fato fieri sit necesse: non enim ex aeternis causis a naturae necessitate manantibus verum est id, quod ita enunciat 'Descendit in Academiam Carneades', nec tamen sine causis, sed interest inter causas fortuito ante-

gressas et inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. Ita et semper verum fuit 'Moriatur Epicurus, quum duo et septuaginta annos vixerit, archonte Pytharato, neque tamen erant causae fatales cur ita accideret, sed, quod ita accidisset, certe casurum, sicut cecidit, fuit. 20. Nec ii, qui dicunt immutabilia esse quae futura sint nec posse verum futurum convertere in falsum, fati necessitatem confirmant, sed verborum vim interpretantur. At qui introducunt causarum seriem sempiternam, ii mentem hominis voluntate libera spoliata necessitate fati devinciunt.

X. Sed haec hactenus. Alia videamus. Concludit enim Chrysippus hoc modo: Si est motus sine causa, non omnis enunciatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant, aut vera aut falsa erit. Causas enim efficientes quod non habebit, id nec verum nec falsum erit. Omnis autem enunciatio aut vera aut falsa est. Motus ergo sine causa nullus est. 21. Quod si ita est, omnia, quae fiunt, causis fiunt antegressis. Id si ita est, omnia fato fiunt. Efficitur igitur fato fieri quaecumque fiunt. Hic primum [si] mihi libeat adsentiri Epicuro et negare omnem enunciationem aut veram esse aut falsam, eam plagam potius accipiam quam fato omnia fieri comprobem. Illa enim sententia aliquid habet disputationis, haec vero non est tolerabilis. Itaque contendit omnes nervos Chrysippus, ut persuadeat omne ἀξίωμα aut verum esse aut falsum. Ut enim Epicurus veretur ne, si hoc concesserit, concedendum sit fato fieri quaecumque fiunt — si enim alterum utrum ex aeternitate verum sit, esse id etiam certum, et, si certum, etiam necessarium: ita et necessitatem et fatum confirmari putat —, sic Chrysippus metuit ne, si non obtinuerit, omne, quod enunciatur, aut verum esse aut falsum, non teneat omnia fato fieri et ex causis aeternis rerum futurarum. 22. Sed Epicurus declinatione atomi vitari fati necessitatem putat. Itaque tertius quidam motus oritur extra pondus et plagam, quum declinat atomus intervallo minimo: id appellat ἐλάχιστον: quam declinationem sine causa fieri si minus verbis, re cogitur confiteri. Non enim atomus ab atomo pulsa declinat. Nam qui potest pelli alia

ab alia, si gravitate feruntur ad perpendicularum corpora individua rectis lineis, ut Epicuro placet? Sequitur enim ut, si alia ab alia numquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. Ex quo efficitur, etiam si sit atomus eaque declinet, declinare sine causa. 23. Hanc Epicurus rationem induxit ob eam rem, quod veritus est ne, si semper atomus gravitate ferretur naturali ac necessaria, nihil liberum nobis esset, quum ita moveretur animus, ut atomorum motu cogeretur. Id Democritus auctor atomorum accipere maluit necessitate omnia fieri quam a corporibus individuis naturales motus avellere.

XI. Acutius Carneades, qui docebat posse Epicureos suam causam sine hac commenticia declinatione defendere. Nam quum doceret esse posse quemdam animi motum voluntarium, id fuit defendi melius quam introducere declinationem, cuius praesertim causam reperire non possunt. Quo defenso facile Chrysippo possent resistere. Quum enim concessissent motum nullum esse sine causa, non concederent omnia, quae fierent, fieri causis antecedentibus. Voluntatis enim nostrae non esse causas externas et antecedentes. 24. Communi igitur consuetudine sermonis abutimur, quum ita dicimus, velle aliquid quempiam aut nolle sine causa. Ita enim dicimus 'sine causa', ut dicamus sine externa et antecedente causa, non sine aliqua. Ut, quum vas inanè dicimus, non ita loquimur, ut physici, quibus inanè esse nihil placet, sed ita, ut verbi causa sine aqua, sine vino, sine oleo vas esse dicamus, sic, quum sine causa animum moveri dicimus, sine antecedente et externa causa moveri, non omnino sine causa dicimus. De ipsa atomo dici potest, quum per inanè moveatur gravitate et pondere, sine causa moveri, quia nulla causa accedat extrinsecus. 25. Rursus autem, ne omnes physici nos irrideant, si dicamus quidquam fieri sine causa, distinguendum est et ita dicendum, ipsius individui hanc esse naturam, ut pondere et gravitate moveatur eamque ipsam esse causam cur ita feratur. Similiter ad animorum motus voluntarios non est requirenda externa causa. Motus enim voluntarius eam

naturam in se ipse continet, ut sit in nostra potestate nobisque pareat, nec id sine causa. 26. Eius enim rei causa ipsa natura est. Quod quum ita sit, quid est cur non omnis pronuntiatio aut vera aut falsa sit, nisi concesserimus fato fieri quaecumque fiant? Quia futura vera, inquit, non possunt esse ea, quae causas cur futura sint non habent, habeant igitur causas necesse est ea, quae vera sunt, ita quum evenerint, fato evenerint. XII. Confectum negotium, si quidem concedendum tibi est aut fato omnia fieri aut quidquam fieri posse sine causa." 27. An aliter haec enunciatio vera esse non potest 'Capiet Numantiam Scipio', nisi ex aeternitate causa causam serens hoc erit effectura? An hoc falsum potuisset esse, si esset sescentis saeculis ante dictum? Et, si tum non esset vera haec enunciatio 'Capiet Numantiam Scipio', ne illa quidem eversa vera est haec enunciatio 'Cepit Numantiam Scipio.' Potest igitur quidquam factum esse, quod non verum fuerit futurum esse? Nam ut praeterita ea vera dicimus, quorum superiore tempore vera fuerit instantia, sic futura, quorum consequenti tempore vera erit instantia, ea vera dicemus. 28. Nec si omne enunciatum aut verum aut falsum est, sequitur illico esse causas immutabiles easque aeternas quae prohibeant quidquam secus cadere atque casurum sit. Fortuitae sunt causae quae efficiant ut vera dicantur quae ita dicentur 'Veniet in senatum Calo', non inclusae in rerum natura atque mundo. Et tamen tam est immutabile venturum, quum est verum, quam venisse, nec ob eam causam fatum aut necessitas extimescenda est. Etenim erit confiteri necesse: 'Si haec enunciatio "Veniet in Tusculanum Hortensius" vera non est, sequitur ut falsa sit'. Quorum isti neutrum volunt: quod fieri non potest.

Nec nos impedit illa ignava ratio, quae dicitur: appellatur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος, cui si pareamus, nihil omnino agamus in vita. Sic enim interrogant: 'Si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere, sive tu medicum adhibueris, sive non adhibueris, convalesces'. 29. Item: 'Si fatum tibi est ex hoc morbo non convalescere, sive tu

medicum adhibueris sive non adhibueris, non convalesces'. Et alterum utrum fatum est. Medicum ergo adhibere nihil attinet.

XIII. Recte genus hoc interrogationis ignavum atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio. Licet etiam immutare, ut fati nomen ne adiungas et eandem tamen teneas sententiam, hoc modo 'Si ex aeternitate verum hoc fuit "Ex isto morbo convalesces"', sive adhibueris medicum sive non adhibueris, convalesces'. Itemque 'Si ex aeternitate hoc falsum fuit "Ex isto morbo convalesces"', sive adhibueris medicum sive non adhibueris, non convalesces'. Deinde caetera. 30. Haec ratio a Chrysippo reprehenditur. Quaedam enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quaedam copulata. Simplex est 'Moriatur illo die Socrates'. Huic, sive quid fecerit sive non fecerit, finitus est moriendi dies. At si ita fatum est 'Nascetur Oedipus Laio', non poterit dici, sive fuerit Laio cum muliere sive non fuerit: copulata enim res est et confatalis: sic enim appellat, quia ita fatum sit et concubiturum cum uxore Laio et ex ea Oedipum procreaturum, ut, si esset dictum 'Luctabitur Olympiis Milo' et referret aliquis 'Ergo, sive habuerit adversarium sive non habuerit, luctabitur', erraret. Est enim copulatum 'Luctabitur', quia sine adversario nulla luctatio est. Omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur. 'Sive tu adhibueris medicum sive non adhibueris, convalesces' captiosum. Tam enim est fatale medicum adhibere quam convalescere. Haec, ut dixi, confatalia ille appellat.

XIV. 31. Carneades genus hoc totum non probabat et nimis inconsiderate concludi hanc rationem putabat. Itaque premebat alio modo nec ullam adhibebat calumniam: cuius erat haec conclusio 'Si omnia antecedentibus causis fiunt, omnia naturali colligatione conserte contextequae fiunt. Quod si ita est, omnia necessitas efficit. Id si verum est, nihil est in nostra potestate. Est autem aliquid in nostra potestate. At, si omnia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt. Non igitur fato fiunt quaecumque

fiunt'. 32. Haec artius astringi ratio non potest. Nam si quis velit idem referre atque ita dicere 'Si omne futurum ex aeternitate verum est, ut ita certe eveniat, quem ad modum sit futurum, omnia necesse est colligatione naturali conserte contextequae fieri' nihil dicat. Multum enim differt utrum causa naturalis ex aeternitate futura vera efficiat an etiam sine aeternitate naturali, futura quae sint, ea vera esse possint intelligi. Itaque dicebat Carneades ne Apollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quorum causas natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset. 33. Quid enim spectans deus ipse diceret Marcellum, eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? Erat hoc quidem verum ex aeternitate, sed causas id efficientes non habebat. Ita ne praeterita quidem ea, quorum nulla signa tamquam vestigia exstarent, Apollini nota esse censebat, quo minus futura! Causis enim efficientibus quamque rem cognitiss posse denique sciri quid futurum esset. Ergo nec de Oedipode potuisse Apollinem praedicere nullis in rerum natura causis praepositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset, nec quidquam eius modi.

XV. Quocirca, si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huius modi oracula caeteraque, quae ad divinationem pertinere dicuntur, comprobare, iis autem, qui, quae futura sunt, ea vera esse ex aeternitate dicunt, non idem dicendum est, vide ne non eadem sit illorum causa et Stoicorum. Hi enim urguntur angustius, illorum ratio soluta ac libera est. 34. Quod si concedatur nihil posse evenire nisi causa antecedente, quid proficiatur, si ea causa non ex aeternis causis apta dicatur? Causa autem ea est, quae id efficit, cuius est causa, ut vulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. Itaque non sic causa intelligi debet, ut, quod cuique antecedit, id ei causa sit, sed quod cuique efficienter antecedit, nec, quod in campum descenderim, id fuisse causae cur pila luderem, nec Hecubam causam interitus fuisse Troianis, quod Alexandrum genuerit, nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytaemnestram. Hoc enim modo viator quoque bene vestitus causa grassa-

tori fuisse dicetur cur ab eo spoliaretur. 35. Ex hoc genere illud est Ennii:

*Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accidisset abiegna ad terram trabes!*

Licuit vel altius 'Utinam ne in Pelio nata ulla umquam esset arbor!' etiam supra 'Utinam ne esset mons ullus Pelius!' similiterque superiora repetentem regredi infinite licet.

*Neve inde navis incohandi exordium
Coepisset.*

Quorsum haec praeterita? Quia sequitur illud:

*Nam numquam hera errans mea domo efferret pedem,
Medea, animo aegra, amore saevo saucia,*

non ut eae res causam adferrent amoris.

XVI. 36. Interesse autem aiunt, utrum eius modi quid sit, sine quo aliquid effici nōn possit, an eius modi, quo aliquid effici necesse sit. Nulla igitur earum est causa, quoniam nulla eam rem sua vi efficit, cuius dicitur causa, nec id, sine quo quippiam non fit, causa est, sed id, quod quum accessit, id, cuius causa est, efficit necessario. Nondum enim ulcerato serpentis morsu Philocteta, quae causa in rerum natura continebatur, fore ut is in insula Lemno linqueretur? Post autem causa fuit propior et cum exitu iunctior. 37. Ratio igitur eventus aperit causam. Sed ex aeternitate vera fuit haec enuntiatio 'Relinquetur in insula Philocteta', nec hoc ex vero in falsum poterat convertere. Necesse est enim in rebus contrariis duabus — contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat —, ex his igitur necesse est invito Epicuro alterum verum esse, alterum falsum, ut 'Sauciabitur Philocteta', omnibus ante saeculis verum fuit, 'Non sauciabitur' falsum. Nisi forte volumus Epicureorum opinionem sequi, qui tales enunciationes nec veras nec falsas esse dicunt, aut, quum id pudet, illud tamen dicunt, quod est impudentius, veras esse ex contrariis disiunctiones, sed quae in his enunciata essent, eorum neutrum esse verum.

38. O admirabilem licentiam et miserabilem inscitiam disserendi! Si enim aliquid in eloquendo nec verum nec falsum est, certe id verum non est. Quod autem verum non est, qui potest non falsum esse? aut quod falsum non est, qui potest non verum esse? Tenebitur ergo id, quod a Chrysippo defenditur, omnem enunciationem aut veram aut falsam esse: ratio ipsa coget et ex aeternitate quaedam esse vera et ea non esse nexa causis aeternis et a fati necessitate esse libera.

XVII. 39. Ac mihi quidem videtur, quum duae sententiae fuissent veterum philosophorum, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis adferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit, altera eorum, quibus viderentur sine ullo fato esse animorum motus voluntarii, Chrysippus tamquam arbiter honorarius medium ferire voluisse, sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos volunt. Dum autem verbis utitur suis, delabitur in eas difficultates, ut necessitatem fati confirmet invitus.

40. Atque hoc, si placet, quale sit videamus in adsensionibus, quas prima oratione tractavi. Eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbantur, vi effici et necessitate dicebant. Qui autem ab his dissentiebant, fato adsensiones liberabant negabantque fato adsensionibus adhibito necessitatem ab his posse removeri, iique ita disserebant. Si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente, et, si appetitus, illa etiam, quae appetitum sequuntur, ergo etiam adsensiones. At, si causa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. Quod si ita est, ne illa quidem, quae appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis. Non sunt igitur neque adsensiones neque actiones in nostra potestate. Ex quo efficitur ut nec laudationes iustae sint nec vituperationes nec honores nec supplicia. Quod quum vitiosum sit, probabiliter concludi putant non omnia fato fieri quaecumque fiant.

XVIII. 41. Chrysippus autem quum et necessitatem improbaret et nihil vellet sine praepositis causis evenire,

causarum genera distinguit, ut et necessitatem effugiat et retineat fatum. Causarum enim, inquit, aliae sunt perfectae et principales, aliae adiuvantes et proximae. Quam ob rem, quum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intelligi volumus, causis perfectis et principalibus, sed causis adiuvantibus antecedentibus et proximis. Itaque illi rationi, quam paullo ante conclusi, sic occurrit: Si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis, verum non principalibus causis et perfectis, sed adiuvantibus et proximis. Quae si ipsae non sint in nostra potestate, non sequitur ut ne appetitus quidem sit in nostra potestate. At hoc sequeretur, si omnia perfectis et principalibus causis fieri diceremus, ut, quum hae causae non essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. 42. Quam ob rem qui ita fatum introducunt, ut necessitatem adiungant, in eos valebit illa conclusio. Qui autem causas antecedentes non dicent perfectas neque principales, in eos nihil valebit. Quod enim dicantur ad-sensiones fieri causis antepositis, id quale sit facile a se explicari putat. Nam quamquam ad-sensio non possit fieri nisi commota viso, tamen, quum id visum proximam causam habeat, non principalem, hanc habet rationem, ut Chrysippus vult, quam dudum diximus, non, ut illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata — necesse est enim ad-sensionem viso commoveri —, sed revertitur ad cylindrum et ad turbinem suum, quae moveri incipere nisi pulsa non possunt. Id autem quum accidit, suapte natura, quod superest, et cylindrum volvi et versari turbinem putat.

XIX. 43. Ut igitur, inquit, qui protrusit cylindrum, dedit ei principium motionis, volubilitatem autem non dedit, sic visum obiectum imprimet illud quidem et quasi signabit in animo suam speciem, sed ad-sensio nostra erit in potestate, eaque, quem ad modum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi et natura movebitur. Quod si aliqua res efficeretur sine causa antecedente, falsum esset omnia fato fieri: sin omnibus, quae-

cumque fiunt, v̄eri simile est causam antecedere, quid adferri poterit cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur quae sit causarum distinctio ac dissimilitudo.

44. Haec quum ita sint a Chrysippo explicata, si illi, qui negant adsensiones fato fieri, fateantur tamen eas [non] sine viso antecedente fieri, alia ratio est. Sed si concedunt anteire visa nec tamen fato fieri adsensiones, quod proxima illa et cōtinens causa non moveat adsensionem, vide ne idem dicant. Neque enim Chrysippus concedens adsensionis proximam et continentem causam esse in viso positam eam causam ad adsentiendum necessariam esse concedet, ut, si omnia fato fiant, omnia fiant causis antecedentibus et necessariis, itemque illi, qui ab hoc dissentiunt, confitentes non fieri adsensiones sine praecursione visorum, dicent, si omnia fato fierent eius modi, ut nihil fieret nisi praegressione causae, confitendum esse fato fieri omnia: ex quo facile intellectu est, quoniam utrique patefacta atque explicata sententia sua ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re dissidere.

45. Omninoque quum haec sit distinctio, ut quibusdam in rebus vere dici possit quum hae causae antegressae sint, non esse in nostra potestate quin illa eveniant, quorum causae fuerint, quibusdam autem in rebus causis antegressis in nostra tamen esse potestate ut illud aliter eveniat, hanc distinctionem utrique approbant, sed alteri censent, quibus in rebus quum causae antecesserint, non sit in nostra potestate, ut aliter illa eveniant, eas fato fieri: quae autem in nostra potestate sint, ab iis fatum abesse: alteri volunt a rebus fatum omne relegari.

* * *

XX. 46. Hoc modo hanc causam disceptari oportet, non ab atomis errantibus et de viā declinantibus petere praesidium. Declinat, inquit, atomus. Primum cur? Aliam enim quamdam vim motus habebunt a Democrito impulsiois quam plagam ille appellat, a te, Epicure, gravitatis et ponderis. Quae ergo nova causa in natura est quae declinet

atomum? aut num sortiuntur inter se quae declinet, quae non? aut cur minimo declinent intervallo, maiore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus aut tribus? Optare hoc quidem est, non disputare. 47. Nam neque extrinsecus impulsam atomum loco moveri et declinare dicis, neque in illo inani, per quod feratur atomus, quidquam fuisse causae cur ea non e regione ferretur, nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est quam ob rem naturalem sui ponderis motum non teneret. Ita quum attulisset nullam causam quae istam declinationem efficeret, tamen aliquid sibi dicere videtur, quum id dicat quod omnium mentes aspernentur ac respuant. 48. Nec vero quisquam magis confirmare mihi videtur non modo fatum, verum etiam necessitatem et vim omnium rerum sustulisseque motus animi voluntarios; quam hic, qui aliter obsistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset. Nam, ut essent atomi, quas quidem esse mihi probari nullo modo potest, tamen declinationes istae numquam explicarentur. Nam si atomis ut gravitate ferantur tributum est necessitate naturae, quod omne pondus nulla re impediante moveatur et feratur necesse est, illud quoque necesse est declinare quibusdam atomis vel, si volunt, omnibus naturaliter

FRAGM E N T A

HUIUS LIBRI.

I.

Gellius noct. Attic. lib. VII. (VI.) cap. 2. §. 15. Itaque M. Cicero in libro, quem 'de fato' conscripsit, quum quaestionem istam diceret obscurissimam esse et implicatissimam, Chrysippum quoque philosophum non expedisse se in ea refert his verbis: 'Chrysippus aestuans laboransque quonam pacto explicet et fato omnia fieri et esse aliquid in nobis, intricatur hoc modo.'

II.

Macrobius Saturnal. lib. III. cap. 16. §. 3 sq. ed. Ian. Et, ne vilior sit testis poëta, accipite adsertore Cicerone in quo honore fuerit hic piscis apud P. Scipionem Africanum illum et Numantinum. Haec sunt in dialogo 'de fato' verba Ciceronis: 'Nam quum esset apud se ad Lavernium Scipio unaque Pontius, adlatus est forte Scipioni accipenser, qui admodum raro capitur, sed est piscis, ut ferunt, inprimis nobilis. Quum autem Scipio unum et alterum ex iis, qui eum salutatum venerant, invitavisset pluresque etiam invitaturus videretur, in aurem Pontius: 'Scipio' inquit 'vide quid agas: accipenser iste paucorum hominum est.'
